

УДК 330.354(477):338.24.021.8:005.521:519.863

УКПП

№ державної реєстрації 0118U003569

Інв. №

Міністерство освіти і науки України

Сумський державний університет (СумДУ)

40007, м. Суми, вул. Р.-Корсакова, 2, тел. (0542) 66-51-10, факс (0542) 33-40-49

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи

д-р. фіз.-мат. наук, професор

_____ А.М.Чорноус

ЗВІТ

ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

Моделювання та прогнозування соціо-економіко-політичної дорожньої карти реформ в Україні для переходу на модель стійкого зростання

**ВИЯВЛЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СОЦІАЛЬНИМИ,
ПОЛІТИЧНИМИ ТА ЕКОНОМІЧНИМИ РЕФОРМАМИ В УКРАЇНІ.**

(проміжний)

Керівник НДР

докт. екон. наук, професор

Т. А. Васильєва

2019

Рукопис закінчено 22 «грудня» 2019 р.

Результати роботи розглянуті науковою радою СумДУ протокол від 26 грудня 2019 № 6

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР – докт. екон. наук, директор ННІ ФЕМ імені Олега Балацького	_____	22.12.2019	Т. А. Васильєва (вступ, підрозділ 3.2)
Відповідальний виконавець, старший науковий співробітник, канд. екон. наук	_____	22.12.2019	В. В. Боженко (розділ 2.2)
Старший науковий співробітник, доктор екон. наук	_____	22.12.2019	О. В. Кузьменко (підрозділ 2.2)
Фахівець 2 категорії, аспірант	_____	22.12.2019	С.М.А. Млаадбал (підрозділ 5.1)
Фахівець 2 категорії, аспірант	_____	22.12.2019	О. В. Колотіліна (розділ 4)
Лаборант, студент	_____	22.12.2019	А. В. Кіріл'єва (підрозділ 1.1)
Виконавець за договором підряду, канд. екон. наук	_____	22.12.2019	А. О. Бойко (підрозділ 3.1)
Виконавець за договором підряду	_____	22.12.2019	Т. М. Майборода (підрозділ 5.2)
Виконавець за договором підряду, канд. екон. наук, доцент	_____	22.12.2019	Н. М. Костюченко (підрозділ 5.2)
Виконавець за договором підряду	_____	22.12.2019	К. І. Кириченко (підрозділ 1.2, підрозділ 3.2)
Виконавець за договором підряду	_____	22.12.2019	С. В. Миненко (розділ 1)
Виконавець за договором підряду	_____	22.12.2019	К. В. Багмет (розділ 5, підрозділ 2.1)

Виконавець за договором
підряду, студент

_____
22.12.2019

Передерій Т. А.
(вступ)

Виконавець за договором
підряду, студент

_____
22.12.2019

Шитіков Є. С.
(3.1)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 144 с. 1 ч., 23 табл., 22 рис., 2 дод., 106 джерел.

ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН, СОЦІАЛЬНИЙ СТАН, ПОЛІТИЧНИЙ СТАН, , ОЦІНЮВАННЯ, ОПТИМІЗАЦІЯ, КОНВЕРГЕНТНІ ЗВ'ЯЗКИ, БІФУРКАЦІЯ, ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Об'єктом дослідження – економічні відносини, що виникають у процесі здійснення економічної, соціальної та політичної діяльності в країні.

Мета роботи – розвиток теоретичного підґрунтя та методичного забезпечення до оцінювання рівня збалансованості та стійкості економічного, соціального та політичного розвитку України, а також визначити найбільш дієві інструменти державного впливу на вищезазначені процеси в країні.

У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові методи наукового пізнання (аналіз, синтез, логічне узагальнення, групування), методи логічного узагальнення та наукової абстракції, метод експертного оцінювання, а також методи економіко-математичного моделювання (регресійний та статистичний аналіз, метод головних компонент, метод структурного моделювання, метод центра мас, дистрибутивно-лагове моделювання).

При виконанні НДР були отримані наступні нові наукові та прикладні результати: 1) розроблено методичний інструментарій визначення конвергентних зв'язків між соціальними, політичними та економічними процесами в країні; 2) удосконалено науково-методичний підхід до оцінювання рівня трансформацій в соціальному, економічному та політичному розвитку країни на основі теорії біфуркації; 3) запропоновано методичний підхід до визначення рівня стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у національній економіці; 4) розроблено методичні засади до визначення оптимального співвідношення інтегральних таргетів соціо-

економіко-політичного розвитку, необхідного для виходу національної економіки України на траєкторію стійкого зростання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони впровадженні у:

– навчальний процес Сумського державного університету, що підтверджується актом впровадження від 17 грудня 2018 року, а саме використано у навчальний процес наукові праці з даної проблематики, розроблено практично-орієнтовані лабораторні роботи з дисципліни Кількісні методи в економіці», «Моделювання економіки»;

– діяльність Управління стратегічного розвитку міста Сумської міської ради при розробці Прогнозу економічного та соціального розвитку міста Суми на середньостроковий період, а також Стратегії розвитку міста Суми до 2027 року (довідка про впровадження № 335-11/11 від 16.12.2019 р.).

У межах дослідження підготовлено та захищено 1 докторську дисертацію (Багмет К. В.[2]) та 3 кандидатські дисертації (Кириченко К. І. [1], Млаадбал С. М. А. [3], Майборода Т. М. [4]), що й слугували в більшій мірі основою даного звіту.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
1 ВИЯВЛЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СОЦІАЛЬНИМИ, ПОЛІТИЧНИМИ ТА ЕКОНОМІЧНИМИ РЕФОРМАМИ В УКРАЇНІ	10
1.1 Аналіз існуючих підходів до оцінки взаємозв'язку між соціальними, економічними та політичними процесами в країні	10
1.2 Розвиток методичного інструментарію оцінювання взаємного впливу соціо-економіко-політичних взаємозв'язків	18
2 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СОЦІАЛЬНОМУ, ЕКОНОМІЧНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	34
2.1 Закономірності та протиріччя розвитку економічного та соціального сектора в сучасних умовах	34
2.2 Оцінка динаміки біфуркаційних трансформацій в економіці України	51
3 ДОСЛІДЖЕННЯ МУЛЬТИПЛЕКСИВНИХ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ У СИСТЕМІ «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК – СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК» В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА АНЕКСІЇ КРИМУ	63
3.1 Аналіз структурних змін в соціальному та економічному розвитку національної економіки під впливом військового конфлікту	63
3.2 Розвиток методичних засад визначення мультиплексних ефектів та рівня стійкості в системі «економічний розвиток – політичний розвиток – соціальний розвиток»	71
4 ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ ТАРГЕТІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ, НЕОБХІДНОГО ДЛЯ ВИХОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА ТРАЕКТОРІЮ СТІЙКОГО ЗРОСТАННЯ	93

5 ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ПРОЯВ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ	101
5.1 Теоретичні засади реалізації концепції інклюзивного зростання	101
5.2 Теоретико-концептуальна основа дослідження соціального капіталу як чинника інклюзивного економічного зростання	116
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	130
ДОДАТОК А	142
ДОДАТОК Б	143

ВСТУП

Взаємозв'язок між економічним добробутом, політичною стабільністю та соціальною забезпеченістю в значній мірі визначає тенденції розвитку ринку праці як в масштабах національної економіки, так і на рівні окремих регіонів. В свою чергу, динаміка та рівень розвитку ринку праці в значній мірі впливає на поточну та перспективну конкурентоспроможність країни у світовому економічному просторі, оскільки саме населення виступає рушійною силою в забезпеченні стабільного розвитку країни. Підтвердженням того, що визначальним фактором конкурентоспроможності національної економіки є людський капітал, є зокрема те, що в більшості рейтингів соціально-економічного прогресу, що застосовуються у європейських країнах, основним показником є задоволення потреб людини та їх розвиток. Безперечно, забезпечення потреб населення, що визначає рівень економіки, реалізовується через політику, яку здійснює державна влада. Для досягнення цілей сталого розвитку виконавчі та законодавчі органи влади мають враховувати взаємообумовленість та забезпечувати узгодженість соціальної, політичної та економічної складових державного управління. Врахування специфіки кожної з цих складових визначає вибір способів втручання влади у функціонування країни, оскільки застосування одночасно регуляторних заходів в кожному з цих напрямків може створювати нові синергетичні ефекти, як позитивного так і негативного характеру.

Мета дослідження полягає в розвитку теоретичного підґрунтя та методичного забезпечення до оцінювання рівня збалансованості та стійкості економічного, соціального та політичного розвитку України, а також визначити найбільш дієві інструменти державного впливу на вищезазначені процеси в країні.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі здійснення економічної, соціальної та політичної діяльності в країні.

Предметом дослідження є методичний інструментарій оцінки стійкості соціального, економічного та політичного розвитку в країні.

Емпіричну базу дослідження становлять вивчення й використання різноманітних джерел: наукових публікацій (монографій, підручників, коментарів); дисертацій, авторефератів дисертацій, нормативно-правові документи, , спеціальна література, матеріали засобів масової інформації, звіти міжнародних організацій, бази статистичних даних, що характеризують стан економічного, соціального та політичного розвитку в країні.

Положення та висновки роботи ґрунтуються на нормах Конституції України, законах України, нормативно-правових актах Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та законах України, нормативно-правових актах та відомчих документах, .

1 ВИЯВЛЕННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ СОЦІАЛЬНИМИ, ПОЛІТИЧНИМИ ТА ЕКОНОМІЧНИМИ РЕФОРМАМИ В УКРАЇНІ

1.1 Аналіз існуючих підходів до оцінки взаємозв'язку між соціальними, економічними та політичними процесами в країні

У даний час Україна перебуває на етапі активних реформ та нововведень, що суттєвим чином трансформують різні сфери суспільного життя. Задля забезпечення сталого розвитку нашої країни необхідно створити сприятливі умови для реалізації невикористаного потенціалу всіх сфер діяльності [5].

Устрій держави формується за рахунок трьох основних складових державної системи: соціальної, економічної та політичної, які є базисом функціонування будь-якого суспільства. Форми і характер участі громадськості є ключовими факторами, що визначають якість та відкритість політичних процесів у країні. Рівень їхнього розвитку обумовлює характер демократичних перетворень у суспільстві. Тяжіння до використання псевдо демократичного режиму у країні, де відбувається процес прискореної модернізації є в основному наслідком недостатнього рівня політичної участі та громадянської свідомості населення.

Представники всіх структур влади постійно врегульовують тиск суперечливих економічних та соціальних інтересів між різними верствами населення. У політичному просторі визначається можливість реалізації економічних інтересів тих чи інших суспільних груп, здатність політичного діяча об'єднати і узаконити інтереси різних суспільних сил шляхом відповідних економічних важелів, насамперед механізмів економічного стимулювання. Для збалансованого розвитку суспільства постає важливе питання дослідження взаємодії між соціальними, економічними та політичними процесами, що утворюють придатне для розвитку середовище.

На сьогодні система державного регулювання та механізми її забезпечення значною мірою трансформувалися, що обумовлено запровадженням великої кількості реформ та новацій у економічній та соціальних сферах життя, також в системі державного управління. Соціально-економічна та політична системи потребують детального вивчення та прогнозування подальшого розвитку. Отже, чим вищим є рівень дослідження та розробки прогнозу, тим достовірніший та ефективніший є результат прогнозування, який дозволить знайти правильний курс розвитку та вносити корективи у вирішення існуючих проблем [6].

Дослідження соціальних, політичних та економічних процесів дає змогу виявити найперспективніші та найдієвіші механізми взаємодії всіх елементів державної системи. Це, в свою чергу, призводить до формування базису для стабільного функціонування та стрімкого розвитку соціальної, політичної та економічної системи загалом. Метою дослідження державних процесів є спроможність держави оперативно реагувати на будь-які види вимог різних верств населення та зацікавлених сторін усередині країни та здатність приймати глобальні виклики у різних сферах діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях [7].

У дослідженні політичних, економічних та соціальних процесів важливу роль відіграють певні механізми та способи пізнання, які дають можливість всебічно розглянути те чи інше явище. До таких підходів до дослідження відносять методи аналізу, перевірки, порівняння; підхід до оцінки політичного чи економічного середовища та їх впливу на соціальну структуру; математичні методи аналізу та моделювання; історичні методи дослідження; оцінка аксіологічної складової державних процесів тощо. Існують певні низки підходів, які групуються за певними особливостями. Проаналізувавши існуючі напрацювання вітчизняних та закордонних науковців до дослідження зв'язків між соціальними, економічними та соціальними процесами у державі, доцільно виокремили наступні групи наукових підходів: загальні методи; пізнавальні методи, а також методи емпіричних досліджень (рис.1.1).

Рисунок 1.1 – Систематизація методологічних підходів до дослідження зв'язків між соціальними, політичними та економічними процесами в країні
Джерело: систематизовано авторами на основі [8, 9, 10, 11, 12,]

Кожен з підходів заслуговує на увагу та є важливим під час дослідження державотворчих процесів у різних сферах суспільного життя. Різниця між цими підходами полягає в тому, що окремий підхід спрямовується на певний об'єкт, який притаманний тій чи іншій ситуації та має специфічну інтерпретацію. Крім цього, в основі кожного підходу є відповідне методологічне забезпечення, наприклад історичний чи порівняльний, які потребують особливих знань допоміжних наук. Таким чином, науковці до дослідження зв'язків між економічними, політичними та соціальними процесами у межах вищезазначених підходів дотримуються двох течій, а саме: «традиціоналістське» (висвітлює якісні методи класичної та інституційної методології) і «біхевіористське» (дотримується «точних», емпіричних та кількісних методів) [8].

Розглянемо детальніше кожен з підходів до дослідження зв'язків між соціальними, політичними та економічними процесами. Перша група підходів – загальні методи дослідження включають систему специфічних наукових методів.

Нормативно - ціннісний підхід – метод, який визначає значення певних процесів для суспільства й особистості в цілому. Нормативно-ціннісний підхід дає оцінку державному середовищу, яке оточує суспільство та дозволяє створити ідеальну модель оптимального політичного устрою суспільства та шляхи досягнення ефективного розвитку за рахунок аксіологічних методів взаємозв'язку.

Соціологічний підхід спрямований на дослідження відношення політичного середовища до життя суспільства у всіх її проявах. Соціологічний підхід спрямований на аналіз та збір інформації щодо стану соціальних, економічних та політичних процесів у країні за рахунок таких методів дослідження як опитування, анкетування, різноманітні експериментальні та статистичні аналізи тощо. Сьогодні за допомогою соціологічного підходу до дослідження державотворчих процесів можна розкрити вплив політичних дій на всі сфери діяльності та на людину взагалі [9,10].

На противагу соціологічному підходу існує антропологічний, який передбачає домінування особистості в поясненні державних процесів. Антропологічний підхід розглядає проблему через призму людського бачення. Він бере до уваги базові потреби кожної людини та на основі цього базуються подальшу шляхи розвитку подій. Таких підхід на перше місце висуває права та свободи людини для того, щоб показати перевагу антропологічного чиннику.

Інституційний підхід має на меті вивчення нормативної бази та дослідити всі можливі зміни у законодавстві та всіх нормативно-правових актах для достовірного подання інформації, яка буде актуальною саме під час проведення дослідження соціальних, політичних та економічних процесів. У даному підході основна увага приділяється політичній інфраструктурі

(парламенту і уряду, політичним партіям, комітетам, механізмам поділу влади між Президентом та прем'єром, виборчому процесу). Аналіз ґрунтується на основі дослідження сформованих і суспільно укорінених політичних форм.

Поруч із інституційним методом є юридичний метод, який спрямовується на аналіз процедур діяльності виконавчої влади. Цей підхід є дуже актуальним в Україні через слабку нормативно-правову базу. Вивчення цього підходу дасть змогу вдосконалювати та підвищувати правову культуру в країні.

Історичний підхід заснований на вивченні явищ у їх послідовному часовому розвитку, дослідження минулого, сьогодення і майбутнього. Він вимагає хронологічної фіксації політичних подій і фактів, їх дослідження у часовому розвитку, виявлення зв'язку сьогодення, минулого і майбутнього. Цей метод має перевагу тоді, коли необхідна історична послідовність подій.

Основоположним підходом до дослідження будь-якого процесу є порівняльний метод. Він передбачає зіставлення схожих між собою або зовсім різних явищ. Завдяки цьому методу можна виявити загальні і специфічні особливості кожного із досліджуваного явища. Саме застосування порівняльного методу дозволить всебічно проаналізувати кожен із процесів державного регулювання та зацікавлених сторін. Завдяки цьому підходу можна спиратися на закордонний досвід у тих чи інших аспектах та отримувати необхідний досвід.

Біхевіористський («поведінковий») метод припускає вивчення процесів за допомогою конкретних досліджень політичної та економічної поведінки в різних громадських і професійних групах, його типологізації та моделювання [8]. Застосування біхевіористського методу в політології ґрунтується на переконанні, що політика як суспільне явище має, перш за все, індивідуальний вимір, і тому всі групові форми діяльності вона прагне вивести саме з аналізу поведінки індивідів, поєднаних груповими зв'язками [6, 11].

Наступним розглянемо функціональний підхід. Особливостями цього методу є те, що завдяки ньому відбувається розподіл певних повноважень та

обов'язків. Функціональний підхід розглядає залежність між різними явищами, наприклад, рівень економічного розвитку та державного регулювання в країні; кількості робочих місць та якості життя населення тощо. Цей підхід ґрунтується на конкретних та достовірних соціальних, економічних та політичних фактах.

Наступною групою підходів до дослідження економічних, політичних та соціальних процесів є пізнавальні підходи, які включають сукупність загальнологічних наукових методів, а саме індукція і дедукція, аналіз і синтез, поєднання історичного та логічного аналізу, моделювання, уявний експеримент, математичні, кібернетичні, прогностичні та інші подібні методи. Ключовим підходом в системі пізнавальних методів є комунікативний. Комунікації під час зв'язку між державними процесами є найважливішим елементом, адже, саме комунікації є зв'язним елементом та предметом порозуміння усіх сторін. Через комунікації населення та державні органи країни налагоджують порозуміння один з одним. У межах даного підходу вкрай важливим є донесення первинної інформації інформаційними потоками без додаткових виправлень.

Метод моделювання передбачає аналіз та оцінку суспільних процесів і явищ шляхом розробки та реалізації моделі, що дозволяє наочно представити ступінь і характер зв'язку між процесами, а також визначити подальші тенденції їх розвитку [14].

Ще одним пізнавальним методом є логічні підходи, які дозволяють дати різноманітні характеристики відповідним подіям. Логічні підходи беруть початок від таких наук як філософія, соціологія та економіка.

Наступним системно важливим є психологічний підхід, який має певну схожість з антропологічним, проте, він приділяє увагу окремому індивідууму та його пристосування у навколишньому середовищі. Такий підхід досліджує дуже гострі питання, пов'язані з соціальною адаптованістю та готовністю приймати в своє оточення людей, які відрізняються від інших. Проблема інклюзії гостро постає та потребує детального та обґрунтованого дослідження.

Завдяки психологічному підходу можливо вирішення багатьох труднощів зв'язку між соціальними, психологічними та політичними явищами. Психологічний підхід ґрунтується на вивченні суб'єктивних особливостей людей, рис характеру та манери поведінки. В основі цього методу покладені найбільш значимі ідеї Арістотеля, Сенеки, Макіавеллі, Руссо, Гоббса та інших, про співвідношення особистості і влади. Цей підхід дозволяє вивчати політичні та соціальні явища з огляду на їх індивідуальність та особливість.

Системний підхід розглядає різні галузі суспільної діяльності як єдину цілісну систему. Завдяки системному підходу можливо визначити місце кожної частини суспільного життя населення в механізмі державотворення. Практика засвідчує, що найбільш раціональним є застосування даного методу для вирішення широкого кола неформалізованих проблем політичного життя - ухвалення управлінського рішення, аналізу політичного середовища ситуації, прогнозу політичного розвитку, оцінювання ризиків і загроз тощо.

Третю групу пізнавальних засобів дослідження зв'язків між економічними, політичними та економічними процесами складають методи емпіричних досліджень, які дозволяють отримати первинну інформацію про політичні факти.

Основою таких методів є математичний аналіз та статистичні дані, які ґрунтуються на таких первинних методах збору та обробки інформації як аналіз літературних джерел та документів, яке дозволяє дізнатися про події, які відбувалися в той чи інший період часу та порівняти етапи розвитку будь-якого явища. До групи методів емпіричного дослідження також відносять: анкетування, яке допомагає зібрати інформацію щодо досліджуваного процесу та на основі цього зробити певні прогнози та результати; ділові ігри та мозковий штурм, які допомагають знайти нові шляхи вирішення певних проблем із залученням нестандартних ідей та підходів; метод спостереження – спосіб збору первинної інформації шляхом прямої і опосередкованої реєстрації дослідником подій і умов, в яких вони мали місце [12].

Найбільш широке застосування емпіричні методи знаходять у прикладній політології. Теоретичними засадами цього підходу виступають наступні парадигми:

- особистісний вимір діяльності держави (історично набуті та складені суспільні риси поведінки людей, які впливають на рішення держаних службовців);

- домінування психологічних мотивів у поведінці;

- розмежування фактів і цінностей (кожне прийняття рішення має бути обґрунтоване певними реальними фактами, а не лише суб'єктивними судженнями);

- застосування різних методів пізнання для отримання найточніших результатів;

- використання математичних та статистичних методів для формалізації теоретичних результатів та наочного вираження отриманих результатів.

Кожен із підходів пояснює певну частину змісту світу політики. Так, психологічний, біхевіористський та нормативно - ціннісний підходи орієнтовані на врахування установок, інтересів і цілей різних соціальних груп. Інституційний підхід вивчає переважно політичні суб'єкти та об'єкти суспільних взаємодій (соціальні інститути, організації, партії), структурно - функціональний - відображає зв'язки і відносини соціальних суб'єктів та об'єктів, їх внутрішню структуру і динаміку. Системний та діяльнісний підходи вивчають процеси регулювання і узгодження соціальних інтересів політичних суб'єктів, соціальних груп, діяльність з управління, постановки цілей і вибору засобів їх досягнення, порівнюючи витрати і ресурси.

Таким чином, сучасний етап розвитку нашої держави характеризується активним впровадженням комплексу заходів, які охоплюють різні сфери суспільного життя. Для того, щоб отримати максимально раціональні та дієві реформи потрібно розуміти та досліджувати механізми взаємозв'язку між сучасними соціальними, політичними та економічними процесами. Саме виважені та досконалі рішення повинні стати основою нового етапу розвитку.

Оскільки ефективність прийнятих управлінських рішень залежить у переважній більшості від правильності обрання відповідного методологічного забезпечення при аналізі економічних, соціальних та політичних процесів у країні [5].

1.2 Розвиток методичного інструментарію оцінювання взаємного впливу соціо-економіко-політичних взаємозв'язків

Стратегію реформування державного регулювання національної економіки доцільно розробляти у покроковому форматі з урахуванням пріоритетності застосування регуляторних інструментів з точки зору їх комплексного впливу на соціо-економіко-політичний розвиток. У даному контексті необхідним напрямком дослідження є оцінювання внутрішніх взаємозв'язків у системі «соціальний розвиток – економічний розвиток – політичний розвиток». Враховуючи багатокomпонентний характер інтегральних показників соціального, економічного та політичного розвитку, дослідження їх взаємного впливу доцільно здійснювати з використанням інструментарію структурного моделювання та факторного аналізу.

Метою структурного моделювання є визначення напрямку та сили взаємозалежності параметрів соціального, економічного та політичного розвитку. Використання даного математичного інструментарію передбачає побудову системи лінійних парних та множинних регресійних рівнянь. Розв'язання даної системи за допомогою застосування двокрокового методу найменших квадратів дозволить визначити параметри взаємного впливу соціального, економічного та політичного розвитку в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Оцінювання внутрішніх взаємозв'язків у системі соціо-економіко-політичного розвитку доцільно здійснювати окремо у середньостроковій та

довгостроковій перспективі, приймаючи до уваги той факт, що вплив окремих складових соціального, економічного та політичного розвитку може бути диференційованим як між собою, так і з точки зору стійкості системи їх взаємозв'язків у різні періоди часу.

Отже, для здійснення структурного моделювання внутрішніх взаємозв'язків в системі «соціальний розвиток – економічний розвиток – політичний розвиток» в середньостроковій перспективі використаємо інструментарій поглиблених методів аналізу програмного пакету Statistica.

Інформаційне забезпечення реалізації науково-методичного підходу формують нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індексу ефективності політичних інститутів, композитного індексу економічного розвитку, а також параметр інтегрального показника стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків – радіус кола, описаного навколо трикутника, сторонами якого виступають зазначені нормалізовані значення. Масив статистичної інформації за вхідними даними для реалізації структурного моделювання представлено в табл. 1.1.

Для проведення розрахунків використано два типи змінних, для яких прийняті наступні позначення: 1) явні змінні: соціальна – нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, екзогенна змінна; економічна – нормалізовані значення композитного індексу економічного розвитку, ендогенна змінна; політична – нормалізовані значення інтегрального індексу ефективності політичних інститутів, ендогенна змінна; 2) латентні неявні змінні: $LV(S)_t$ – рівень соціального розвитку, $LV(E)_t$ – рівень економічного розвитку, $LV(P)_t$ – рівень політичного розвитку.

Таблиця 1.1 – Інформаційне забезпечення структурного моделювання внутрішніх взаємозв’язків в системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» в середньостроковій перспективі

Рік	Параметри			
	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	Композитний індикатор економічного розвитку	Інтегральний індикатор соціального розвитку	Інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв’язків
2012	0,3465	0,1456	0,2829	0,1780
2013	0,3300	0,1628	0,2984	0,1654
2014	0,2917	0,1968	0,3294	0,1662
2015	0,2957	0,1662	0,2829	0,1514
2016	0,3143	0,1301	0,4070	0,2569
2017	0,2882	0,2223	0,4046	0,2086
2018	0,2799	0,2364	0,4046	0,2075
2019	0,2668	0,2579	0,4377	0,2379
2020	0,2496	0,2449	0,3969	0,2072

Джерело: розраховано авторами

Отже, для проведення моделювання внутрішніх взаємозв’язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» за допомогою методу структурних рівнянь було побудовано систему лінійних парних та множинних регресійних рівнянь, загальний вигляд якої демонструє формула (1.1):

$$\begin{aligned} \{E_t = s_1 \cdot LV(S)_t R_t = LV(SSEPI)_t + r_o LV(SSEPI)_t \\ = r_1 \cdot LV(S)_t + r_2 \cdot LV(E)_t + r_3 \cdot LV(P)_t LV(E)_t \\ = e_1 \cdot LV(S)_t + e_0 LV(P)_t = p_1 \cdot LV(S)_t + p_2 \cdot LV(E)_t \end{aligned} \quad (1.1)$$

де E_t – нормалізовані значення інтегрального індексу економічного розвитку за t-ий рік;

$LV(S)_t$ – латентна змінна рівня соціального розвитку;

R_t – радіус кола, описаного навколо трикутника, сторонами якого виступають нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індексу ефективності політичних інститутів, композитного індексу економічного розвитку за t-ий рік;

$LV(SSEPI)_t$ – латентна змінна інтегрального рівня стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків;

$LV(E)_t$ – латентна змінна рівня економічного розвитку;

$LV(P)_t$ – латентна змінна рівня політичного розвитку;

$s_1, r_0, r_1, r_2, r_3, e_1, e_0, p_1, p_2$ – константи.

Побудована система одночасних взаємозалежних структурних рівнянь (1.1) є надідентифікованою, тобто, кількість структурних коефіцієнтів перевищує кількість приведених коефіцієнтів. Таким чином, оцінювання структурних коефіцієнтів рівняння за допомогою параметрів приведеної форми моделі є неможливим та вимагає пошуку іншого методу оцінювання. Отже, в даному випадку необхідно застосовувати двокроковий метод найменших квадратів, сутність якого полягає:

1) в приведенні форми моделі до виду, коли ендогенні змінні правої частини рівняння набувають теоретичних числових значень;

2) застосуванні методу найменших квадратів до рівняння, в якому фактичні значення ендогенних змінних правої частини рівняння замінені їх теоретичними значеннями.

Результати визначення параметрів даної системи парних та множинних лінійних регресійних рівнянь, розрахованих за допомогою програмного пакету Statistica, демонструє рис. 1.2.

Враховуючи числові значення розрахованих параметрів, система структурних рівнянь (1.1) набуває наступного вигляду:

$$\begin{aligned} \check{E}_t &= 0.195 \cdot LV(S)_t R_t = LV(SSEPI)_t + 0.500 LV(SSEPI)_t & (1.2) \\ &= -0.268 \cdot LV(S)_t + 0.965 \cdot LV(E)_t + 0.500 \cdot LV(P)_t LV(E)_t \\ &= 0.307 \cdot LV(S)_t + 0.115 LV(P)_t \\ &= 0.363 \cdot LV(S)_t + 0.500 \cdot LV(E)_t \end{aligned}$$

Результати оцінювання дозволили ідентифікувати коефіцієнти, що відображають напрямок та інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків

індикаторів соціального, економічного та політичного розвитку, а також їх вплив на інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних зв'язків.

	Оценки модели (Таблица 3.sta)	
	Оценка Параметра	Стандартн. ошибка
(LV(S)) -1-> [Соціальн]	0,195	0,000
(DELTA1) --> [Соціальн]		
(DELTA1) -2- (DELTA1)	0,000	0,000
(LV(E)) --> [Економічн]		
(LV(P)) --> [Політичн]		
(R) --> [R]		
(EPSILON1) --> [Економічн]		
(EPSILON2) --> [Політичн]		
(EPSILON3) --> [R]		
(EPSILON1) -3- (EPSILON1)	0,000	0,000
(EPSILON2) -4- (EPSILON2)	0,000	0,000
(EPSILON3) -5- (EPSILON3)	0,500	0,000
(ZETA1) --> (LV(E))		
(ZETA2) --> (LV(P))		
(ZETA3) --> (R)		
(ZETA1) -6- (ZETA1)	0,115	0,000
(ZETA2) -7- (ZETA2)	0,000	0,000
(ZETA3) -8- (ZETA3)	0,000	0,000
(LV(S)) -9-> (R)	-0,268	0,000
(LV(E)) -10-> (R)	0,965	0,000
(LV(P)) -11-> (R)	0,500	0,000
(LV(S)) -12-> (LV(E))	0,307	0,000
(LV(S)) -13-> (LV(P))	0,363	0,000
(LV(E)) -14-> (LV(P))	0,500	0,000

Рисунок 1.2 – Результати структурного моделювання внутрішніх взаємозв'язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» в середньостроковій перспективі

Джерело: розраховано авторами

Аналіз системи рівнянь (1.2) дозволяє зробити наступні висновки:

– інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у середньостроковій перспективі характеризується оберненою залежністю від інтегрального індексу соціального розвитку – при зростанні рівня соціального розвитку на 1 одиницю стійкість системи соціо-економіко-політичних взаємозв'язків буде погіршуватись на 0,268. Зазначена залежність обумовлена, по-перше, негативними для економічного розвитку наслідками пріоритетного спрямування бюджетних ресурсів на фінансування соціальних

програм та, відповідно, стримуванням інвестиційних процесів та державної підтримки економіки, а по-друге, посилення ролі соціального сектору в державі обумовлює зростання впливу суспільства на політичні процеси, що обумовлює необхідність перебудови політичного режиму та, відповідно, позначається розбалансуванням національної економіки;

– показники економічного та політичного розвитку мають позитивний вплив на рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків (зростання рівнів економічного та політичного розвитку на одиницю забезпечує приріст результативного індикатора на 0,965 та 0,500 одиниці відповідно). У той же час, порівнюючи абсолютні коефіцієнти впливу, можна відмітити, що інтенсивність впливу рівня економічного розвитку на стійкість системи «економічний – політичний – соціальний розвиток» є майже вдвічі вищою за вплив показника політичного розвитку. Таким чином, можна зробити висновок, що в середньостроковій перспективі підвищення стійкості соціо-економіко-політичних зв'язків має забезпечуватися, в першу чергу, за рахунок зростання рівня економічного розвитку, яке має максимальний мультиплексивний ефект в системі взаємозв'язків національної економіки;

– аналізуючи взаємний вплив складових системи «економічний – політичний – соціальний розвиток» слід відмітити їх позитивну синергію, що відображає напрямок виявлених зв'язків. Так, соціальний розвиток позитивно впливає на економічний та політичний розвиток, у той час як зростання рівня економічного розвитку є каталізатором політичного розвитку. Аналізуючи силу такого впливу, варто звернути увагу на той факт, що максимальний ефект зафіксовано для взаємозв'язків економічного та політичного розвитку (зростання рівня економічного розвитку на 1 одиницю обумовлює покращення рівня політичного розвитку на 0,500 одиниці), тоді як найменшою силою характеризується вплив соціального розвитку на економічний (зростання рівня соціального розвитку на 1 одиницю призводить до зростання рівня економічного розвитку на 0,307 одиниці).

У той же час, важливим етапом використання математичного інструментарію для моделювання економічних процесів є перевірка отриманих результатів на адекватність, що дозволяє підтвердити статистичну значимість та достовірність побудованої моделі. За результатами розрахунку критеріїв адекватності, представлених на рис. 1.3, можна констатувати високий рівень адекватності та статистичної значущості побудованої структурної моделі, про що свідчить: наближення поточних значень функції незгоди до мінімуму; значення критерію максимуму косинусів залишків, які наближаються до 1; значення ICS Criterion (показник УИМ на рис. 3.9), яке наближається до нуля (відображає стійкість структурної моделі до змін масштабу); значення RMS стандартних залишків (Root Mean Square Standardized Residual) на рівні менше 0,05, що є свідченням високої точності опису даних (адекватність моделі підтверджують значення показника не більше 0,1).

	Основные итоги
	Значение
Функция несогласия	0,000
Максимум косинуса остатков	0,768
Макс. по модулю компонента градиента	0,000
Критерий УУПММ	0,000
Критерий УИМ	0,000
МП Хи-квадрат	
Число степеней свободы	0,000
p-значение	
RMS стандартизованных остатков	0,000

Рисунок 1.3 – Показники адекватності структурної моделі взаємного впливу внутрішніх соціо-економіко-політичних зв'язків у середньостроковій перспективі

Джерело: розраховано авторами

Підтвердженням адекватності побудованої моделі є також графік розподілу нормалізованих залишків (рис. 1.4). Як видно з даних рисунку, розташування точок графіку залишків близько до лінії підтверджує відповідність даних нормальному закону розподілу.

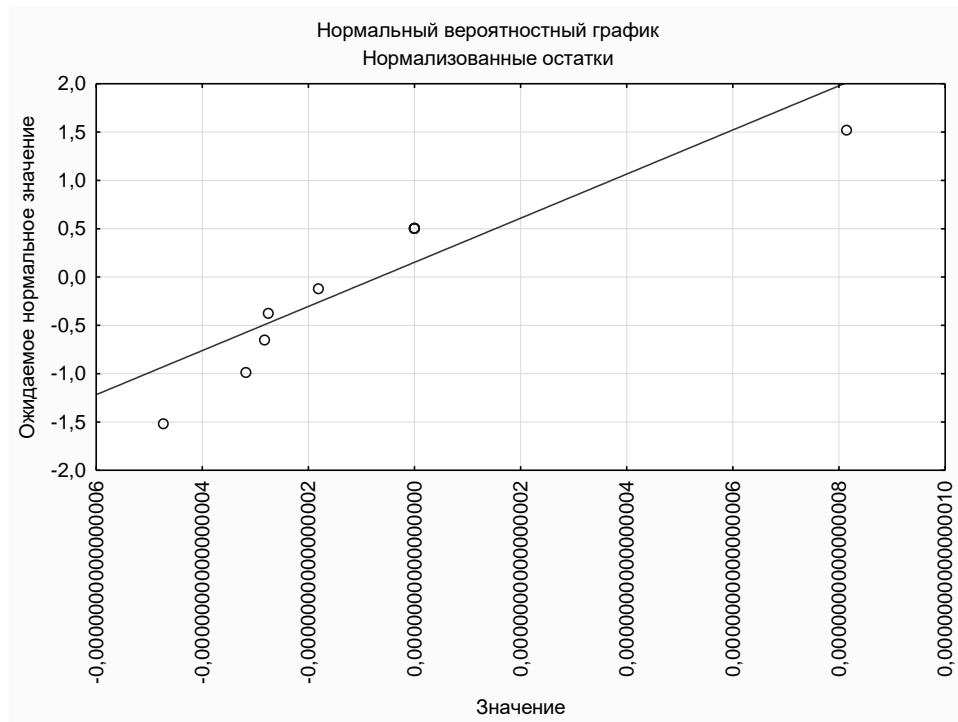

Рисунок 1.4 – Графік нормалізованих залишків структурної моделі взаємного впливу соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у середньостроковій перспективі

Джерело: розраховано автора

У той же час, для прийняття ефективних управлінських рішень в сфері державного регулювання національної економіки важливе значення має не лише ідентифікація напрямку та сили взаємозв'язків напрямків соціального, економічного та політичного розвитку, а і визначення пріоритетності впливу окремих компонент на рівень стійкості в системі «соціальний – економічний – політичний розвиток». Реалізацію даного кроку дослідження слід проводити за допомогою інструментарію факторного аналізу, що у даному випадку ґрунтується на комбінації методу головних компонент та методу кам'янистого осипу.

Оцінювання частки дисперсії інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків під впливом інтегрального індексу соціального розвитку, композитного індексу економічного розвитку та інтегрального індексу ефективності політичних інститутів здійснено за допомогою побудови графіку кам'янистого осипу Для реалізації даного етапу

оцінювання використано програмний пакет Statistica, а саме інструментарій «Аналіз», «Багатомірний аналіз», «Аналіз головних компонент та класифікація».

Представлений на рис. 1.5 графік кам'янистого осипу засвідчив, що для аналізу пріоритетності впливу складових на інтегральний індикатор стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків доцільно розглядати лише перший фактор, оскільки 81,85% дисперсії результативного показника обумовлене варіацією лише одного першого фактора.

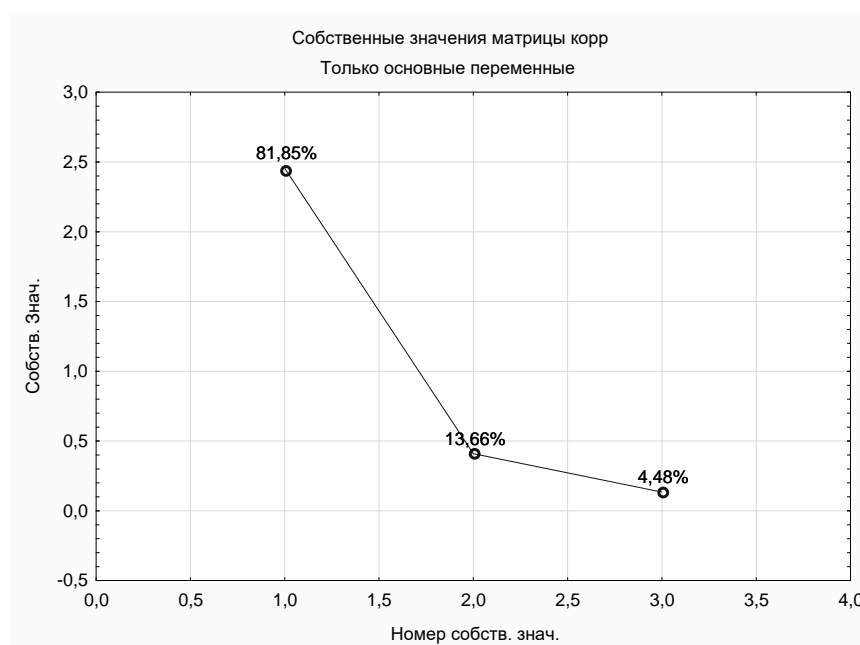

Рисунок 1.5 – Графік кам'янистого осипу дисперсії інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків під впливом індексів економічного, соціального та політичного розвитку

Джерело: розраховано авторами

У той же час, варто відзначити, що варіація першого фактора характеризує вплив повноцінного вектора параметрів, що характеризують окремо економічний, соціальний та політичний розвиток. Таким чином, результати, отримані за методом кам'янистого осипу, покладено в основу оцінювання вкладу окремих змінних (інтегрального індексу соціального розвитку, композитного індексу економічного розвитку та інтегрального

індексу ефективності політичних інститутів) на основі застосування методу головних компонент.

Застосування методу головних компонент дозволило обчислити рівень кореляції у розрізі складових соціо-економіко-політичного розвитку, який демонструє табл. 1.2.

Таблиця 1.2 – Результати факторного аналізу впливу факторних показників на стійкість оцінювання соціо-економіко-політичних взаємозв'язків

Змінна	Вага змінних на основі кореляції		
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Інтегральний індекс ефективності політичних інститутів	0,35970	0,11107	0,52921
Композитний індекс економічного розвитку	0,35139	0,18115	0,46745
Інтегральний індекс соціального розвитку	0,28889	0,70777	0,00332

Джерело: розраховано авторами

Дані таблиці 1.2 дозволяють визначити кількісну оцінку впливу складових на інтегральний показник стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків. Так, найбільший вплив здійснюють параметри економічного та політичного розвитку – частка їх впливу становить 35,14 % та 35,97 % відповідно. У той же час, індекс соціального розвитку найменшою мірою впливає на рівень стійкості системи «економічний – політичний – соціальний розвиток» – рівень впливу складає 28,89 %.

Таким чином, результати оцінювання свідчать, що в середньостроковому періоді стійкість соціо-економіко-політичного розвитку фактично рівномірно визначається силою впливу окремих складових інтегрального індикатора, що підтверджує необхідність розробки та застосування комплексних інструментів державного регулювання національної економіки. У той же час, варто відмітити менш значну роль впливу соціального розвитку порівняно з параметрами економічного та політичного розвитку, що свідчить про відсутність в Україні сформованої системи дієвих інструментів соціального регулювання розвитку національної економіки. Таким чином, у середньостроковій перспективі система

державного регулювання економіки має бути спрямована, в першу чергу, на забезпечення економічного та політичного розвитку, що, в результаті, дозволить досягти збалансованого та стійкого стану національної економіки більш швидкими темпами, ніж у випадку спрямування регуляторних інструментів на досягнення соціального розвитку.

Важливого значення з точки зору забезпечення стратегічного розвитку системи державного регулювання національної економіки набуває оцінювання структурних взаємозв'язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» у довгостроковій перспективі. Масив статистичних даних для проведення даного етапу представлено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3 – Інформаційне забезпечення структурного моделювання внутрішніх взаємозв'язків в системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» в довгостроковій перспективі

Рік	Параметри			
	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	Композитний індикатор економічного розвитку	Інтегральний індикатор соціального розвитку	Інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків
2012	0,3465	0,1456	0,2829	0,1780
2013	0,3300	0,1628	0,2984	0,1654
2014	0,2917	0,1968	0,3294	0,1662
2015	0,2957	0,1662	0,2829	0,1514
2016	0,3143	0,1301	0,4070	0,2569
2017	0,2882	0,2223	0,4046	0,2086
2018	0,2799	0,2364	0,4046	0,2075
2019	0,2668	0,2579	0,4377	0,2379
2020	0,2496	0,2449	0,3969	0,2072
2021	0,2326	0,1827	0,3533	0,1967
2022	0,2194	0,2006	0,3779	0,2406

Джерело: розраховано авторами

Загальний вигляд системи одночасних лінійних парних та множинних регресійних рівнянь для проведення структурного моделювання в довгостроковій перспективі можна представити наступним чином:

$$\begin{aligned}
\{P_t = s_1 \cdot LV(P)_t R_t = LV(SSEPI)_t + r_o LV(SSEPI)_t \\
= r_1 \cdot LV(P)_t + r_2 \cdot LV(E)_t + r_3 \cdot LV(S)_t LV(E)_t \\
= e_1 \cdot LV(P)_t + e_0 LV(S)_t = p_1 \cdot LV(P)_t + p_2 \cdot LV(E)_t
\end{aligned}
\tag{1.3}$$

де P_t – нормалізовані значення інтегрального індексу ефективності політичних інститутів за t-ий рік;

R_t – радіус кола, описаного навколо трикутника, сторонами якого виступають нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індексу ефективності політичних інститутів, композитного індексу економічного розвитку за t-ий рік;

$LV(S)_t$ – латентна змінна рівня соціального розвитку;

$LV(SSEPI)_t$ – латентна змінна інтегрального рівня стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків;

$LV(E)_t$ – латентна змінна рівня економічного розвитку;

$LV(P)_t$ – латентна змінна рівня політичного розвитку;

$s_1, r_o, r_1, r_2, r_3, e_1, e_0, p_1, p_2$ – константи.

Ідентифікацію параметрів системи системи парних та множинних лінійних регресійних рівнянь (1.3) реалізовано за допомогою програмного пакету Statistica. Результати розрахунків, проведених за допомогою двокрокового методу найменших квадратів, представлені на рисунку 1.7.

Отже, застосування двокрокового методу найменших квадратів для визначення параметрів системи структурних одночасних лінійних регресійних рівнянь (1.4) дозволяє перетворити її до наступного вигляду:

$$\begin{aligned}
\{P_t = 0.345 \cdot LV(P)_t R_t = LV(SSEPI)_t + 0.500 LV(SSEPI)_t \\
= 0.224 \cdot LV(P)_t + 0.112 \cdot LV(E)_t + 0.492 \cdot LV(S)_t LV(E)_t \\
= 0.391 \cdot LV(P)_t + 0.191 LV(S)_t \\
= 0.904 \cdot LV(P)_t - 0.692 \cdot LV(E)_t
\end{aligned}
\tag{1.4}$$

	Оценки модели (Таблица 3.sta)	
	Оценка Параметра	Стандартн. ошибка
(LV (P)) -1-> [Політичн]	0,345	0,000
(DELTA1) --> [Політичн]		
(DELTA1) -2- (DELTA1)	0,000	0,000
(LV (E)) --> [Економічн]		
(LV (S)) --> [Соціальн]		
(R) --> [R]		
(EPSILON1) --> [Економічн]		
(EPSILON2) --> [Соціальн]		
(EPSILON3) --> [R]		
(EPSILON1) -3- (EPSILON1)	0,000	0,000
(EPSILON2) -4- (EPSILON2)	0,000	0,000
(EPSILON3) -5- (EPSILON3)	0,500	0,000
(ZETA1) --> (LV (E))		
(ZETA2) --> (LV (S))		
(ZETA3) --> (R)		
(ZETA1) -6- (ZETA1)	0,191	0,000
(ZETA2) -7- (ZETA2)	0,000	0,000
(ZETA3) -8- (ZETA3)	0,000	0,000
(LV (S)) -9-> (R)	0,224	0,000
(LV (E)) -10-> (R)	0,112	0,000
(LV (P)) -11-> (R)	0,492	0,000
(LV (P)) -12-> (LV (E))	0,391	0,000
(LV (P)) -13-> (LV (S))	0,904	0,000
(LV (E)) -14-> (LV (S))	-0,692	0,000

Рисунок 1.7 – Результати структурного моделювання внутрішніх взаємозв’язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» в довгостроковій перспективі

Джерело: розраховано авторами

Аналізуючи результати оцінювання, отримані в довгостроковій перспективі, варто відмітити наявність певних відмінностей порівняно з показниками впливу, отриманими в середньостроковому періоді. Так, рівень соціального розвитку характеризується зміною напрямку впливу на інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв’язків з негативного на позитивний, причому сила впливу характеризується зростанням інтегрального індикатора на 0,492 одиниці при збільшенні латентної змінної характеристики рівня соціального розвитку на 1 одиницю.

У той же час, параметри економічного та політичного розвитку демонструють збереження позитивного напрямку впливу на стійкість соціо-економіко-політичних взаємозв’язків у довгостроковому періоді. Однак,

порівняно з результатами оцінок для середньострокового періоду, можна відмітити зниження рівня такого впливу як для показника економічного розвитку (коефіцієнт впливу знизився з 0,965 до 0,112), так і для параметра політичного розвитку (зниження зміни інтегрального рівня стійкості з 0,500 до 0,224 при зростанні рівня політичного розвитку на 1 одиницю).

Оцінені значення коефіцієнтів взаємного впливу складових соціо-економіко-політичного розвитку свідчать, що максимальний рівень впливу має рівень політичного розвитку на рівень соціального розвитку, причому такий вплив є позитивним – зростання рівня політичного розвитку на 1 одиницю обумовлює підвищення рівня соціального розвитку на 0,904 одиниці. Позитивним, але менш значним є вплив політичного розвитку на рівень економічного розвитку (коефіцієнт такого впливу становить 0,391), що цілком закономірно, враховуючи той факт, що соціальний сектор більшою мірою залежить від бюджетного фінансування, а отже, характеризується визначальним впливом політичних рішень на його розвиток, у той час як ринкова економіка є самоорганізованою системою, яка може адаптуватися до поточних умов політичного розвитку. У той же час, варто звернути увагу на той факт, що між рівнем економічного та політичного розвитку в довгостроковій перспективі виявлено обернений зв'язок – зростання економічного розвитку на 1 одиницю призводить до погіршення рівня соціального розвитку на 0,692 одиниці. Такі взаємозв'язки обумовлені наявністю дисбалансів державного регулювання національної економіки України, які виникають під впливом перманентного дефіциту бюджетних ресурсів, фактичної відсутності середнього класу та невідповідністю темпів економічного розвитку, темпам соціального розвитку. Так, економічне зростання держави не супроводжується пропорційним приростом показників добробуту, соціального забезпечення та можливостей населення, а спрямування зусиль держави на розбудову та відновлення економіки створює додаткове навантаження на соціальний сектор, що особливо актуально в

умовах поточного зовнішньополітичного конфлікту (наприклад, запровадження військового збору).

Узагальнюючи результати структурного моделювання внутрішніх взаємозв'язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» можна відмітити, що при зростанні часового горизонту дослідження пріоритетності впливу на стійкість соціо-економіко-політичних зв'язків у національній економіці набуває латентна змінна соціального розвитку, що є цілком закономірним, враховуючи визначальну роль рівня розвитку суспільства у забезпеченні економічного прогресу та політичної стабільності. Так, підвищення стандартів життя та рівня кваліфікації населення створює умови для накопичення та інвестування заощаджень, розвитку приватного підприємництва та формування якісно нового ринку праці, що створює підґрунтя довгострокового економічного зростання, а посилення соціальних зв'язків та соціальної активності є важливим чинником забезпечення громадської участі та контролю за розвитком політичних процесів та обумовлює розвиток демократії у країні.

Розрахунок параметрів адекватності побудованої структурної моделі (рис. 1.8) в цілому засвідчує її достовірність та статистичну значущість. Так, нульове значення функції незгоди відображає адекватність моделі (нормативом адекватності є прямування зазначеної функції до мінімуму).

	Основные итоги
	Значение
Функция несогласия	0,000
Максимум косинуса остатков	0,000
Макс.по модулю компонента градиента	0,000
Критерий УУПММ	-39996,000
Критерий УИМ	9999,000
МП Хи-квадрат	
Число степеней свободы	-4,000
p-значение	
RMS стандартизованных остатков	263,234

Рисунок 1.8 – Показники адекватності структурної моделі взаємного впливу соціо-економіко-політичних зв'язків у довгостроковій перспективі

Джерело: розраховано авторами

Підтвердженням високої описової здатності побудованої моделі є рисунок 1.9, з якого можна відмітити, що точки на графіку нормалізованих залишків структурної моделі розташовані близько до лінії, що характеризує відповідність даних нормальному закону розподілу.

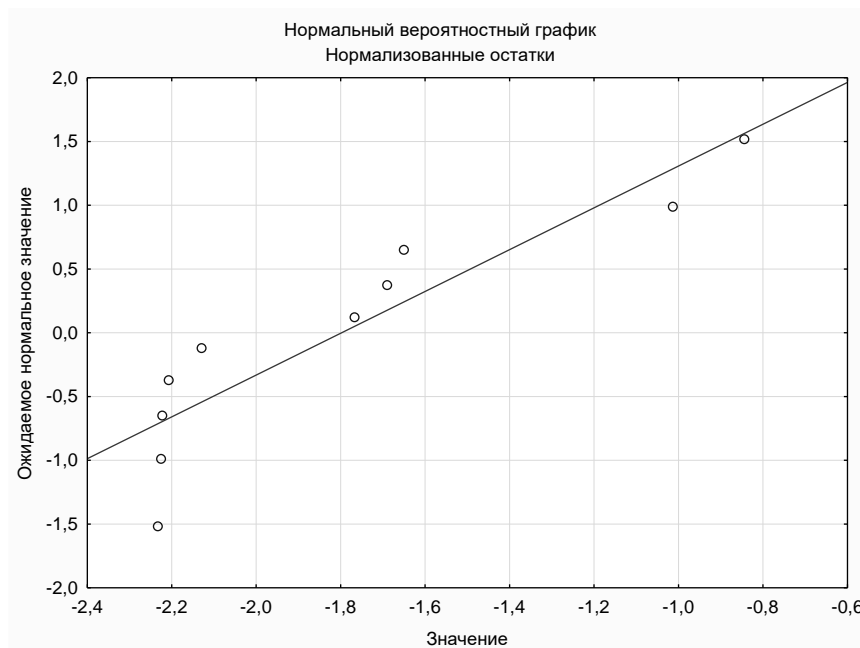

Рисунок 1.9 – Графік нормалізованих залишків структурної моделі взаємного впливу соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у довгостроковій перспективі

Проведені емпіричні розрахунки створюють науково-методичне підґрунтя для розробки стратегічних та тактичних напрямків реформування системи державного регулювання національної економіки України. З урахуванням вимог щодо забезпечення стійкості структурних соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у середньостроковому періоді пріоритетним напрямком державного регулювання має виступати економічний розвиток країни. У довгостроковій перспективі застосування важелів державного впливу на національну економіку має зосереджуватися на досягненні позитивних соціальних змін. Такий підхід дозволить уникнути деструктивного впливу соціо-економіко-політичних дисбалансів та забезпечить позитивну синергію соціальних, економічних та політичних трансформацій [1].

2 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СОЦІАЛЬНОМУ, ЕКОНОМІЧНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1 Закономірності та протиріччя розвитку економічного та соціального сектора в сучасних умовах

Починаючи з другої половини минулого століття комерційні та неприбуткові організації розвивалися по-різному, з різними цілями, підходами до управління, реалізуючи різні інструменти до організаційного розвитку та управління. Проте протягом останніх трьох десятиліть відбулися суттєві зміни. Почалися процеси активного наближення бізнесу та неприбуткових (некомерційних) організацій. Активізація руху щодо вирішення екологічних проблем у семидесяті роки минулого століття викликала активізацію неприбуткових організацій цього щодо їх вирішення [2].

Узагальнивши ряд публікацій можна виділити дві тенденції, що зумовили зміни у неприбутковому секторі, які слід розглядати як інституційні:

1. Розвиток технологій, медіакомунікацій тощо обумовили більшу прозорість комерційного сектора і змусили впровадити нетипові для нього принципи діяльності (управління, розподілу прибутку, принципи корпоративної соціальної відповідальності тощо).

2. Впровадження організаціями соціального сектора (неприбутковими, недержавними, некомерційними) нових підходів до управління та розвитку, які підвищували їхню стійкість

Austin J. E. зазначають, що починаючи з восьмидесятих років минулого століття неприбуткові організації повинні були стати більш підприємницькими, ефективними та професійними, і тому почали запозичувати моделі управління, що характерні для бізнесу [16]. Austin J. E. et. та інші виділяють чотири сфери, де зближення сектору неприбуткових організацій і бізнесу є найбільш значним [16]:

- створення цінності (економічної та соціальної) формування нових пропорцій між ними;
- моделі взаємодії зі стейкхолдерами;
- трансформації організаційної структури;
- механізми акумулювання капіталу.

Створення цінності та зміна їх пропорції.

Традиційно вважається, що неприбуткові організації створюють соціальну цінність, тоді як корпорації створюють економічну цінність. Соціальна цінність є категорією, що набуває значного поширення для характеристики результативності інвестування поза фінансовою площиною. Попри це наразі не сформовано єдиного усталеного визначення соціальної цінності. Вона введена як інструмент аналізу для визначення ширшого нефінансового впливу програм та заходів, що реалізуються суб'єктами соціального сектора національної економіки, на окремі соціальні групи, громади, суспільство в цілому чи довкілля. Ці результати вводяться у площину аналізу віддачі від цих програм і заходів через соціальну цінність, тому що їх важко оцінити кількісно. Тобто цінністю визнається група результатів від певної діяльності, які неможливо кількісно визначити, підрахувати та об'єктивно порівнювати. Ми вважаємо, що саме з цих причин визначення, які пропонуються окремими організаціями чи науковими колами, зосереджуються переважно на аспектах вимірювання соціальної цінності, на заглиблюючись у сутність. Економічна цінність розглядається як вигоди, що отримують підприємства у грошовому вимірі від здійснення своєї діяльності.

Аналіз публікацій свідчить, що теза щодо «закріплення» економічної цінності за прибутковим, а соціальної – за неприбутковим секторами є не зовсім справедливою сьогодні, оскільки соціальний сектор зростає швидше, ніж його фінансування (якщо оцінювати за сумарними економічними та соціальними результатами), актори соціального сектора формують механізми фінансування часто через заходи, що генерують доходи (мережа УМСА отримала основну частину своїх доходів у 2005 році в розмірі 5,06 млрд.

доларів США від своїх послуг у сфері охорони здоров'я та фітнесу, догляду за дітьми та кемпінгу [16]. Оскільки неприбуткові організації та підприємства створюють не лише соціальну, а й економічну цінність, вони вимушені застосовувати бізнес-інструменти управління, узгодження своїх цілей.

Отже, є практичні свідчення інституційних змін у неприбутковому секторі, які можна охарактеризувати як зміни у власності, зміну у принципах та методах управління, зміни у механізмах фінансування.

У комерційному секторі також відбуваються суттєві зміни зумовлені поширенням соціальних і екологічних цілей, принципів соціальної відповідальності – у всьому світі близько 500 корпорацій використовують найпопулярніший інструмент звітності про корпоративну соціальну відповідальність (КСВ), Глобальну ініціативу звітності (GRI). Досить велика кількість використовують більше 300 інструментів звітування щодо КСВ. Крім того, майже всі компанії Fortune 500 зараз здійснюють благодійні пожертви, і 25% з них включають надання суспільних (соціальних) послуг у свою місію [16].

Не можна стверджувати, що зміни, які відбуваються повністю розмивають різницю між двома секторами – прибутковим і неприбутковим – у створенні вартості. Основні механізми взаємодії із зовнішніми стейкхолдерами, внутрішні організаційні принципи та структури. Подальший розвиток як комерційних, так і некомерційних суб'єктів національної економіки через імплементацію цілей, принципів та процедур, що традиційно застосовуються в іншому (протилежному) секторі національної економіки, дозволить створювати додаткові вигоди для суспільства в цілому, підвищувати ефективність національних економік, проте використання цих можливостей потребує нового управлінського підходу, формування фінансово стійких моделей для некомерційного сектора, та розвиток й імплементація соціальної цінності у місії та принципи діяльності – для комерційних підприємств. У цьому контексті цікавим є досвід компанії Inditex, яка визначила місію і кодекс поведінки, що формують єдину культуру. Визначені

принципи і процедури застосовується до всіх операцій, які здійснює компанія. Сформована складна система показників, що застосовується для оцінки постачальників за соціальними та екологічними параметрами. Це є прикладом успішного поєднання економічних та соціальних цілей компанії [16].

Взаємодія зі стейкхолдерами.

Сьогодні поширюється практика соціального інвестування. Донори, як індивідуальні, так й інституційні формують своєрідну інвестиційну модель поведінки стосовно прибутковості своїх соціальних інвестицій. Крім того, поширюється практика передачі можливості надання соціальних послуг неприбутковим організаціям, а, отже, формується вимога підзвітності органам державного управління. Міжнародні організації формують пропозицію неприбутковим організаціям щодо реалізації проектів розвитку. Отже, неприбуткові організації повинні сформувати чіткі і зрозумілі структури взаємодії зі стейкхолдерами.

Комерційний сектор також характеризується змінами цього комплексу взаємодій, зокрема, розширюється коло стейкхолдерів. Останні включають партнерів, співробітників, клієнтів, постачальників і громади (широку спільноту) залежно від масштабу компанії. Деякі корпорації навіть включають представників неприбуткових організацій, робітників і громадських об'єднань в їхні органи управління, або створюють спеціальні органи для них, такі як консультативні ради або соціальні ради [16]. Взаємодія з таким широким колом дозволяє отримувати додаткові вигоди, як соціальні, так і економічні.

Організаційна структура.

Запровадження нової фінансової моделі формує нові вимоги до організаційної структури. Наразі багато неприбуткових організацій створюють прибуткові дочірні компанії, неприбуткова організація «Share Our Strength», діяльність якої спрямована на подолання бідності, утворила комерційну дочірню структуру Community Wealth Ventures, метою якої є консультування неприбуткових організацій щодо механізмів збільшення доходів [16].

Схожі процеси відбуваються у комерційному секторі – підприємства та компанії, розширюючи свої місії формують відповідні організаційні структури, створюючи неприбуткові дочірні компанії. Зокрема, комерційні консалтингові компанії Monitor Group, Bain Consulting і McKinsey & Company створили неприбутковий моніторинговий інститут, Bridgespan Group і McKinsey Nonprofit Practice для поширення свого досвіду у соціальному секторі [16].

У деяких випадках конвергенція між секторами породжує нові організаційні форми, міжгалузеві спільні підприємства, існують великі міжнародні компанії, що належать неприбутковим фондам, включаючи Ікеа.

Акумулявання капіталу.

Сьогодні як неприбуткові організації, так і комерційні компанії досліджують шляхи мобілізації капіталу один одного, інвестують свій капітал як у комерційну сферу, так і у соціальний сектор. Така конвергенція фінансових механізмів розширює джерела фінансування як для підприємств, так і для неприбуткових організацій. Це також дає інвесторам більше вибору і знаходить більше варіантів поєднання цілей та фінансових ресурсів. Соціальні інвестори та неприбуткові організації користуються перевагами складних інструментів для фінансування діяльності, включаючи мікрокредитування, облігації соціального впливу, соціальний венчурний капітал та донорські фонди.

У той же час все більша кількість фондів використовує екологічні та соціальні критерії для відбору компаній для інвестування, фонди венчурного капіталу також використовують соціальні та екологічні критерії не просто для залучення соціально орієнтованих інвесторів, а також для виявлення більш стійких підприємств. Використовуючи комерційні фінансові ринки, ці фонди дозволяють масштабувати та скорочувати трансакційні витрати для осіб, зацікавлених у соціальному інвестуванні. Вони також знижують вартість капіталу для соціальних підприємств. За період 2000-2007 рр. активи соціально відповідальних фондів зросли у 4 рази [16]. Проте ці інноваційні

способи залучення капіталу обмежені рядом факторів (розвиненість фінансових ринків, наявність великих донорів, інформаційною складовою тощо).

Отже, можна стверджувати, що наразі формується новий підхід до розуміння ролі і місця соціального сектора у національних економіках та на глобальному рівні в цілому, формуються нові моделі його співпраці, в тому числі і стратегічної, з комерційним сектором. Розвиваються нові організаційні форми, рух капіталу між секторами. Такі зміни у подальшому можуть стати фактором підвищення ефективності економіки. У розвитку соціального підприємництва також відбуваються серйозні зміни, які створюють як значні можливості, так і формують певні завдання, які треба вирішувати на інституційному рівні.

Ефективність впливу на будь-яку сферу суспільних відносин, а тим більше цілеспрямованого впровадження «спроєктованих» змін, залежить від розуміння того, якою є їх природа, чим визначається їхній характер та інтенсивність. Наразі відбувається переосмислення ролі та місця соціального сектора у національній економіці, формується новий вектор державної політики соціально-економічного розвитку, що зумовлено поряд з іншим процесами євроінтеграції. У європейській стратегії розвитку EUROPE 2020 визначено три пріоритети:

- розумне зростання: розвиток економіки на основі знань та інновацій;
- сталий розвиток: сприяння більш ресурсозберігаючій, екологічно чистій та конкурентоспроможній економіці;
- інклюзивне зростання: стимулювання економіки високої зайнятості, що забезпечує соціальну та територіальну єдність.

Цей перелік пріоритетів є підтвердженням не лише переосмислення європейськими країнами ролі витрат на освіту, охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, а визнання зростаючої ролі інститутів соціального сектора. Для України, що перебуває в активній стадії реформування національної економіки, особливо актуальним є формування ефективних

інститутів, особливо у секторі, що безпосередньо впливає на якість людського капіталу.

Попри значний доробок теоретичної економіки та ґрунтовних емпіричних досліджень соціальних трансформацій у сучасному глобальному середовищі, недостатньо вивченими залишаються інституційні зміни соціального сектора, зокрема визначення зовнішніх факторів та внутрішніх рушійних сил цих змін.

Проаналізувавши підходи, що стосуються впливу глобалізації на національні економіки, ми виокремили напрями, через які глобалізація впливає на інституційні зміни соціального сектора, що необхідно враховувати у процесі розроблення політики державного регулювання цієї сфери: ростання ролі людського капіталу в умовах формування економіки знань; зміна структури зайнятості населення; зміна інститутів освіти та конвергенція вищої освіти; зупинимося більш детально на кожному з напрямів.

1. Зростання ролі людського капіталу в умовах формування економіки знань.

Серед усього переліку факторів найбільш вагомим наразі вважається якість та розмір людського капіталу, який сьогодні визнається домінантою соціально-економічного розвитку, адже він формує конкурентні переваги національної економіки. Оцінки Організації економічного співробітництва і розвитку свідчать, що саме людський капітал забезпечив зростання рівня продуктивності праці в 1960-1990 роках з 22% до 45% у порівнянні з середньою величиною продуктивності праці у 1990 році. Причому дві третини впливу на зростання рівня продуктивності праці відносять до безпосередньої дії сфери освіти, а одну третину зростання забезпечено впливом технічного прогресу (ПРОСВІТ). У сучасному світі конкуренція між країнами зводиться до конкуренції у виробництві знань.

Окремі науковці зазначають, що соціальна політика сьогодні забрала першість у економічній: «перемістилася на роль «локомотива» замість «причіпного» вагона» саме через важливість людського капіталу [17, с.5].

Формується такий тип економіки, за якого ключовим фактором розвитку є знання, що втілюються у людському капіталі, а також інформаційне середовище, де цей капітал застосовується. В таких умовах зростання і конкурентоспроможність національної економіки забезпечуються створенням, розповсюдженням та застосуванням знань. Наслідком цього є потреба у теоретичних концепціях, що пояснюють поведінку економічних суб'єктів і держави, оскільки традиційні економічні концепції, засновані на принципі отримання максимально можливої вигоди від володіння і використання обмежених ресурсів (природних ресурсів, фізичної праці і капіталу) не зовсім відповідають економічним реаліям.

Індикатором, що характеризує людський капітал, є індекс людського капіталу, що розраховується Світовим економічним форумом. Проаналізувавши рейтинг країн за цим показником (таблиця 2.1), можна пересвідчитися, що за значенням індексу можна говорити про досить високі характеристики людського капіталу України – вище, ніж такі країни як Польща і Російська Федерація, і лише на 2 позиції нижче, ніж США.

Таблиця 2.1 – Індекс людського капіталу у 2017 р.

Країна	Місце у рейтингу	Індекс	Вікова група 0-14	Вікова група 15-24	Вікова група 25-54	Вікова група 55-64	Вікова група 65 +
Фінляндія	1	85,86	98,17	85,35	81,24	83,9	72,95
Німеччина	11	81,55	89,56	79,78	78,39	83,31	73,54
Великобританія	19	80,04	91,91	76,64	76,78	79,07	66,43
США	24	78,86	88,97	75,99	74,91	80,62	70,32
Україна	26	78,42	90,73	78,04	71,83	79,14	72,21
Російська Федерація	28	77,86	86,95	78,21	72,74	80,46	71,14
Польща	30	77,34	90,66	74,67	72,53	76,12	65,61

Джерело: складено авторами на основі даних Всесвітнього економічного форуму, WEF [18, 19, 20, 21]

Проте аналіз місяця країни та перспектив її розвитку з використанням лише цього індексу не є репрезентативним. Провівши аналіз цього показника у поєднанні зі значенням ВВП на душу населення для вибраної групи країн (рис. 2.1), ми з'ясуємо рівень використання людського капіталу як фактора економічного зростання.

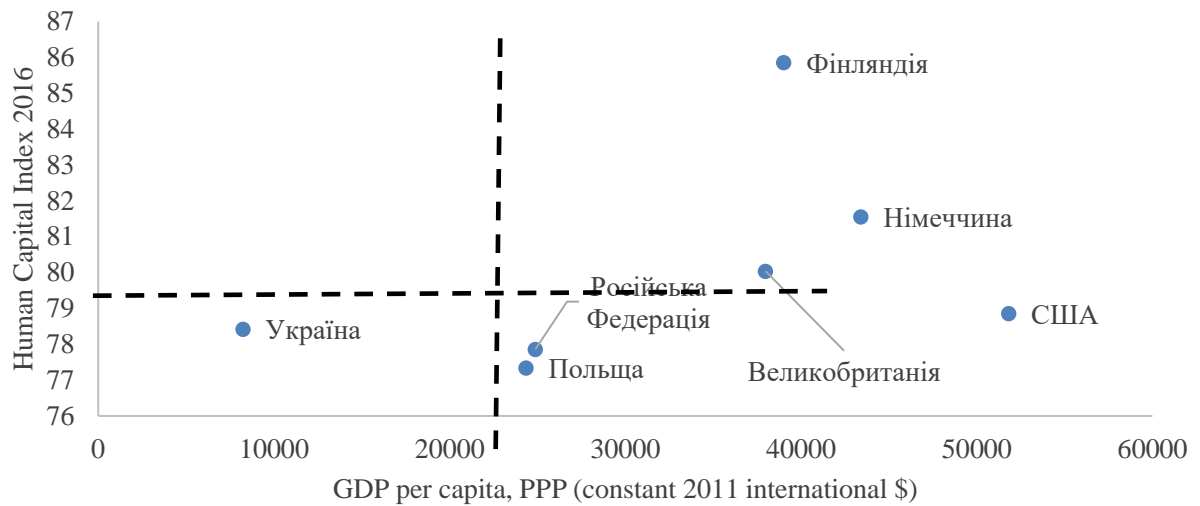

Рисунок 2.1 – Співвідношення індексу людського капіталу та ВВП на душу населення у 2017

Джерело: складено автором на основі даних Всесвітнього економічного форуму, WEF [18, 19, 20, 21] та ILO [22].

Попри незначний відрив від США за індексом людського капіталу, Україна має найгірші позиції у розглянутій групі, якщо в аналіз включаємо показник ВВП на душу населення. Причини цього положення, на нашу думку, необхідно шукати у розвитку інститутів ринку праці.

Для розвинених країн характерним є інституціоналізація людського капіталу, точніше інституціоналізація механізмів отримання прибутку на вкладений людський капітал, що має наслідком зростання доходів населення з відповідними вміннями та освітою.

Так, країни, що мають рівень ВВП на душу населення вище середнього значення (справа від вертикальної лінії – рис. 2.1) і мають досить високе значення індексу людського капіталу характеризуються високою якістю інститутів соціального сектора (соціальних гарантій, соціального захисту, інституту інтелектуальної власності тощо), що сприяє підвищенню рівня використання їх людського капіталу, і в кінцевому підсумку втілюється у показнику ВВП на душу населення, що традиційно розглядається як показник якості соціально-економічного розвитку країни.

Ми вважаємо, що нинішнє положення України пояснюється саме низькою якістю інститутів. Тому, серед пріоритетів державного регулювання соціальної сфери ефективними можна вважати зміну системи винагороди і стимулювання розвитку освіти та соціальної сфери в цілому. У цьому контексті актуальною є також формування системи суспільної оцінки вкладу людського капіталу у процес відтворення.

Доповнивши проведений аналіз, розглянемо динаміку темпів зростання продукції на одного працівника у аналізованій групі країн (рис 2.2, табл. 2.2), за результатами якого можна зробити такі висновки: з наведеного переліку Україна є найбільш нестабільною за наведеним показником – найбільша дисперсія серед аналізованих країн – 45,415.

Досягнення стабільності є комплексним завданням, необхідною умовою якого є реформа інститутів, в тому числі інститутів соціальної сфери.

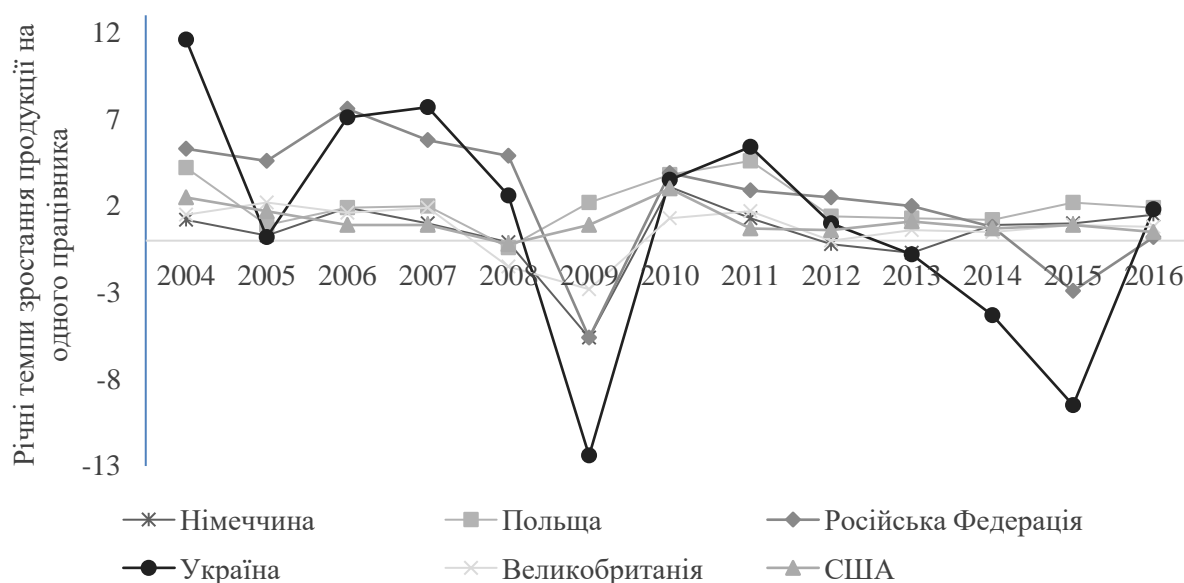

Рисунок 2.2 – Динаміка річних темпів зростання виробленої продукції на одного працівника за період 2004-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Міжнародної організації праці, ІЛО [22]

Велика амплітуда коливань у період розгортання фінансової кризи свідчить про значну залежність від світової кон'юнктури, низьку

диверсифікованість експорту та значною втратою економічного потенціалу, пов'язаною із подіями на Сході України у період 2013-2015 рр. (таблиця 1.2).

Таблиця 2.2 – Характеристики волатильності виробленої продукції на одного працівника за період 2004-2016 рр.

Країни	Середньорічне значення	Стандартне відхилення	Дисперсія	Min	Max
Німеччина	0,430	2,061	4,248	-5,6	3,1
Польща	2,092	1,393	1,940	-0,4	4,6
Російська Федерація	2,461	3,653	13,350	-5,6	7,6
Україна	1,069	6,739	45,415	-12,4	11,6
Великобританія	0,669	1,419	2,013	-2,8	2,2
США	1,092	0,851	0,725	-0,2	3

Джерело: побудовано автором

2. Зміна структури зайнятості населення

Технологічний прогрес зумовив перехід до постіндустріальної економіки, економіки знань. Деякі вчені визначальним чинником цього переходу називають саме зміни у структурі зайнятості – частка зайнятих у невиробничій сфері близько 50% від усього працездатного населення [23]. При цьому окремі види сектора послуг, які традиційно у вітчизняній статистиці та науковій літературі відносили до невиробничої сфери (роздрібна торгівля, побутові послуги тощо) західні дослідники не вважають невиробничими видами діяльності.

Структура зайнятості є досить репрезентативною щодо оцінювання того, наскільки економіка конкретної країни зорієнтована на створення економіки знань. Аналіз структури зайнятості, проведений на основі показника частки зайнятих у матеріальному виробництві (manufacturing employment) як для високорозвинених країн, так і країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються (рис. 2.3) свідчить про різні тенденції для країн різних груп.

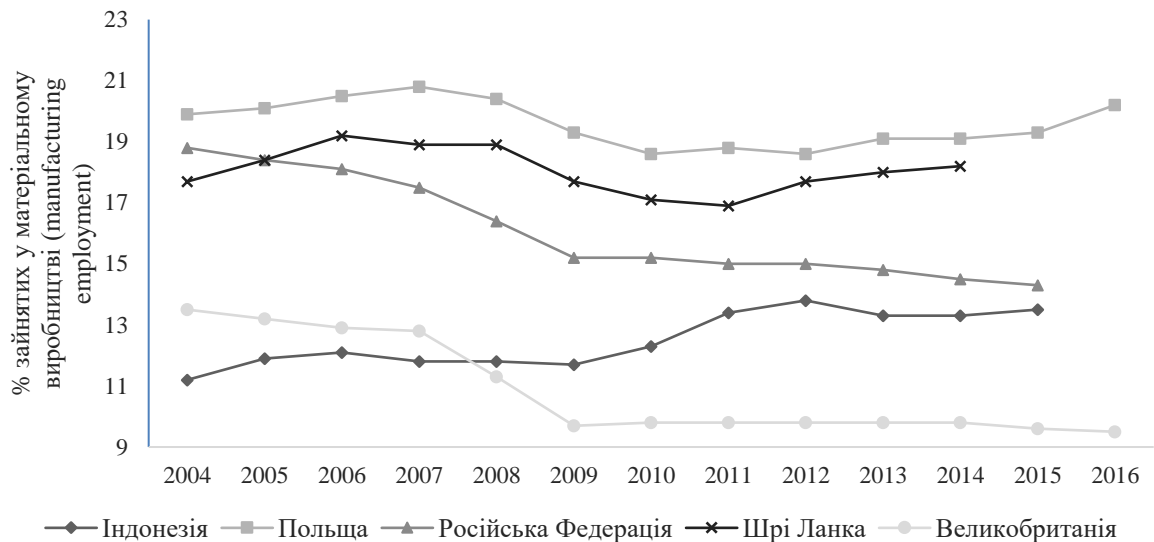

Рисунок 2.3 – Динаміка частки зайнятих у матеріальному виробництві за період 2004-2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Міжнародної організації праці, ІЛО [22]

Розвинені країни, зокрема Великобританія, демонструють стабільне поступове зниження цього показника (різкий злам 2007-2008 рр. викликаний здебільшого світовою фінансовою кризою). Така ситуація пояснюється тим, що поряд з перенесенням промислового виробництва у країни з дешевою робочою силою, в цих країнах розвиваються сфера послуг і галузі з високим рівнем залучення інтелектуальної праці. Проте для більшості решти країн характерна протилежна динаміка. Зокрема, Індонезія, Шрі Ланка (країни з економікою, що розвивається відповідно до класифікації ООН) з 2008 року демонструють зростання, що пояснюється характером використання найманої праці цих країн (високо кваліфікована праця залучається через аутсорсинг компаніями розвинених країн) та тим, що промислове виробництво зростає вищими темпами, ніж решта галузей економіки. Цікавим є приклад Польщі, що є країною з розвинутою економікою. Можна припустити, що динаміка частки зайнятих у матеріальному виробництві цієї країни знаходиться у залежності від світової кон'юнктури – після фінансової кризи 2008 р.

спостерігаємо зниження, що може бути пов'язане зі скороченням виробництва у цих галузях. Після періоду стабілізації спостерігається незначне зростання.

Цікаву динаміку демонструє транзитивна економіка Російської Федерації, яка є здебільшого ресурсорієнтованою – має місце стійке зниження частки зайнятих у матеріальному виробництві протягом досліджуваного періоду.

Для багатьох країн характерна зміна інститутів ринку праці, що відбувається на тлі погіршення стану бюджетів, особливо це стосується країн з ринком, що формується, і країн із середнім рівнем доходів [24].

Усвідомлюючи об'єктивні зміни у структурі зайнятості, що відбуваються у глобальному середовищі, Європейська комісія серед семи головних ініціатив, спрямованих на прискорення прогресу в рамках кожного пріоритету розвитку ЄС до 2020 р., визначила такі: 1) «Порядок денний нових навичок та робочих місць» – комплекс дій, спрямований на модернізацію ринків праці та розширення можливостей людей розвивати свої навички протягом усього життєвого циклу, з метою збільшення кількості робочих місць та кращого поєднання пропозиції та попиту на робочі місця, у тому числі за рахунок мобільності робочої сили; 2) «Європейська платформа проти бідності», напрям роботи, що забезпечує соціальну та територіальну єдність з тим, щоб переваги зростання робочих місць були широко представлені, а люди, які зазнають бідності та соціальної ізоляції, могли жити гідно та брати активну участь у суспільстві [25].

Глобалізація разом з тенденціями створення постіндустріальної економіки, економіки знань суттєво змінюють структуру ринку праці. Зростанні частки працівників зайнятих інтелектуальною працею свідчить про розвиток економіки знань. У таких умовах можна прогнозувати зростання попиту не просто на розумову працю, а на творчих, орієнтованих на нестандартні креативні рішення працівників, що слугує пусковим механізмом для змін в освіті.

3. Зміна інститутів освіти та конвергенція вищої освіти

Розвиток економіки знань є визначальною зміною зовнішнього середовища для сфери освіти, передусім вищої освіти. Визначальними характеристиками світової освіти є динамічність та інтернаціональність. На перше місце виходять невичерпні за своєю природою інформація і знання. За даними Світового банку у більшості країн ОЕСР протягом останніх 15 років зростання доданої вартості в галузях, що ґрунтуються на знаннях, у середньому становило 3%, що стабільно перевищувало темпи загального економічного зростання, які не піднімалися вище 2,3%. Частка цих галузей у сукупній доданій вартості збільшилася в Німеччині з 51% до 60%, у Великобританії – з 45% до 51%, у Фінляндії – з 34% до 42%. Сьогодні ці країни розбудовують свої економіки, які базуються на знаннях, створюючи мільйони робочих місць, пов'язаних з використанням новітніх знань [26].

План розвитку європейської освіти передбачає підвищення якості та ефективності системи освіти, полегшення доступу до освіти для кожного та створення освітньої бази для зовнішнього світу. Завданнями, визначеними у цьому документі є: країни ЄС повинні мати найвищий показник у світі у сфері освіти та навчання; система освіти і навчання в Європі повинна бути взаємопов'язана настільки, щоб давати змогу громадянам вільно пересуватися й отримувати кращу освіту; слід зробити можливим визнання та застосування освіти будь-де в ЄС, незалежно від того, де її одержано; європейці будь-якого віку повинні мати доступ до тривалого навчання [27].

Серед цілей Стратегії розвитку Європейська Комісія передбачає, що частка тих, хто не завершив шкільну освіту, повинна бути меншою 10%, а принаймні 40% молодого покоління повинні мати вищу освіту [25]. При цьому серед ініціатив, спрямованих на прискорення прогресу ЄС у досягненні цілей, передбачається реалізація дій у напрямі «Молодь у русі», що означає підвищення ефективності системи освіти та сприяння вступу молоді на ринок праці. Тобто можна говорити про конвергенцію національних систем освіти країн Європейського Союзу.

Узагальнивши, можна констатувати, що на сучасному етапі освіта стає елементом стратегії економічного зростання. Окремі вчені зазначають, що сприяння і прогнозування освіти увійшло у практику регулювання усіх розвинених країн [28, с. 34]. Деякі дослідники наголошують, що перед освітніми установами постає завдання прогнозування тенденцій розвитку ринку праці та адаптація освітніх програм відповідно до прогнозованих змін. Наразі зростає усвідомлення і того факту, що ринок освітніх послуг стає дійсно міжнародним і характеризується конкуренцією, що постійно зростає. Цей ринок може забезпечити країнам, які мають високий рівень надання якісних освітніх послуг, значні доходи від їх експорту. Усвідомлення цієї тенденції знайшло своє відображення у державній політиці ряду розвинених країн, зокрема США, ЄС і Австралії, які активно розробляють і реалізують програми залучення іноземних студентів [29].

Міжнародний валютний фонд рекомендує урядам країн з ринком, що формується, і країн, що розвиваються, інвестувати кошти в розвиток освіти, інфраструктури та інститутів, щоб сприяти запозиченню і освоєнню технологій з країн з розвинутою економікою [24].

Формування економіки знань є можливим лише за умови формування нових інститутів у системі освіти. Вважаємо, що освіта сьогодні є чи не найбільш вагомими фактором впливу на швидкість змін економічних інститутів. Ми пропонуємо виділити два канали впливу інституційних змін в освіті на інтенсивність інституційних змін у національній економіці:

1) рівень освіченості особи впливає на рівень її раціональності. Обмежена раціональність індивіда, що згідно з переважною більшістю течій інституційної теорії, є однією з основних причин інституційної інерції, впливає на стійкість інституційної структури до змін, блокує ці зміни, навіть ті, що визнаються необхідними значною кількістю економічних акторів (суб'єктів) та цілеспрямовано впроваджуються у практику. Pagano U. [30] виокремлює п'ять форм обмеженої раціональності: обмежені навички спілкування, обмежені навички обробки інформації, обмежені навички

розрахунку, обмежені навички формування переваг та обмежені емоційні навички (нездатність контролювати власні емоції, а отже, діяти раціонально). Очевидно, що, принаймні, чотири з наведеного переліку є результатом освіти, яку здобула особа. «Ментальні моделі», про які говорить North D. [31] формуються значною мірою освітою: формальною, неформальною, інформальною.

2) згідно Ruttan V. W. [32] розвиток суспільних наук може збільшити «пропозицію нових інститутів», що необхідні для розвитку сучасного суспільства. Особливо актуальною виглядає такий підхід щодо збільшення «пропозиції» нових інститутів з позиції теоретичних підходів, що обґрунтовують неможливість перенесення існуючих інститутів в інші умови, їх розвиток в інших контекстах.

Отже, інститути освіти мають суттєвий вплив на економічну поведінку через вплив на рівень раціональності, на трансформацію «звички думки» за Вебленом Т. [33]. Це є лише один з прикладів взаємодії між інститутами соціального сектору та іншими економічними інститутами, який змушує ввести у площину досліджень інституційних змін категорію інституційних взаємодій.

З огляду на викладене вище можемо говорити, що пріоритетом державного регулювання інституційних змін у соціальному секторі національної економіки є сприяння становленню інститутів освіти, що відповідають сучасним тенденціям розвитку світового та європейського освітнього просторів. Цей висновок в цілому узгоджується з рекомендаціями Міжнародного валютного фонду, який для країн з низькими доходами, де в останні кілька років спостерігалось скорочення бюджетних резервів, рекомендує збереження ефективних витрат на найважливіші інвестиційні та соціальні потреби і проведення структурних реформ в тому числі у сфері освіти, які відкривають шлях для економічної диверсифікації та підвищення продуктивності. Актуальність розвитку систем освіти підкреслюється МВФ

[34, 35] попри те, що першочерговим завданням є відновлення цих резервів та удосконалення управління боргом.

Отже, слід приймати до уваги два типи важливих змін, що відбуваються у національній економіці: інституційні – зміни, що стосуються організаційно-правових форм функціонування суб'єктів соціального сектора національної економіки, застосовуваних ними моделей управління та фінансового забезпечення, форм та структур взаємодії між комерційним та некомерційним секторами тощо; структурні – зміни, що стосуються розширення видів діяльності, структури зайнятості, структури доходів суб'єктів соціального сектора національної економіки.

Ці зміни виявили ряд протиріч між реаліями розвитку соціального сектора національної економіки та теоретичними положеннями, що його пояснюють, зокрема:

- зростання кількості та активності неприбуткових організацій з підприємницькою поведінкою (згідно з теоретичними положеннями вони мають бути витіснені конкурентними ринками, що постійно удосконалюються);

- вища економічна стійкість суб'єктів соціального сектора в умовах кризи порівняно з суб'єктами прибуткового сектора попри відсутність традиційних фінансових моделей та підходів до управління ризиками;

- зростання ролі суб'єктів соціального сектора у зменшенні рівня безробіття та бідності в умовах кризи.

Ігнорування цих протиріч може обмежити потенціал економічного зростання у довгостроковій перспективі.

Отже, з огляду на викладене вище ми пропонуємо модель, що описує інституційні зміни соціальної сфери національної економіки як результат впливу процесів глобалізації та розвитку людського капіталу як визначального фактора соціально-економічного прогресу держав на сучасному етапі.

Результатом цього впливу є розвиток економіки знань, потреба реалізації політики інклюзивного зростання та інституціоналізація людського капіталу,

зокрема механізмів отримання прибутку на вкладений людський капітал. У сукупності ці фактори формують потребу у нових інститутах, оскільки чинні не дають можливості отримувати той рівень доходу, який дозволяють відповідні ресурси країни, ключовим з яких є людський капітал [2].

2.2 Оцінка динаміки біфуркаційних трансформацій в економіці України

Визначальними рисами сучасного розвитку світового господарства є швидка та суттєва трансформація більшості сфер суспільного життя, що зумовлено поглибленням інтеграційних процесів між країнами, вільним рухом капіталу та робочої сили, стрімким розвитком інформаційних технологій і інновацій, а також кардинальними соціокультурними зрушеннями тощо. Дані структурні зміни в світовому просторі провокують низку зрушень у національних економічних системах. За цих умов перед країнами відкриваються як нові потенційні можливості, так і збільшуються ризики і загострюються проблеми, пов'язані із екстенсивним розвитком народного господарства, нераціональним природокористуванням, нерівномірністю розподілу доходів між верствами населення, а також можливим і все частішим несанкціонованим використанням особистих даних як у економічній, так і політичних сферах тощо. За цих умов актуальним і перспективним є дослідження біфуркаційних закономірностей функціонування соціальної, економічної та політичної системи країни [36].

Питання дослідження зв'язку між економічними, політичними та соціальними процесами в країні знаходить широке свої відображення в науковій літературі. Попри значну кількість публікацій в даній проблематиці, розвиток соціо-економіко-політичних відносин у окремій країні є динамічним процесом, що повсякчас потребує глибокого дослідження.

У науковій літературі широко досліджується вплив політичної нестабільності на розвиток економічних та соціальних процесів на прикладі багатьох країн світу. Зокрема, Nazeer & Masih [37] оцінили вплив політичної нестабільності на прямі іноземні інвестиції та економічне зростання Малайзії на основі побудови авторегресійної функції з розподіленим лагом. У роботі Carmignani [38] здійснено дослідження щодо впливу нестабільності (у тому числі політичної невизначеності) на макроекономічні показники, а саме на наповнення доходної частини бюджету, інфляційні процеси, а також на грошово-кредитну політику держави.

Крім цього, емпіричні дослідження Bhatti, Ali, Nasir, & Iqbal [39] дозволили виявити, що політична нестабільність і невизначеність деструктивно впливає на процеси, пов'язані із валовим нагромадженням основного капіталу, тоді як демократія не впливає на рівень приватних інвестицій. Дане дослідження проведено на основі статистичних даних Пакистану. У роботі Kaplan & Akçoraoglu [40] проведено оцінювання зв'язку між економічним зростанням та факторами політичної нестабільності (корупція, нестабільність влади, внутрішні та зовнішні конфлікти, релігійну та етнічну напруженість, демократичну підзвітність та якість бюрократії) для країн-членів ОЕСР протягом 1984-2012 рр. Проведені розрахунки засвідчили, що стабільність уряду та внутрішні та зовнішні конфлікти є перешкодою для швидкого економічного зростання. Тоді як демократична підзвітність, етнічна та релігійна напруженість і якість бюрократії не мають статистично значущого впливу на економічне зростання країн ОЕСР.

Ekici & Kouydemir [41] кількісно оцінили взаємозв'язок між різними показниками соціального капіталу (загальна довіра, довіра до інститутів, політична активність, турбота про інших, соціальні норми та членство у волонтерських організаціях), демократією та добробутом населення.

На основі статистичних даних 71 країни світу за період 1960-1985 рр. Alesina, Özler, Roubini, & Swagel довели, що нерівність доходів населення призводить до загострення соціального невдоволення, цим самим провокуючи

політичну нестабільність [42]. Водночас невизначеність у політико-економічному середовищі відображається на зменшенні обсягів інвестицій в країну.

У роботі Kuzmenko & Roienko [43] проведено дослідження щодо впливу інформаційних технологій та інновацій на рівень економічного добробуту населення країни (на прикладі Франції, Великобританії, Німеччини, Італії та Іспанії), а також визначено ймовірні зміни в розподілу доходів населення на наступні 15 років з урахуванням трансформацій у технологічному та соціально-економічному середовищі, викликаних активним розвитком четвертої промислової революції в світі.

Запропонований науково-методичний підхід до оцінювання рівня трансформацій в соціальному, економічному та політичному розвитку країни передбачає поетапне виконання наступних кроків: по-перше, формування інформаційної бази дослідження, що передбачає збір та перевірку статистичних даних на аномальність, використовуючи метод Ірвіна, а також відбір релевантних показників впливу на соціо-політико-економічний стан на основі методу головних компонент; по-друге, нормалізація показників політичного, економічного та соціального стану, використовуючи підхід Харрінгтона; по-третє, формування інтегральних показників соціо-політико-економічного стану в країні на основі згортки нормалізованих показників як середньо геометричного значення індикаторів; по-четверте, визначення динамічних властивостей соціо-політико-економічного стану в країні шляхом побудова диференціальних рівнянь, що дозволяє визначити існування типу біфуркації (сідло, фокус, вузол).

Для оцінювання рівня біфуркаційних трансформацій в соціальному, економічному та політичному розвитку країни розроблено науково-методичний підхід, що складається з 4-х основних етапів.

На першому етапі сформовано масив індикаторів на базі даних Світового банку (The World Bank), які дозволяють оцінити соціо-політико-економічний стан України, Італії та Франції. Обсяг репрезентативних

показників впливу на економічний розвиток, політичний стан та соціальну сферу становить 18 років (з 2000 року по 2017 рік). Для характеристики стану соціальної сфери обрано такі індикатори як обсяг державних видатків на систему освіти, кількість населення віком 15-64 років, рівень безробіття, обсяг робочої сили, рівень народжуваності, обсяг інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту. Політичний стан в країні доцільно представити наступними індикаторами: обсяг військових витрат, обсяг державного боргу, питома вага жінок в національному парламенті, обсяг загальних резервів, обсяг доходів, без урахування грантів, обсяг чистого надходження капіталу). Економічний стан розвитку країни можна охарактеризувати на основі таких індикаторів як: темп зростання ВВП, обсяг імпорту товарів та послуг, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг валового нагромадження, обсяг ВВП, обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю).

Проведемо перевірку часових рядів на наявність аномальних значень за методом Ірвіна [44]. Результати проведеного етапу виявили для України аномальним 2005 рік, а саме індикатори: темп зростання ВВП, обсяг доходу, без урахування грантів, обсяг експорту товарів та послуг; 2017 рік – показник соціальної сфери (обсяг робочої сили). Зокрема, для Італії та Франції (2009 та 2010 роки) є найбільш аномальними за показниками: темп зростання ВВП, обсяг портфельних інвестицій, обсяг державних видатки на систему освіти, обсяг валового нагромадження, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг імпорту товарів та послуг, рівень безробіття, обсяг чистого надходження капіталу; 2017 рік для Франції (питома вага жінок в національному парламенті), для Італії (обсяг портфельних інвестицій, обсяг чистого надходження капіталу).

Для вибору релевантних показників впливу на соціо-політико-економічний стан кожної із аналізованих країн застосуємо метод головних компонент [44]. Етап проведення показав, що найбільш значущими індикаторами для України є: темп зростання ВВП, частка місць, якими

володіють жінки в національних парламентах, експорт товарів та послуг, робоча сила, валова економія, населення віком 15-64 років, загальні резерви, кількість біженців. Показники найбільшого впливу на економічний та політичний стан Італії та Франції є: зростання ВВП, частка місць, якими володіють жінки в національних парламентах, експорт товарів та послуг, військові витрати, загальні резерви, імпорт товарів та послуг, дохід, без урахування грантів, державний борг. Релевантні показники соціальної сфери Італії (державні видатки на освіту, населення віком 15-64 років, народжуваність, безробіття, робоча сила, кількість біженців); для Франції (безробіття, державні видатки на освіту, робоча сила).

Другий етап. Нормалізація показників політичного стану, економічного розвитку, соціальної сфери проведена на основі підходу Харрінгтона. Застосування даного підходу, необхідно для перетворення розміру індикаторів (нормування), тобто переведення значень показників (Y_i) в безвимірні значення (d_i) – функції бажаності.

Дана методика потребує розглянути аналітичну функцію Е. Харрінгтона $d_i = \exp(-\exp(-Y_i))$, де Y_i – показник, що характеризує соціо-економіко-політичний розвиток, у нормальному вигляді. Механізм перетворення дозволяє звести всі виміри від нуля (погана якість) до одиниці (висока якість). Отримані результати оцінюють якість значення індикаторів на вплив політичного стану, соціальної сфери та економічного розвитку країн.

Третій етап передбачає побудову інтегральних показників соціо-політико-економічного стану України, Італії та Франції, на основі згортки нормалізованих показників. Для визначення узагальненого значення соціальної, економічної та політичної складової використовується методика обчислення середньо геометричного значення індикаторів. Нормалізоване значення радіуса описаного кола розраховується за формулою:

$$R_t = \frac{n_{et} n_{st} n_{pt}}{(n_{et} + n_{st} + n_{pt})(-n_{et} + n_{st} + n_{pt})(n_{et} - n_{st} + n_{pt})(n_{et} + n_{st} - n_{pt})} \quad (2.1)$$

де R_t – радіус описаного кола соціо-політико-економічного стану країни (в даний період часу t); n_{et}, n_{st}, n_{pt} – нормалізовані узагальнені показники економічного, політичного та соціального розвитку країни.

На основі отриманих даних сформуємо масив значень інтегральних показників соціо-політико-економічної складової та радіуса описаного кола (R_t) досліджуваних країн. Наведемо приклад розрахованих інтегральних показників для України з 2000 року по 2017 рік (табл. 2.2). Аналогічно створимо масив інформації для подальшого структурного моделювання та теорії біфуркації показника стійкості (R_t) від інтегральних показників соціальної сфери, політичного стану та економічного розвитку Італії, Франції.

Таблиця 2.2 – Інтегральні показники соціо-політико-економічного складової та радіуса описаного кола (R_t) України

Україна	Економічна складова	Політична складова	Соціальна складова	R (радіус описаного кола)
2000	0,635934723	0,427484919	0,538618781	0,321538311
2001	0,622040815	0,437768501	0,525682743	0,31595786
2002	0,611568526	0,410780821	0,523693168	0,309791656
2003	0,64479166	0,433305932	0,51353111	0,323438885
2004	0,686674165	0,410744879	0,502182999	0,345951559
2005	0,615547963	0,453382087	0,522094733	0,314767376
2006	0,54639235	0,510443165	0,519637097	0,303796803
2007	0,529577153	0,590775558	0,591266076	0,33053976
2008	0,517214868	0,587446749	0,637684495	0,338902339
2009	0,484994053	0,562863691	0,635989255	0,330285112
2010	0,495940271	0,592193341	0,594745659	0,326614489
2011	0,524761602	0,582717215	0,526041642	0,315688014
2012	0,46030205	0,590183756	0,480340444	0,302037688
2013	0,414719631	0,570929164	0,493811624	0,292596732
2014	0,425600538	0,539715818	0,478669341	0,282153223
2015	0,457705292	0,583297824	0,455344979	0,296701478
2016	0,484519414	0,595158213	0,421516954	0,30064897
2017	0,516932181	0,618895488	0,391890444	0,310800843

Джерело: розраховано авторами

Четвертий етап. Наступним кроком є побудова диференціальних рівнянь (2.2), за допомогою яких відобразимо проєкції фазових траєкторій на вибрану

площину фазового простору. Фазові портрети системи диференціальних рівнянь побудовано в програмі MathCad, для визначення показника стійкості соціо-політико-економічного розвитку України, Італії та Франції (рис. 2.4). Дана методика заснована на теорії біфуркації, аналізі всіх можливих ситуацій на існування типу біфуркації (сідло, фокус, вузол).

$$\begin{cases} \frac{d}{dt} ec = 1.419 \cdot ec^2 - 0.6352 \cdot p \cdot s ; \\ \frac{d}{dt} p = 0.7274 \cdot p - 0.6352 \cdot ec \cdot s ; (1) \\ \frac{d}{dt} s = 1.2504 \cdot s^2 - 0.6352 \cdot ec \cdot p . \end{cases}$$

$$\begin{cases} \frac{d}{dt} ec = 2.0588 \cdot ec - 2.5236 \cdot p \cdot s ; \\ \frac{d}{dt} p = 1.6688 \cdot p - 2.5236 \cdot ec \cdot s ; (2) \\ \frac{d}{dt} s = \frac{0.364}{s^2} - 2.5236 \cdot ec \cdot p . \end{cases} \quad (2.2)$$

$$\begin{cases} \frac{d}{dt} ec = 1.4142 \cdot ec^2 - 0.6848 \cdot p \cdot s ; \\ \frac{d}{dt} p = 1.3044 \cdot p^2 - 0.6848 \cdot ec \cdot s ; (3) \\ \frac{d}{dt} s = 0.7456 - 0.6848 \cdot ec \cdot p . \end{cases}$$

$$\hat{O}a\hat{c}a(ec_0, p_0, s_0, dt, N) := \left(\begin{array}{l} (ec_0 \leftarrow ec_0 \quad p_0 \leftarrow p_0 \quad s_0 \leftarrow s_0) \\ \text{for } k \in 0..N \\ \left| \begin{array}{l} ff \leftarrow f(ec_k, p_k, s_k) \\ ec_{k+1} \leftarrow \left[ec_k + dt \cdot \left[1.419(ec_k)^2 + -0.6352p_k \cdot s_k \right] \right] \\ p_{k+1} \leftarrow \left[p_k + dt \cdot (0.7274p_k + -0.6352ec_k \cdot s_k) \right] \\ s_{k+1} \leftarrow \left[s_k + dt \cdot \left[1.2504(s_k)^2 + -0.6352ec_k \cdot p_k \right] \right] \end{array} \right. \\ (ec \quad p \quad s) \end{array} \right) \quad (2.3)$$

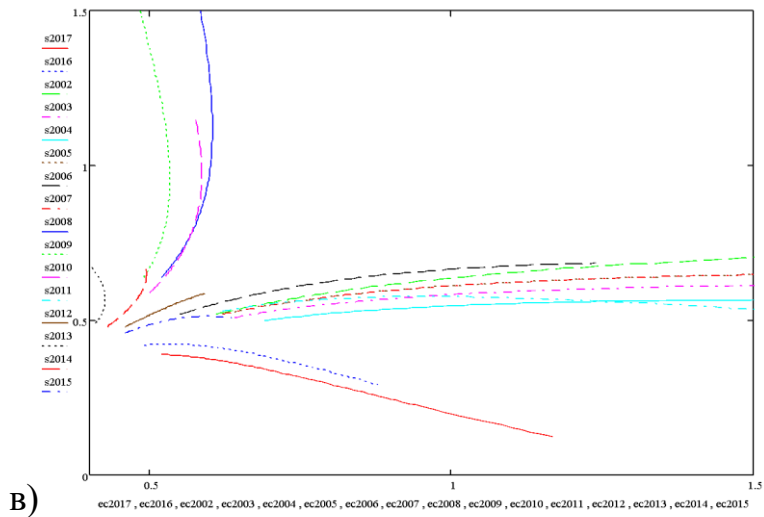
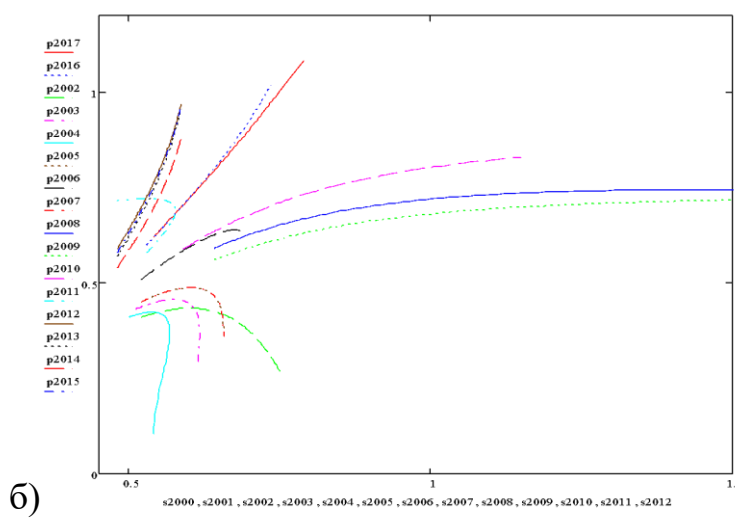
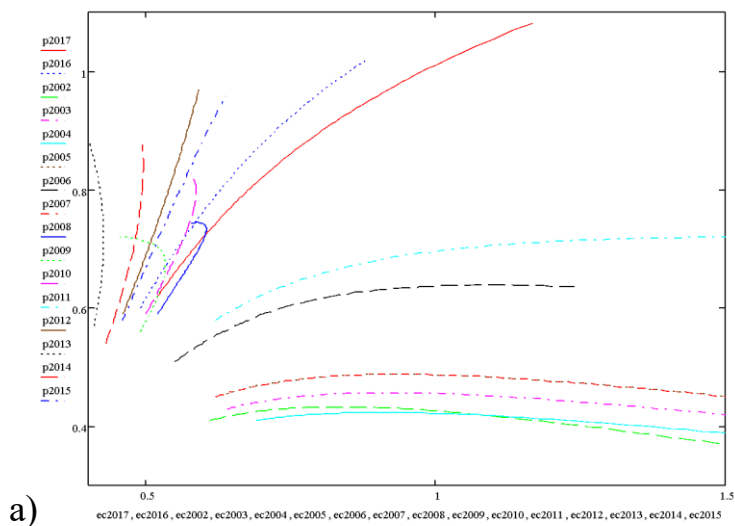

Рисунок 2.4 – «Фазовий портрет» показника стійкості соціо-політико-економічного стану України: політико-економічний «фазовий портрет» України (а), політико-соціальний «фазовий портрет» України (б); соціально-економічний «фазовий портрет» України (в)

Джерело: побудовано авторами

Дослідження «фазового портрету» Італії демонструє різні види теорії біфуркації. Розглянемо політико-економічний «фазовий портрет» країни (рис.2.5 (а)), що має чітко виражений тип біфуркації «стійкий пучок». Система даного типу знаходиться в рівновазі, та при впливі чинників зовнішнього середовища надалі набуває позитивного розвитку.

Проаналізуємо політико-соціальний «фазовий портрет» Італії (рис.2.5 (б)), де спостерігається тип біфуркації «фокус». Дана динамічна система показника стійкості стану політичної та соціальної сфери має нестабільну тенденцію розвитку. При суттєвій зміні одного зі значущих показників, або ряду вагомих значень у «фазовому портреті» динамічної системи відбуваються якісні зміни, показник стійкості політико-соціальної сфери Італії має тенденцію постійної динаміки, нестабільного подальшого розвитку. Тобто стан показника стійкості політико-соціальної сфери знаходиться в нерівновазі та схильний до постійних коливань.

Розглянемо поведження фазових траєкторій на вибрану площину соціально-економічної складової Італії. Біфуркаційний тип «фазового портрету» чітко виражене «сідло» (рис.2.5 (в)). Що свідчить про зміну траєкторії показника стійкості, при суттєвій заміні параметра і фіксованому значенні іншого параметра у соціально-економічному «фазовому портреті» Італії. Тип біфуркації «сідло» характеризує динамічну систему, що знаходиться в нерівноважному стані. Коли параметр системи показника стійкості змінюється з часом, то система характеризується динамічним розвитком соціально-економічної сфери.

Отже, показник стійкості стану соціальної та економічної складової Італії характеризується нестійким станом, при зовнішньому впливі негативних чинників система перебуватиме в умовах нерівноваги.

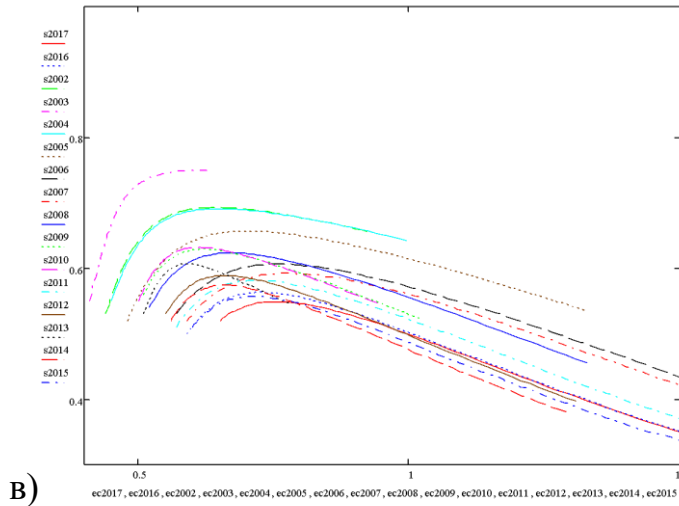
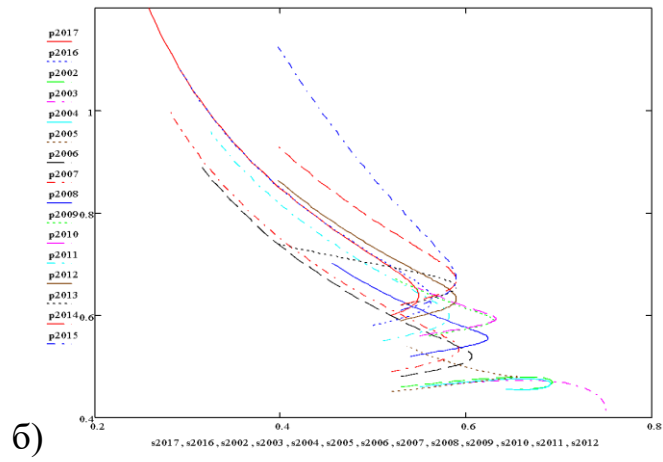
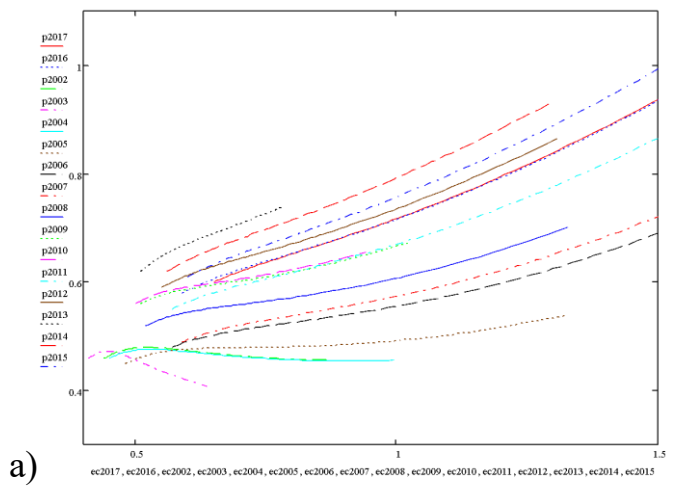

Рисунок 2.5 – «Фазовий портрет» показника стійкості соціо-політико-економічного стану Італії: політико-економічний «фазовий портрет» Італії (а); політико-соціальний «фазовий портрет» Італії (б); соціально-економічний «фазовий портрет» Італії (в)

Джерело: побудовано авторами

Представимо графічну інтерпретацію політико-соціального «фазового портрету» Франції (рис.2.6). Тип біфуркації є комбінований, чітко виражений «стійкий пучок» з елементами типу «сідло». Дана динамічна система характеризується рівноважним станом, при впливі різних чинників, показник стійкості знаходиться в рівновазі та продовжує розвиток за набутою тенденцією. Аналогічно розглянемо політико-економічний, соціально-економічний «фазовий портрет» Франції. Проведемо аналіз досліджених станів на існування біфуркаційного типу. Спостерігаються аналогічні тенденції динаміки показників стійкості, «чіткий пучок» з елементами типу «сідло». Отже, показник стійкості всіх складових Франції має однаковий тип біфуркації та набуває стійкого розвитку (рівноваги), незважаючи на негативний вплив навколишнього середовища.

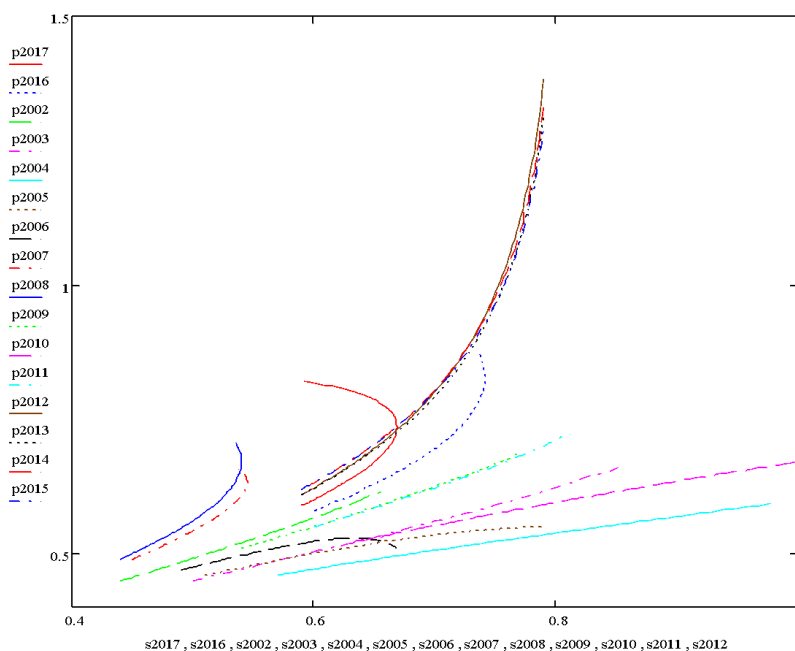

Рисунок 2.6 – «Фазовий портрет» показника стійкості політико-соціального стану Франції

Джерело: розраховано авторами

Таким чином, в дослідженні представлено загальна характеристика типів біфуркації показника стійкості соціо-політико-економічної складової України, Італії та Франції. Математичне моделювання «фазових портретів» за теорією біфуркації проходить такі етапи: проведення перевірки індикаторів,

які дозволяють оцінити соціо-політико-економічний стан країн, на наявність аномальних значень; нормалізація релевантних показників впливу на досліджувані складові; побудова інтегральних показників соціальної, економічної сфери, політичного стану; дослідження «фазових портретів» динамічних систем, розглянутих на основі диференціальних рівнянь відносно кожної складової України, Італії та Франції.

Теорія біфуркації в наш час широко використовується в економіці, дослідженні економічних процесів. Саме «фазовий портрет» показника стійкості соціо-політико-економічних складових гарно описує стан динамічної системи, за теорією біфуркації. Що дає змогу аналізувати процес подальшого поведження динамічної системи при наявності зміни параметру (впливу чинників зовнішнього середовища) [36].

3 ДОСЛІДЖЕННЯ МУЛЬТИПЛЕКСИВНИХ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ У СИСТЕМІ «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК – СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК» В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА АНЕКСІЇ КРИМУ

3.1 Аналіз структурних змін в соціальному та економічному розвитку національної економіки під впливом військового конфлікту

Військові дії на території України, які розпочалися в 2014 році та тривають донині, стали найбільшим збройним конфліктом на території Європи у період після закінчення Другої Світової війни. Неконтрольована ситуація, пов'язана із загостренням військового конфлікту на сході України та анексії Криму, набула затяжного та масштабного характеру і, як результат, територіальна цілісність України була порушена, а національний суверенітет держави зазнав тяжкого удару з боку країни-агресора. Свій відбиток військовий конфлікт на території України залишив не лише у сферах господарської діяльності, а й на систему міжнародної безпеки. Наслідки військових дій на території України мали відбиток на соціально-економічному та політичному розвитку інших країн світу (посилення питання національної безпеки країн Європи, збільшення кількості переселенців та трудових мігрантів у сусідні країни тощо). Проте, Україна як один з учасників військового конфлікту зазнала найбільших незворотніх та суттєвих для подальшого сталого розвитку країни наслідків [47].

Поряд із анексією територій, масштабними людськими втратами, моральним знищенням, пошкодженням архітектурних споруд та масовою розрухою інфраструктури країни, інформаційну війну, Україна ще зазнала суттєвої зміни історично складеної системи ведення господарства. Уваги потребують також зміни, які торкнулися торгової політики, фінансової політики та бюджету.

Все це зумовило необхідність більш ґрунтовного дослідження низки факторів, які вплинули на зміну векторів розвитку кожного з регіонів України, а також зовнішньоекономічних зв'язків з іншими країнами. Саме тому, зростає інтерес до дослідження стану економічного та соціального середовищ в Україні у два умовно зазначених періоди (2010-2013 рр. та 2014-2018 рр.).

Інтерес до дослідження впливу військових конфліктів на розвиток країн викликає у багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Розгляд даної проблеми є об'єктом дослідження багатьох політологів, які вивчають вплив військового конфлікту на політичні зв'язки або розглядають політичні причини як такі, що спонукали конфлікт; економістів, які намагаються проаналізувати наявну ситуацію в країні, оцінити масштаби збитків та спрогнозувати перспективні напрямки вирішення існуючих питань з найменшими втратами для країни; соціологів, які вивчають соціальне середовище країни та зміни в ньому після впливу внутрішніх чи зовнішніх факторів. Отже, дослідження впливу військових дій на розвиток країни відбувається у різних напрямках та аспектах, тому детальніше розглянемо деякі з них.

Не зважаючи на значний інтерес науковців до розгляду даного питання, зазначимо, що існують причини подальшого вивчення військового конфлікту та його наслідків, а саме: недостатній рівень вивчення особливостей зміни економічних та соціальних показників після початку військового конфлікту; оцінка структурних зрушень в економічному та соціальному розвитку України до та під час військових дій.

Кожна країна оцінює власний потенціал та можливості, а також за результатами діяльності суб'єктів господарювання, органів державного управління, а також від пріоритетів фінансової та економічної політики визначається роль та місце країни на міжнародній арені. Індикаторами розвитку країни є ключові макроекономічні показники, завдяки яким можливо відстежити позитивну чи негативну тенденцію розвитку. Для того, щоб якнайкраще та достовірніше дати оцінку впливу військового конфлікту на

території України на економічний та соціальний розвиток, проаналізуємо такі економічні показники діяльності країни як: обсяг ВВП, рівень міграції, рівень інфляції, обсяг прямих іноземних інвестицій та обсяг експорту та імпорту товарів й їх географічну структуру. Сукупний аналіз даних показників дозволить всебічно охарактеризувати рівень впливу військового конфлікту на соціальний та економічний розвиток країни.

Найважливішим показником розвитку економіки є ВВП, який показує ринкову вартість всіх кінцевих товарів та послуг, які були виготовлені на території України впродовж року, які можна експортувати чи накопичити в результаті економічної діяльності. За даними Світового Банку та МВФ номінальний ВВП України в період з 2010 по 2013 рр. збільшувався та коливався в межах від 136419 млн дол США до 183310 млн дол США відповідно (рис. 3.1). Такі показники зумовлені зростанням в роздрібному та невиробничому секторі. Обсяг ВВП України у 2014-2015 рр. мав тенденцію до зменшення та становив 131805 млн. дол. США у 2014 р., що на 28,1% менше ніж в 2013 р. та 90615 млн. дол. США, що на 31,3% менше ніж в минулому році. Варто відзначити, що за період 2013-2015 рр. відбулося рекордне зменшення ВВП у доларову еквіваленті (на 50,5%).

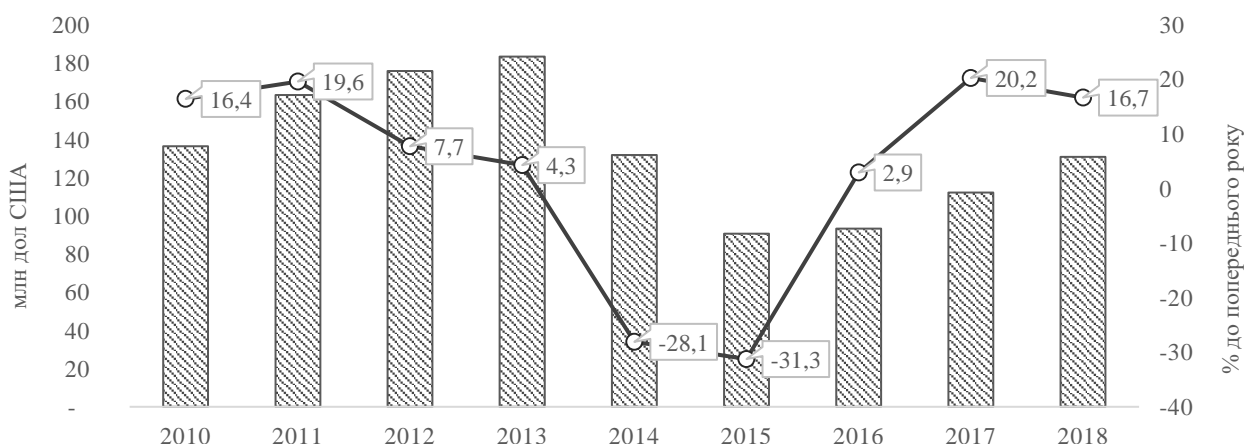

Рисунок 3.1 – Динаміки зміни номінального ВВП України з 2010 по 2018 роки в доларовому еквіваленті

Джерело: побудовано авторами на основі [48]

Факторами, які спонукали до погіршення економіки України та появи структурного дисбалансу у розвитку економіки країни було те, що під час військових дій були втрачена частина промислових територій, які мали промислові комплекси, що мали системоутворююче значення для державного бюджету.

Аналізуючи останні три роки досліджуваного періоду зазначимо, що показники обсягу ВВП збільшувалися і досягли у 2018 році 130832 млн дол США. Однією із причин покращення обсягу виробництва у 2016 р. стала рекордна кількість зібраного врожаю, яка допомогла збільшити ВВП на 2,3%, однак, у порівнянні із падінням ВВП протягом попередніх років на 16 %, такий темп все ще залишався незначним.

Отже, проаналізувавши показник обсягу ВВП в період з 2010 по 2018 рр., можемо зробити висновок, що до початку військового конфлікту на території України обсяг ВВП мав стабільно однакові показники, які мали позитивну тенденцію. У період після початку втручання країни-агресора на територію України ми спостерігаємо значне скорочення ВВП, а саме вдвічі порівняно з останнім роком позитивного показника. Обсяг ВВП України все ще не досягнув рівня до початку воєнних дій на території України, тобто обсяг номінального ВВП в Україні у 2018 році був на 28,9% менше, ніж у 2013 році.

Наступним макроекономічним показником є рівень інфляції цін, який показує купівельну спроможність національної грошової одиниці, що є визначальним як для економічного розвитку, так і для загального рівня життя населення. За даними Державної служби статистики України в період розвитку України до військового конфлікту, а саме 2010-2013 рр. індекс споживчих цін коливався від 9,1 % до 0,5 % (рис. 3.2), що вказує на відносно помірну інфляцію. Тоді як річні темпи інфляції у 2014-2015 рр. становили 24,9% та 43,3% відповідно.

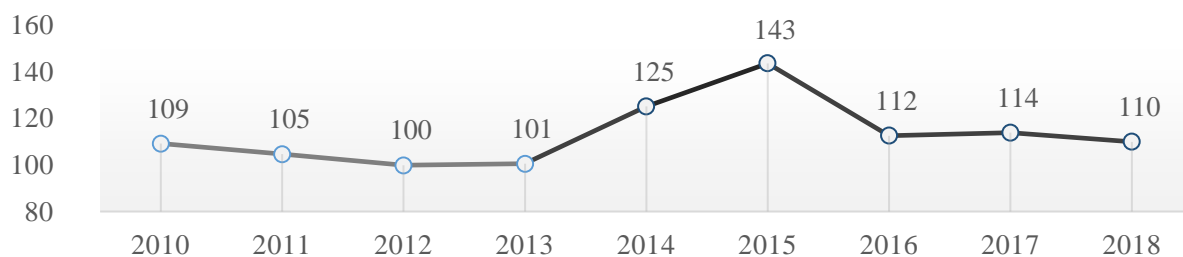

Рисунок 3.2 – Динаміки індексу споживчих цін з 2010 по 2018 роки в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [48]

Отже, рівень інфляції є надзвичайно важливим показником економічного та соціального зростання, оскільки він визначає платоспроможність та рівень життєдіяльності населення. Згідно з проведеним аналізом, можемо зазначити, що з початком військового конфлікту інфляція збільшувалась значними темпами, що відчувалось на загальному розвитку економічної діяльності та рівні добробуту населення України.

Зміни в державній політиці країни мають вплив на всі сфери життя суспільства, в тому числі, й на масштаби міграційного руху в країні. Міжнародна мобільність населення України мала місце завжди. Протягом 2010-2013 рр. у середньому щороку близько 20956 тис громадян України, які виїхали в інші країни світу або 4,6% від загального обсягу населення країни (рис. 3.3). Водночас з початком воєнних дій та анексії Криму зросла кількість українців, які емігрували закордон. У 2018 році за офіційними даними Держприкордонслужби 27977 тис громадян України виїхали в інші країни світу (6,6% від загального обсягу населення), що на 3987 тис осіб більше, ніж у 2013 році.

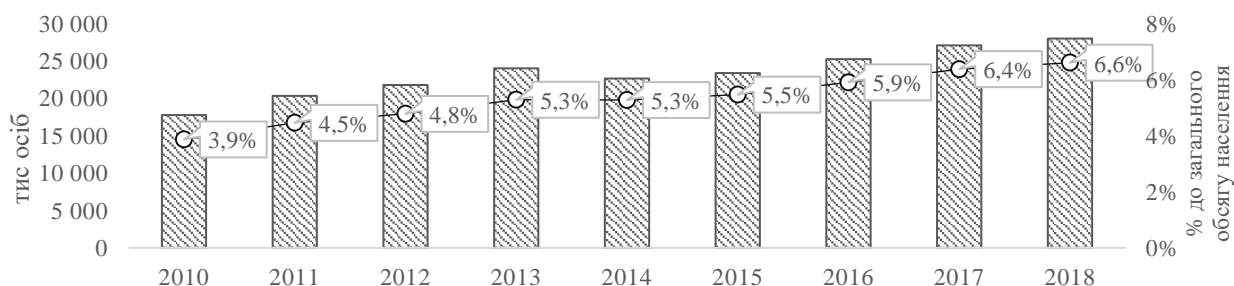

Рисунок 3.3 – Динаміка громадян України, які виїхали в інші країни протягом 2010-2018 рр., тис осіб

Джерело: побудовано авторами на основі [48]

Наступним показником, яким досліджувався, є прямі іноземні інвестиції. За досліджуваний період найбільший показник прямих інвестицій, які надійшли в Україну був у 2012 р. та становив 8,4 млн дол США, найнижчий показник – у 2014 році 410 тис. дол США. Після початку військових дій на території України частка прямих іноземних інвестицій в Україну значно скоротилась та у 2018 р. становила 2,4 млн дол США, що на 4,1 млн дол США менше порівняно з 2013 р.

За роки незалежності близько третини зовнішнього економічного обороту України відбувалося за участі Росії, а тому запровадження економічних санкцій щодо заборони здійснення будь-яких операцій з сусідньою країною вимагало від господарських структур швидкої переорієнтації на інші ринки збуту. Більш детально проаналізуємо ключові структурні зміни в зовнішньоторговельній політиці України в контексті впливу військово конфлікту.

У зв'язку із девальвацією національної валюти та втратою експортоорієнтованих підприємств на території Донбасу та Криму зовнішньоторговельний оборот України у 2018 році становив 96,5 млрд дол США, що на 31,2 % менше, ніж у 2013 році. Відмітимо, що скорочення обсягу експорту та імпорту товарів з 2013 по 2018 роки відбулося по всіх країнам - торговельним партнерам України. Попри дію заборони на торгівлю з контрагентами із Росії та ввезення на території країни російських товарів, у 2018 році експортовано близько 9,2 % товарів від загальної кількості, тоді імпортовано – 16,7%.

Для оцінки структурних зрушень у зовнішній торгівлі України з ключовими країнами-контрагентами використано наступні показники [49]:

- індекс А. Салаї

$$I_s = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{d_1 - d_0}{d_1 + d_0}\right)^2}{n}} \quad (3.1)$$

- інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатеєва

$$I_G = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_1 - d_0)^2}{\sum_{i=1}^n d_1^2 + \sum_{i=1}^n d_0^2}} \quad (3.2)$$

– рівень відносних відмінностей структури В. М. Рябцева

$$I_R = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_1 - d_0)^2}{\sum_{i=1}^n (d_1 + d_0)^2}} \quad (3.3)$$

де d_1 , d_0 – питома вага ознаки в загальній сукупності в поточному та попередньому періоді, %.

Методичний підхід для оцінки структурних змін, розроблений В. Рябцевим, має шкалу оцінки міри істотності різниць структур (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Шкала оцінки міри істотності різниць структур за Рябцевим

Інтервал значень критерію	Характеристика міри структурних різниць
0,000-0,030	тотожність структур
0,031-0,070	занизький рівень різниць
0,071-0,150	низький рівень різниць
0,151-0,300	істотний рівень різниць
0,301-0,500	значний рівень різниць
0,501-0,700	дуже значний рівень різниць
0,701-0,900	протилежний тип структур
0,901 і вище	повна протилежність структур

Результати оцінки зрушень у структурі зовнішньоекономічної діяльності України представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Результати оцінки зрушень у структурі зовнішньоекономічної діяльності України у 2018 році по відношенню до 2013 року

	Експорт товарів, 2013/2018	Імпорт товарів, 2013/2018
Індекс А. Салаї	0,261	0,207
Інтегральний коефіцієнт структурних зрушень К. Гатєєва	0,532	0,367
Індекс В. М. Рябцева	0,407	0,271

Джерело: розраховано авторами

Проведений аналіз засвідчив, що вищою інтенсивність структурних змін була зафіксована у сфері експорту товарів. Так, індекс В. Рябцева становить 0,407, що свідчить про наявність значного рівня відносних відмінностей структури експорту України.

На основі вищезазначеного аналізу змін макроекономічних показників в досліджуваній період, зазначимо, що військовий конфлікт на території країни завдав чималих збитків для всіх сфер економічної діяльності України. Дисбаланс у системі зовнішньоекономічної діяльності, національному виробництві та державному регулюванні всіх процесів має негативні наслідки у вигляді збільшення інфляції, збільшення міграційних потоків з країни та погіршення соціального середовища для комфортного життя населення. Якщо у кількісному виразі показувати масштаби збитків сектору інфраструктури країни від військового конфлікту, то станом на 2018 рік вони оцінюються у сумі 463 млн дол США. Найбільше зазнали збитків транспортний та енергетичний сектори, а саме на суму 352 млн дол США та 52,70 млн дол США відповідно. Наступними за ступенем збитків постраждали галузі водопостачання – 22,40 млн дол США, житлові будинки та будівельні споруди – 21,60 млн дол США, охорона здоров'я – 6,50 млн дол США, освіта – 4,90 млн дол США та сфера соціального забезпечення – 2,90 млн дол США. Збитки понесені у цих сферах потребують термінового відновлення через те, що вони є першонеобхідними для повноцінного існування населення. Незважаючи на дуже масштабні збитки матеріального та морального характеру, військовий конфлікт вплинув також негативно на імідж країни, на рівень довіри інших країн до України і, як результат, зменшення потоків інвестицій та збільшення ступеню ризиків з боку інвесторів.

Таким чином, військовий конфлікт на території України залишив значний відбиток на рівні соціального та економічного розвитку. Відповідно до здійсненого аналізу основних показників економічної діяльності країни зазначимо, що за досліджуваній період майже всі сфери діяльності національної економіки зазнали змін. Найуразливішими та небезпечними були 2014-2015

рр., коли всі показники економічної діяльності зазнали негативної динаміки. Різкий занепад економіки, анексія територій, міграція та зниження рівня життя населення все це спонукало до термінових та виважених дій з боку держави. На сьогоднішній день економіка України починає відновлюватися та тримати курс на реформування та зміни у багатьох галузях діяльності суб'єктів господарювання. Ґрунтовно проведений аналіз збитків від військового конфлікту має стати важливим елементом у відновлені та розбудові вітчизняної економіки [47].

3.2 Розвиток методичних засад визначення мультиплексних ефектів та рівня стійкості в системі «економічний розвиток – політичний розвиток – соціальний розвиток»

Необхідною умовою ефективності застосування заходів державного регулювання національної економіки є їх спрямування на досягнення комплексу цілей соціального, економічного та політичного розвитку, що створює передумови для отримання довгострокового позитивного тренду розвитку національної економіки. У той же час, цілі та пріоритети соціального, економічного та політичного розвитку в окремих аспектах характеризуються виникненням конфлікту інтересів, що обумовлює необхідність узгодження інструментів державного регулювання національної економіки. У даному контексті набуває актуальності оцінювання інтегрального взаємного впливу компонент економічного, соціального та політичного розвитку, результати якого створюють методичне підґрунтя для коригування системи інструментів державного регулювання національної економіки з урахуванням стійкості мультиплексивних системних соціо-економіко-політичних взаємозв'язків [1].

У попередніх розділах дисертаційної роботи розроблено узагальнюючі інтегральні показники соціального, економічного та політичного розвитку, які

дозволили визначити їх поточний рівень та напрямки трендів їх динаміки за останні роки. На наступному етапі дослідження актуальності набуває формування інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків в національній економіці, що дозволить оцінювати вплив державного регулювання національної економіки на систему «соціальний розвиток – економічний розвиток – політичний розвиток» у взаємозв'язку її трьох складових та визначати доцільність застосування відповідних державних регуляторних інструментів з урахуванням синергетичного ефекту, досягнення якого вони забезпечують.

Реалізацію завдання розроблення методичного підґрунтя оцінювання інтегрального рівня стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у національній економіці України запропоновано здійснювати у розрізі чотирьох послідовних етапів.

На першому етапі здійснено систематизацію розрахункових даних індексів економічного, соціального та політичного розвитку з метою порівняння основних тенденцій їх динаміки (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Вхідні розрахункові дані, що характеризують інтегральні рівні соціального, економічного та політичного розвитку України

Рік	Показник		
	Інтегральний індекс соціального розвитку	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	Композитний індикатор економічного розвитку
2002		-0,309	0,417
2003		-0,288	0,453
2004		-0,275	0,531
2005		-0,259	0,394
2006		-0,256	0,201
2007		-0,241	0,212
2008		-0,253	0,184
2009		-0,303	0,149
2010	0,250	-0,296	0,178
2011	0,520	-0,310	0,180
2012	0,560	-0,307	0,144
2013	0,570	-0,340	0,132
2014	0,590	-0,417	0,108
2015	0,560	-0,409	0,129

Продовження таблиці 3.3

2016	0,640	-0,371	0,155
2017	0,779	-0,424	0,211
2018	0,904	-0,440	0,196

Джерело: розраховано авторами

На рис. 3.4 графічно представлена динаміка індексів інтегрального оцінювання економічного, соціального та політичного розвитку національної економіки України.

Слід зауважити, що динаміка даних індикаторів носить циклічний характер, проте хвилі кожного з них не накладаються на хвилі інших показників. Це дозволяє зробити висновок про відсутність єдиного тренду впливу заходів державного регулювання на досліджувані напрямки розвитку національної економіки в кожному році. Це підтверджує попередньо висунуту тезу про необхідність узгодження параметрів економічного, соціального та політичного розвитку для визначення єдиного вектору впливу інструментів державного регулювання національної економіки. Також можна відмітити різну розмірність розрахованих індикаторів, що вимагає необхідність приведення їх до співставного вигляду.

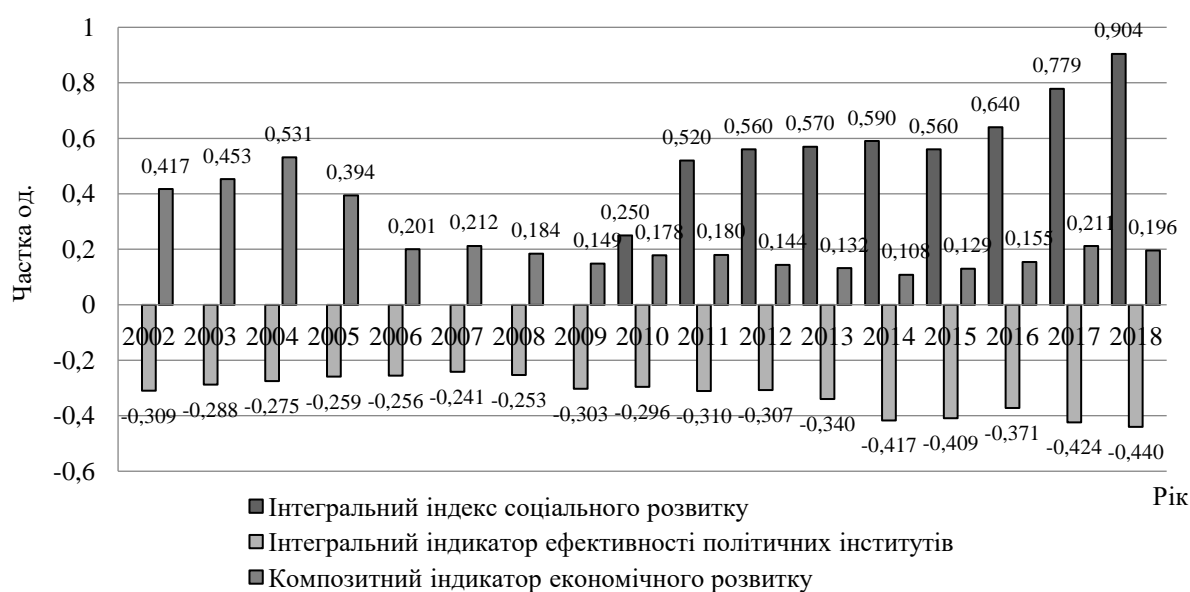

Рисунок 3.4 – Динаміка інтегральних індикаторів соціального, економічного та політичного розвитку України

Джерело: побудовано авторами

На другому етапі дослідження узагальнюючі показники (інтегральний індекс соціального розвитку, інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів, композитний індикатор економічного розвитку) приведено до співставного вигляду. Необхідність цього обумовлена відмінностями у характері розрахунку зазначених індикаторів, різними інтервальними межами варіації їх значень (для соціального та економічного розвитку показники змінюються в інтервалі від нуля до одиниці, для політичного розвитку – від мінус одиниці до одиниці), а також неможливістю їх зведення до єдиного інтегрального показника у поточному вигляді.

Переходячи до нормалізації вхідних розрахункових значень інтегрального індексу соціального розвитку, зазначимо, що характер впливу даного індексу на розвиток національної економіки є стимулюючим, тому запропоновано використати природний метод нормалізації. Крім того, з метою уникнення нульових значень нормалізованого показника, виникає необхідність коригування максимального та мінімального значень на величину середнього квадратичного відхилення (для мінімального значення зменшення на величину середнього квадратичного відхилення, для максимального значення – відповідно збільшення на величину середнього квадратичного відхилення):

$$S_t = \left| \frac{SDI_t - \{SDI_t\} - \sigma_{SDI}}{\{SDI_t\} - \{SDI_t\} + 2 \cdot \sigma_{SDI}} \right| \quad (3.4)$$

де S_t – нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку за t-ий рік;

SDI_t – вхідні розрахункові значення інтегрального індексу соціального розвитку за t-ий рік;

$\{SDI_t\}$ - мінімальне значення інтегрального індексу соціального розвитку за розглянутий період часу;

σ_{SDI} – середнє квадратичне відхилення інтегрального індексу соціального розвитку за розглянутий період часу;

$\{SDI_t\}$ – максимальне значення інтегрального індексу соціального розвитку за розглянутий період часу.

Переходячи до нормалізації інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів, зазначимо, що його вплив на розвиток національної економіки також має стимулюючий характер, що також обумовлює доцільність застосування природного методу нормалізації:

$$P_t = \frac{PIE_t - \{PIE_t\}}{\{PIE_t\} - \{PIE_t\}} \quad (3.5)$$

де P_t – нормалізовані значення інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів за t-ий рік;

PIE_t – вхідні розрахункові значення інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів за t-ий рік;

$\{PIE_t\}$, $\{PIE_t\}$ – мінімальне та максимальне значення інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів за розглянутий період часу.

В той же час, оскільки $\{PIE_t\} = -1$, $\{PIE_t\} = 1$, то формула (3.5) набуває вигляду:

$$P_t = \frac{PIE_t + 1}{2} \quad (3.6)$$

Переходячи до нормалізації композитного індикатора економічного розвитку, скористаємось тим же підходом, який було використано у випадку нормалізації інтегрального індексу соціального розвитку, тобто:

$$E_t = \left| \frac{ED(RegQ)_t - \{ED(RegQ)_t\} - \sigma_{ED(RegQ)}}{\{ED(RegQ)_t\} - \{ED(RegQ)_t\} + 2 \cdot \sigma_{ED(RegQ)}} \right| \quad (3.7)$$

де E_t – нормалізовані значення композитного індикатора економічного розвитку за t-ий рік;

$ED(RegQ)_t$ – вхідні розрахункові значення композитного індикатора економічного розвитку за t-ий рік;

$\{ED(RegQ)_t\}$, $\{ED(RegQ)_t\}$ - мінімальне та максимальне значення композитного індикатора економічного розвитку за розглянутий період часу

$\sigma_{ED(RegQ)}$ – середнє квадратичне відхилення індексу оцінювання композитного індикатора економічного розвитку за розглянутий період часу.

Результати розрахунків нормалізованих значень досліджуваних індикаторів за формулами (3.4), (3.5), (3.6) значень індикаторів наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4 – Нормалізовані значення інтегральних індикаторів соціального, економічного та політичного розвитку України

Рік	Нормалізовані значення		
	Інтегрального індексу соціального розвитку	Інтегрального індикатору ефективності політичних інститутів	Композитного індикатору економічного розвитку
2002		0,345	0,245
2003		0,356	0,297
2004		0,362	0,409
2005		0,371	0,213
2006		0,372	0,064
2007		0,379	0,048
2008		0,373	0,087
2009		0,348	0,139
2010	0,198	0,352	0,097
2011	0,221	0,345	0,094
2012	0,283	0,347	0,146
2013	0,298	0,330	0,163
2014	0,329	0,292	0,197
2015	0,283	0,296	0,166
2016	0,407	0,314	0,130
2017	0,291	0,288	0,222
2018	0,405	0,280	0,236

Джерело: розраховано авторами

Графічно динаміку нормалізованих значень інтегральних індикаторів соціального, економічного та політичного розвитку національної економіки представлено на рисунку 3.5.

Проведені розрахунки засвідчили, що починаючи з 2016 року мали місце висхідні тренди у політичному та соціальному розвитку національної економіки України, у той час як нормалізовані значення композитного індикатора економічного розвитку протягом всього зазначеного періоду демонструють мінімальний серед трьох досліджених показників рівень, що можна відмітити як негативну тенденцію. Так, протягом дев'яти років нормалізоване значення композитного індикатора економічного розвитку не перевищувало рівня 0,24 од. Це цілком відповідає реальній ситуації в економіці України протягом 2010–2018 рр., коли темп зростання ВВП не перевищував 5%, розмір золотовалютних резервів був на критичному рівні, а курс гривні до долара США збільшився в три рази.

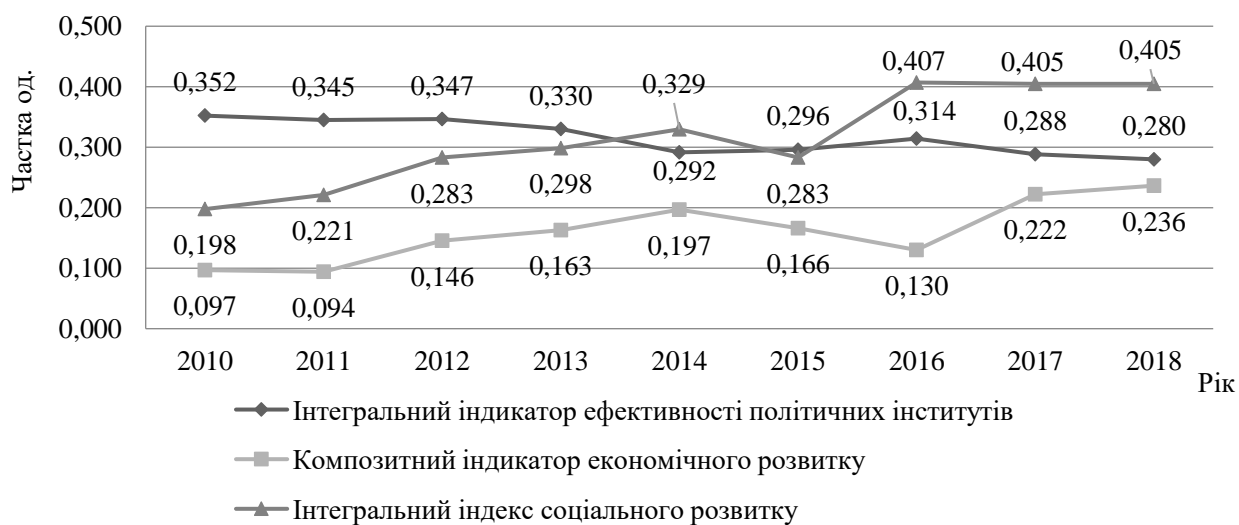

Рисунок 3.5 – Динаміка нормалізованих значень інтегральних індикаторів соціального, економічного та політичного розвитку України

Джерело: побудовано авторами

Таким чином, тенденції динаміки нормалізованих значень показників соціального, економічного та політичного розвитку засвідчили, що з одного боку, відсутній єдиний тренд зміни кожного з них, протягом періоду мають

місце досить значні коливання, а з іншого боку – в динаміці відбувається зміна рівнів окремих показників відносно один одного.

Тому наступним етапом дослідження є розрахунок інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у національній економіці, за допомогою якого можна визначити стратегічні пріоритети застосування заходів державного регулювання.

Формалізацію інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у національній економіці запропоновано здійснювати шляхом застосування геометричного підходу. Доцільність вибору даного підходу обумовлена можливістю наочного представлення результатів, що особливо актуально при вирішенні достатньо складних економічних задач з точки зору подальшої інтерпретації їх результатів. Побудована за допомогою геометричного методу триполюсна барицентрична економетрична модель дозволяє описати системні взаємозв'язки та врахувати комплементарний вплив раніше розрахованих інтегральних індикаторів економічного, соціального та політичного розвитку.

В процесі моделювання розраховуються скориговані кути трикутника, сторонами якого виступають нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів, композитного індикатора економічного розвитку.

Суму цих скоригованих кутів трикутника запропоновано вважати індикатором стійкості або нестійкості стану соціо-економіко-політичних взаємозв'язків ($SSEPI_t$):

$$\left. \begin{aligned}
 SSEPI_t &= \text{corr}(P_t) + \text{corr}(S_t) + \text{corr}(E_t) \\
 (P_t) &= \frac{P_t}{2 \cdot \sin R_t}, \\
 (S_t) &= \frac{S_t}{2 \cdot \sin R_t}, \\
 (E_t) &= \frac{E_t}{2 \cdot \sin R_t},
 \end{aligned} \right\} \quad (3.8)$$

де $SSEPI_t$ – індикатор стійкості (нестійкості) стану соціо-економіко-політичних зв'язків за t-ий рік;

(P_t) – кут трикутника, сторонами якого виступають нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індикатора оцінювання ефективності політичних інститутів, композитного індикатора економічного розвитку за t-ий рік;

(S_t) – кут трикутника, що лежить навпроти інтегрального індикатора оцінювання ефективності політичних інститутів за t-ий рік;

(E_t) – кут трикутника, що лежить навпроти композитного індикатора економічного розвитку за t-ий рік.

R_t – радіус кола, описаного навколо трикутника, сторонами якого виступають нормалізовані значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів, композитного індикатора економічного розвитку за t-ий рік.

Радіус кола, описаного навколо даного трикутника, розраховується наступним чином:

$$R_t = \frac{S_t \cdot P_t \cdot E_t}{\sqrt{(S_t + P_t + E_t)(-S_t + P_t + E_t)(S_t - P_t + E_t)(S_t + P_t - E_t)}} \quad (3.9)$$

В процесі моделювання можуть виникнути три альтернативні варіанти:

1) на основі нормалізованих значень інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індикатора оцінювання ефективності політичних інститутів, композитного індикатора економічного розвитку взагалі неможливо побудувати трикутник. Це свідчить про критично нестійкий стан соціо-економіко-політичних зв'язків, тобто в національній економіці мають місце загрозливі дисбаланси, наприклад, високо-ефективні політичні інститути та політична стабільність на фоні економічного занепаду тощо;

2) нормалізовані значення трьох індексів дають змогу побудувати трикутник, але він є гострокутим (центроїд розташований в його середині). Це свідчить про стійкість соціо-економіко-політичних взаємозв'язків. У такому випадку скориговані кути трикутника дорівнюють їх абсолютним значенням:

$$\alpha^{\text{кор}}(P_t; S_t; E_t) = \alpha(P_t; S_t; E_t);$$

3) нормалізовані значення трьох індексів дають змогу побудувати трикутник, але він є тупокутим трикутником (центр мас розташований за межами трикутника). Це свідчить про нестійкий стан соціо-економіко-політичних взаємозв'язків. У такому випадку при наявності кутів більше 90 градусів, скориговані значення кута розраховується як 180 градусів мінус фактичне значення тупого кута: $\alpha^{\text{кор}}(P_t; S_t; E_t) = 180^\circ - \alpha(P_t; S_t; E_t)$.

Загальний висновок про рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків запропоновано робити на основі значення показника $SSEPI_t$:

1) якщо $SSEPI_t = 180$, то застосування заходів ДР дозволяє збалансувати соціо-економіко-політичні взаємозв'язки та в цілому обумовлює стійкість і гармонійність розвитку національної економіки;

2) якщо $SSEPI_t < 180$, то соціо-економіко-політичні взаємозв'язки є нестійкими, тобто регуляторні інтервенції держави здійснюють нерівномірний вплив на економіку, соціальний прогрес та політичну стабільність.

Максимальний рівень стійкості (еталонний сценарій) досягається за умови повної збалансованості соціального, економічного та політичного розвитку (трикутник є рівностороннім, нормалізовані значення усіх трьох індикаторів дорівнюють 1). Результати проведених обчислень за формулами (3.8) і (3.9) наведені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5 – Результати розрахунків показників для оцінювання стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків в Україні за період 2010–2018 рр.

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
P_t	0,352	0,345	0,347	0,330	0,292	0,296	0,314	0,288	0,280
E_t	0,097	0,094	0,146	0,163	0,197	0,166	0,130	0,222	0,236
S_t	0,198	0,221	0,283	0,298	0,329	0,283	0,407	0,405	0,405

Продовження таблиці 3.5

R_t	#NUM!	#NUM!	0,178	0,165	0,166	0,151	0,257	0,209	0,208
(P_t)	#NUM!	#NUM!	76,795	86,057	61,334	77,575	37,706	43,679	42,415
(S_t)	#NUM!	#NUM!	24,148	29,488	36,311	33,282	14,670	32,193	34,716
(E_t)	#NUM!	#NUM!	52,647	64,455	82,356	69,143	52,377	75,872	77,131
Інтегральний індикатор	#NUM!	#NUM!	153,591	180,000	180,000	180,000	104,754	151,743	154,262

Примітка: #NUM! – розрахункові значення відсутні, оскільки в даних випадках неможливо побудувати трикутник соціо-економіко-політичних зв'язків (одна сторона перевищує суму двох інших), що свідчить про критично нестійкий стан таких взаємозв'язків

Джерело: розраховано авторами

Аналізуючи дані табл. 3.5 відмітимо, що протягом 2010–2011 рр. в Україні соціо-економіко-політичні взаємозв'язки були критично нестійкими (не можливо побудувати трикутник у зв'язку з перевищенням нормалізованого значення індикатора оцінювання ефективності політичних інститутів над сумою нормалізованих значень інтегрального індексу соціального розвитку та композитного індикатора економічного розвитку у зазначений період).

У той же час, за період 2012–2018 рр. нормалізовані значення показників соціального, економічного та політичного розвитку дали змогу побудувати трикутник. Аналізуючи отримані значення інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних зв'язків відмітимо, що його потрапляння в інтервал від 0° до 180° свідчить про нестійкий стан соціо-економіко-політичних зв'язків (що геометрично відповідає побудованому тупокутому трикутнику), у той час як значення інтегрального індикатора на рівні 180° відповідає побудованому гострокутому трикутнику та характеризує стійкий стан зв'язків у системі «економічний розвиток – соціальний розвиток – політичний розвиток». Таким чином, стійкий стан соціо-економіко-політичних зв'язків за досліджений період спостерігається лише протягом трьох років – з 2013 по 2015 рік, тоді як в інші роки зазначені зв'язки є нестійкими.

Розраховане значення інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних зв'язків дозволяє скоригувати систему заходів

державного регулювання національної економіки з точки зору співвідношення пріоритетів економічного, політичного і соціального розвитку для досягнення їх балансу та підтримання стійкого стану. У даному контексті набуває актуальності перспективне оцінювання економічного, політичного і соціального розвитку та їх взаємозв'язків, що дозволяє сформулювати підґрунтя для визначення стратегії реформування державного регулювання національної економіки.

Виходячи з цього, на четвертому етапі здійснюється прогнозування індексів оцінювання соціального розвитку, політичного розвитку, економічного розвитку та інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків.

Спочатку опишемо механізм прогнозування інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів за допомогою побудови нелінійного множинного регресійного рівняння методом найменших квадратів.

Доцільність застосування нелінійних моделей обумовлена складним характером систем, які розглядаються, наявністю взаємообумовленості і взаємозалежності їх складових частин, що дуже важко формалізувати в лінійному вигляді з урахуванням вимоги відхилення фактичних і прогнозних значень на рівні не більше 5%, який є загальноприйнятим в економіці. В той же час, доцільність вибору саме множинних регресійних залежностей обумовлена наявністю значної варіації часових рядів, можливістю виявлення закономірностей лише в середньому для досліджуваних об'єктів, а не в кожному конкретному випадку, і, як наслідок, отримання узагальнюючих характеристик. Так, в якості результативної ознаки прийнято інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів. Факторні ознаки було обрано серед таких параметрів часового ряду як індекс року, квадрат індексу року, його синус, косинус, логарифм, експоненційна та гіперболічна залежність. Критерієм відбору виступив рівень статистичної значущості критерію Стюдента, значення якого засвідчили, що факторними ознаками для інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів виступають чотири фактори, які представлені в таблиці 3.6.

На основі даних таблиці 3.6 за допомогою інструментарію «Аналіз даних, Регресія» було побудовано нелінійне множинне регресійне рівняння (3.10), згідно з яким 85,58% варіації результативної ознаки пояснюється обраними факторними ознаками, що свідчить про високу якість моделі та її адекватність.

$$PIE_x = -0.2932 - 0.0146 \cdot x - 0.0004 \cdot x^2 + 0.0724 \cdot \ln x - 0.0101 \cdot \sin x \quad (3.10)$$

де PIE_x – інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів;
 x – індикатор року.

Таблиця 3.6 – Вхідні дані та результати побудови нелінійного множинного регресійного рівняння для прогнозування інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів

Рік	Показник					
	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	x	x ²	lnx	sinx	Прогноз
2002	-0,309	1,000	1,000	0,000	0,841	-0,317
2003	-0,288	2,000	4,000	0,693	0,909	-0,283
2004	-0,275	3,000	9,000	1,099	0,141	-0,262
2005	-0,259	4,000	16,000	1,386	-0,757	-0,250
2006	-0,256	5,000	25,000	1,609	-0,959	-0,250
2007	-0,241	6,000	36,000	1,792	-0,279	-0,262
2008	-0,253	7,000	49,000	1,946	0,657	-0,280
2009	-0,303	8,000	64,000	2,079	0,989	-0,294
2010	-0,296	9,000	81,000	2,197	0,412	-0,301
2011	-0,310	10,000	100,000	2,303	-0,544	-0,306
2012	-0,307	11,000	121,000	2,398	-1,000	-0,318
2013	-0,340	12,000	144,000	2,485	-0,537	-0,340
2014	-0,417	13,000	169,000	2,565	0,420	-0,368
2015	-0,409	14,000	196,000	2,639	0,991	-0,393
2016	-0,371	15,000	225,000	2,708	0,650	-0,411
2017		16,000	256,000	2,773	-0,288	-0,424
2018		17,000	289,000	2,833	-0,961	-0,440
2019		18,000	324,000	2,890	-0,751	-0,466
2020		19,000	361,000	2,944	0,150	-0,501
2021		20,000	400,000	2,996	0,913	0,408
2022		21,000	441,000	3,045	0,837	-0,548

Примітка: x – індекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. і т.д.); x² – квадрат індексу року; lnx – натуральний логарифм індексу року; sinx – синус індексу року; прогноз –

прогнознi значення iнтегрального iндикатора ефективностi полiтичних iнститутiв, розрахованi за допомогою регресiйного рiвняння

Джерело: розраховано авторами

Фактичне значення критерiю Фiшера (критерiй достовiрностi та значущостi моделi) дорiвнює 14,83, що майже втричі перевищує його критично допустимий рiвень. Це є свiдченням високого рiвня статистичної значущостi побудованої моделi. Результати оцiнювання та показники адекватностi регресiйної моделi представлено в таблицi 3.7.

Таблиця 3.7 – Результати статистичного аналізу залежностi iнтегрального iндикатора ефективностi полiтичних iнститутiв вiд часового фактору

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	-0,2932	0,0240	-12,1959	0,0000	-0,3467	-0,2396
x	-0,0146	0,0227	-0,6416	0,5356	-0,0652	0,0360
x ²	-0,0004	0,0009	-0,4496	0,6626	-0,0023	0,0016
ln	0,0724	0,0568	1,2736	0,2316	-0,0543	0,1991
sin	-0,0101	0,0100	-1,0094	0,3366	-0,0324	0,0122

Примiтка: x – iндекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. i т.д.); x² – квадрат iндексу року; ln x – натуральний логарифм iндексу року; sin x – синус iндексу року; intercept – константа; *Coefficients* – коефiцiєнти впливу факторних ознак на результативну; *Standard Error* – стандартна похибка коефiцiєнта регресiї; *t Stat* – критерiй Стьюдента; *P-value* – довiрчий iнтервал критерiю Стьюдента; *Lower 95%* – нижнi 95% довiрчого iнтервалу оцiнки параметрiв регресiї; *Upper 95%* – верхнi 95% довiрчого iнтервалу оцiнки параметрiв регресiї

Джерело: розраховано авторами

Прогнознi значення iнтегрального iндикатора ефективностi полiтичних iнститутiв, розрахованi за допомогою формули (3.7), представленi графiчно на рисунку 3.6.

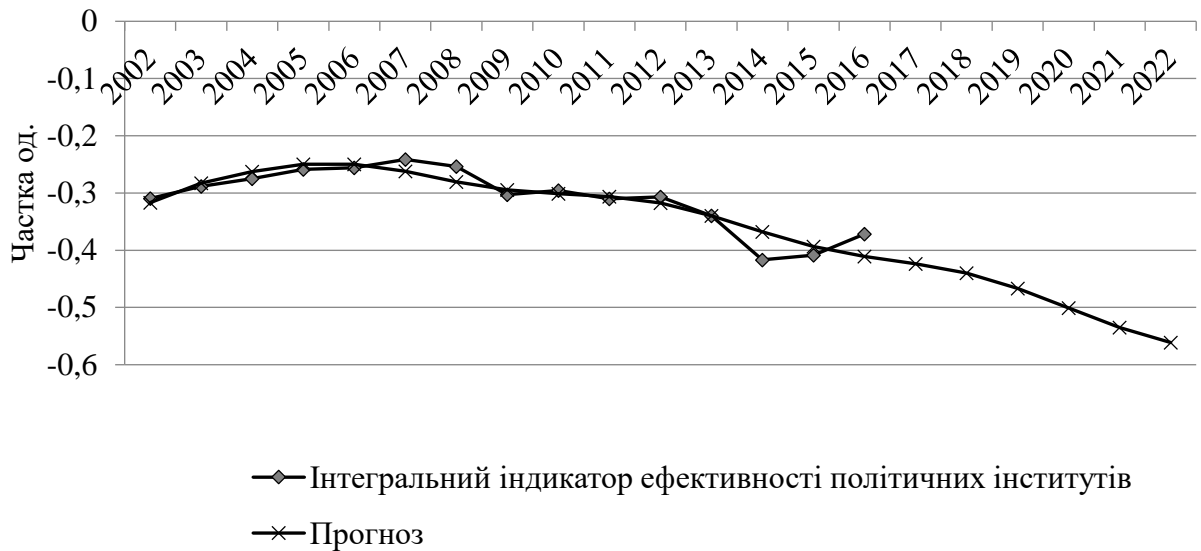

Рисунок 3.6 – Динаміка фактичних та прогнозних значень інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів

Джерело: побудовано авторами

Отже, на основі даних, зображених на рисунку 3.6, можна зробити висновок про негативний прогноз щодо динаміки інтегрального індикатора ефективності політичних інститутів в національній економіці. Таким чином, державне регулювання національної економіки має здійснюватись з урахуванням негативного тренду політичного розвитку.

Результати прогнозування композитного індикатора економічного розвитку демонструє табл. 3.8.

Таблиця 3.8 – Вхідні дані та результати побудови нелінійного множинного регресійного рівняння для прогнозування композитного індикатора економічного розвитку

Рік	Показник				
	Композитний індикатор економічного розвитку	x	x ²	cos	Прогноз
2002	0,417	1,000	1,000	0,540	0,465
2003	0,453	2,000	4,000	-0,416	0,456
2004	0,531	3,000	9,000	-0,990	0,432
2005	0,394	4,000	16,000	-0,654	0,365
2006	0,201	5,000	25,000	0,284	0,270
2007	0,212	6,000	36,000	0,960	0,195
2008	0,184	7,000	49,000	0,754	0,173
2009	0,149	8,000	64,000	-0,146	0,194

Продовження таблиці 3.8

2010	0,178	9,000	81,000	-0,911	0,213
2011	0,180	10,000	100,000	-0,839	0,192
2012	0,144	11,000	121,000	0,004	0,135
2013	0,132	12,000	144,000	0,844	0,084
2014	0,108	13,000	169,000	0,907	0,080
2015	0,129	14,000	196,000	0,137	0,127
2016	0,155	15,000	225,000	-0,760	0,185
2017		16,000	256,000	-0,958	0,211
2018		17,000	289,000	-0,275	0,196
2019		18,000	324,000	0,660	0,172
2020		19,000	361,000	0,989	0,187
2021		20,000	400,000	0,408	0,255
2022		21,000	441,000	-0,548	0,350

Примітка: x – індекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. і т.д.); x^2 – квадрат індексу року; $\cos x$ – косинус індексу року; прогноз – прогнозні значення композитного індикатора економічного розвитку, розраховані за допомогою регресійного рівняння

Джерело: розраховано авторами

На основі даних таблиці 3.8 за допомогою інструментарію «Аналіз даних, Регресія» було побудовано нелінійне множинне регресійне рівняння:

$$ED(RegQ)_x = 0.5596 - 0.0684 \cdot x + 0.0027 \cdot x^2 - 0.0538 \cdot \cos x \quad (3.11)$$

де $ED(RegQ)_x$ – композитний індикатор економічного розвитку;

x – індикатор року.

Адекватність економетричної моделі (3.11) обумовлена, перш за все, отриманим значенням коефіцієнта детермінації на рівні 90,25%, що підтверджує значну ступінь варіації результативної ознаки під впливом факторних; фактичним значенням критерію Фішера 33,92, що майже в 6 раз перевищує допустимий рівень; статистично значущими параметрами зазначеного рівняння, про що свідчать як критерій Стюдента, так і довірчі межі, які не містять нульових значень.

Результати перевірки побудованої моделі на адекватність представлено в табл. 3.9.

Таблиця 3.9 – Результати статистичного аналізу залежності композитного індикатора економічного розвитку від часового фактору

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	0,5596	0,0434	12,9005	0,0000	0,4641	0,6551
x	-0,0684	0,0125	-5,4934	0,0002	-0,0958	-0,0410
x ²	0,0027	0,0008	3,5911	0,0042	0,0011	0,0044
cos	-0,0538	0,0182	-2,9479	0,0133	-0,0939	-0,0136

Примітка: x – індекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. і т.д.); x² – квадрат індексу року; cos – косинус індексу року; intercept – константа; *Coefficients* – коефіцієнти впливу факторних ознак на результативну; *Standard Error* – стандартна похибка коефіцієнта регресії; *t Stat* – критерій Стьюдента; *P-value* – довірчий інтервал критерію Стьюдента; *Lower 95%* – нижні 95% довірчого інтервалу оцінки параметрів регресії; *Upper 95%* – верхні 95% довірчого інтервалу оцінки параметрів регресії

Джерело: розраховано авторами

Розраховані прогностні значення композитного індикатора економічного розвитку демонструє рис. 3.7.

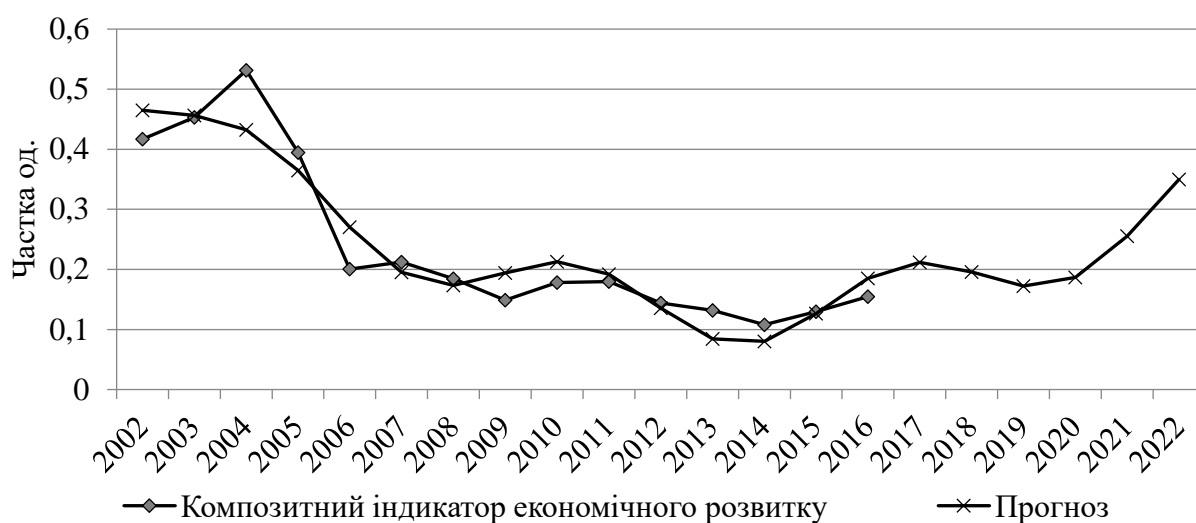

Рисунок 3.7 – Динаміка фактичних та прогностичних значень композитного індикатора економічного розвитку

Джерело: побудовано авторами

На основі даних, наведених на рисунку 3.7, можна зробити висновок, що розраховані прогностні значення композитного індикатора економічного розвитку підтверджують продовження його циклічного тренду та падіння в 2018 році після певного зростання в 2017 р., яке змінюється висхідним

трендом починаючи з 2020 р. Це обумовлює необхідність врахування циклічної складової економічного розвитку при розробці середньострокової та довгострокової стратегії державного регулювання національної економіки.

Результати прогнозування інтегрального індексу соціального розвитку демонструє табл. 3.10.

На основі даних таблиці 3.10 за допомогою інструментарію «Аналіз даних, Регресія» було побудовано нелінійне множинне регресійне рівняння:

$$SDI_x = 0.2631 - 0.0763 \cdot x - 0.0017 \cdot x^2 - 0.1015 \cdot \cos x \quad (3.12)$$

де SDI_x – інтегральний індекс соціального розвитку.

Таблиця 3.10 – Вхідні дані та результати побудови нелінійного множинного регресійного рівняння для прогнозування інтегрального індексу соціального розвитку

Рік	Показник				
	Інтегральний індекс соціального розвитку	x	x ²	cos	Прогноз
2010	0,250	1,000	1,000	0,540	0,283
2011	0,520	2,000	4,000	-0,416	0,451
2012	0,560	3,000	9,000	-0,990	0,577
2013	0,570	4,000	16,000	-0,654	0,607
2014	0,590	5,000	25,000	0,284	0,573
2015	0,560	6,000	36,000	0,960	0,562
2016	0,640	7,000	49,000	0,754	0,637
2017		8,000	64,000	-0,146	0,779
2018		9,000	81,000	-0,911	0,904
2019		10,000	100,000	-0,839	0,940
2020		11,000	121,000	0,004	0,895
2021		12,000	144,000	0,844	0,847
2022		13,000	169,000	0,907	0,874

Примітка: x – індекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. і т.д.); x² – квадрат індексу року; cos x – косинус індексу року; прогноз – прогнозні значення інтегрального індексу соціального розвитку, розраховані за допомогою регресійного рівняння

Джерело: розраховано авторами

Адекватність економетричної моделі (3.12) обумовлена, перш за все, отриманим значенням коефіцієнта детермінації на рівні 91,99%. Це означає,

що 91,99% варіації інтегрального індексу соціального розвитку пояснюється часовим фактором, що свідчить про високу якість моделі та її адекватність. Фактичне значення критерію Фішера 11,49 майже вдвічі перевищує критично допустимий його рівень, що характеризує модель як достовірну.

Результати перевірки побудованої моделі на адекватність представлено в табл. 3.11.

Результати прогнозування інтегрального індексу соціального розвитку демонструє рис. 3.8. Аналіз даних, представлених на рисунку 3.8, засвідчив, що, на відміну від попередніх показників, інтегральний індекс соціального розвитку демонструє тренд до постійного зростання в прогнозованому періоді. Таким чином, можна відмітити, що соціальна компонента розвитку національної економіки має значний потенціал з точки зору забезпечення ефективності заходів державного регулювання, що має бути враховане при розробці дорожньої карти регуляторних інтервенцій держави.

Таблиця 3.11 – Результати статистичного аналізу залежності інтегрального індексу соціального розвитку від часового фактору

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	0,2631	0,0928	2,8341	0,0660	-0,0323	0,5586
x	0,0763	0,0627	1,2164	0,3108	-0,1233	0,2758
x ²	-0,0017	0,0085	-0,2014	0,8533	-0,0286	0,0252
cos	-0,1015	0,0478	-2,1214	0,1240	-0,2537	0,0507

Примітка: x – індекс року (1 для 2002 р., 2 для 2003 р. і т.д.); x² – квадрат індексу року; cos – косинус індексу року; intercept – константа; *Coefficients* – коефіцієнти впливу факторних ознак на результативну; *Standard Error* – стандартна похибка коефіцієнта регресії; *t Stat* – критерій Стьюдента; *P-value* – довірчий інтервал критерію Стьюдента; *Lower 95%* – нижні 95% довірчого інтервалу оцінки параметрів регресії; *Upper 95%* – верхні 95% довірчого інтервалу оцінки параметрів регресії

Джерело: розраховано авторами

Використовуючи розраховані прогнозні значення інтегрального індексу соціального розвитку, інтегрального індикатора оцінювання ефективності політичних інститутів, композитного індикатора економічного розвитку необхідно привести їх у співставний вигляд.

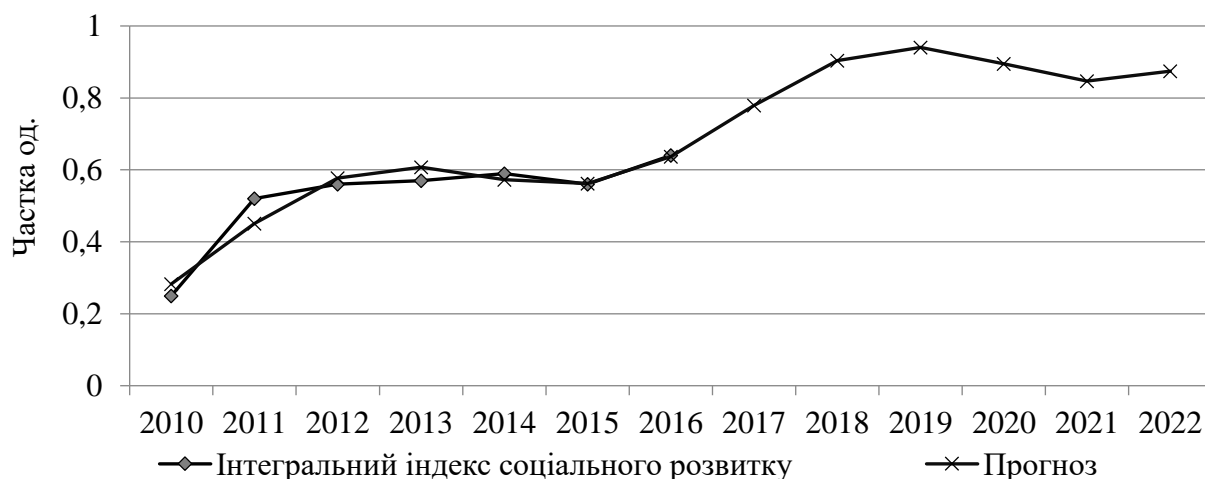

Рисунок 3.8 – Динаміка фактичних та прогнозних значень інтегрального індексу соціального розвитку

Джерело: побудовано авторами

Для нормалізації використано формули (3.4), (3.5), (3.6). Результати дослідження демонструє табл. 3.12.

Таблиця 3.12 – Фактичні та нормалізовані прогнозні значення інтегральних індексів соціального, економічного та політичного розвитку

Рік	Фактичні значення			Нормалізовані значення		
	Інтегральний індекс соціального розвитку	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	Композитний індикатор економічного розвитку	Інтегральний індекс соціального розвитку	Інтегральний індикатор ефективності політичних інститутів	Композитний індикатор економічного розвитку
2019	0,940	-0,466	0,172	0,438	0,267	0,258
2020	0,895	-0,501	0,187	0,397	0,250	0,245
2021	0,847	-0,535	0,255	0,353	0,233	0,183
2022	0,874	-0,561	0,350	0,378	0,219	0,201

Джерело: побудовано авторами

На останньому етапі здійснюється прогнозування інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків. Для прогнозування за формулами (3.7) і (3.8) розраховано кути трикутника в градусах та визначено суму цих кутів.

Результати прогнозування інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків представлено на рис. 3.9.

Рисунок 3.6 – Динаміка фактичних і прогнозних рівнів інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків

Джерело: побудовано авторами

Аналізуючи результати прогнозування відмітимо, що у період до 2022 р. соціо-економіко-політичні взаємозв'язки в національній економіці України будуть нестійкими (значення інтегрального індикатора є нижчим рівня 180°), що обумовлено поєднанням спадних трендів політичного та економічного розвитку. Позитивно можна оцінити баланс системи «соціальний – економічний – політичний розвиток» протягом 2013–2015 років. Максимальне відносне наближення соціо-економіко-політичних взаємозв'язків національної економіки України до стійкого стану прогнозується у 2021 році. Рівень розбалансування соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у 2019 та 2022 роки майже досягне рівня 2016 року, який є найгіршим за весь період дослідження.

Таким чином, ретроспективне та перспективне оцінювання інтегрального індикатора стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків засвідчило, що на сучасному етапі та в середньостроковій перспективі розвитку національної економіки України не очікується досягнення збалансованого соціо-економіко-політичного розвитку, оскільки заходи державної політики здійснюють нерівномірний вплив на соціальний, економічний та політичний розвиток. Враховуючи результати прогнозування,

необхідною є розробка комплексу регуляторних інтервенцій держави, спрямованих на збалансування соціального, економічного та політичного розвитку національної економіки України в середньостроковій перспективі [1].

4 ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ ТАРГЕТІВ СОЦІО-ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ, НЕОБХІДНОГО ДЛЯ ВИХОДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА ТРАЕКТОРІЮ СТІЙКОГО ЗРОСТАННЯ

Оцінка оптимального значення індикаторів соціо-політико-економічного розвитку України відіграє важливу роль у макроекономічній політиці держави, прийнятті основних таргетів розвитку національної економіки. Відповідно, постає актуальне питання щодо необхідності створення методичного підходу інтегрального оцінювання значення індикаторів країни [51].

Таргетування соціо-економіко-політичного розвитку України передбачає застосування операційно-математичного інструментарію визначення оптимально-мінімального значення індикаторів соціально-політичної, економічної сфери з метою подальшого розробки стратегії виходу України на траєкторію стійкого зростання.

Забезпечення стійкого зростання в країні доцільно розглядати в контексті діалектики економічної, соціальної та політичної складових суспільного розвитку. На нашу думку, визначення будь-якої однієї із цих сфер суспільного життя домінантною є неприпустимим, оскільки вони є тісно переплетені. Зокрема, представники політичної влади здійснюють державні функції управління, встановлюють основні напрямки економічного та соціального розвитку, визначають рівень демократизації суспільства, а в деяких випадках навіть й лобіюють інтереси окремих олігархічних бізнес-структур при ухваленні різноманітних нормативно-правових актів тощо. Водночас, стан розвитку національної економіки виступає своєрідним індикатором довіри громадян до інституту влади. У випадку погіршення економічної ситуації в країні відбувається загострення соціальної напруги та бажання перезавантаження політичної влади. Виходячи з цього, глибинне

дослідження взаємозв'язків між цими ключовими складовими суспільного життя дозволить сформуванати напрямки удосконалення економічних, соціальних та політичних відносин в державі за рахунок визначення оптимальних індикаторів їх розвитку.

Для визначення оптимального співвідношення між розвитком економічної, політичної та соціальної складових суспільного життя нами у попередніх дослідженнях розроблено методичний підхід до розрахунку їх інтегральних показників [44]. Крім цього, узагальнений індикатор розвитку соціальної сфери, економічного розвитку та політичного стану запропоновано визначати на основі розрахунку нормалізованого значення радіуса описаного кола (R_t), а саме [44]:

$$R_t = \frac{n_{et} n_{st} n_{pt}}{\sqrt{(n_{et} + n_{st} + n_{pt})(-n_{et} + n_{st} + n_{pt})(n_{et} - n_{st} + n_{pt})(n_{et} + n_{st} - n_{pt})}} \quad (4.1)$$

де R_t – радіус описаного кола соціо-політико-економічного стану країни (в даний період часу t); n_{et} , n_{st} , n_{pt} – нормалізовані узагальнені показники економічного, політичного та соціального розвитку країни в даний період часу t).

З метою встановлення системи обмежень в оптимізаційну модель проведено оцінювання взаємозалежності між рівнем економічного й соціального розвитку, а також станом політичної сфери.

Інформаційною базою для дослідження слугували дані Світового банку (World Bank Group), при цьому кожна група показників соціально-економічного розвитку, політичного стану складає підмножину з шести розглянутих індикаторів відповідної сфери. Для характеристики стану соціальної сфери обрано такі індикатори як обсяг державних видатків на систему освіти (% ВВП), кількість населення віком 15-64 років (% від загальної кількості населення), рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили), обсяг робочої сили (% від загальної кількості населення), рівень

народжуваності (% на 1000 чоловік), обсяг інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту (% від загальної кількості населення). Політичний стан в країні доцільно представити наступними індикаторами : обсяг військових витрат (% від видатків центрального уряду), обсяг державного боргу (% від ВВП), питома вага жінок в національному парламенті (% від загальної кількості), обсяг загальних резервів (включає золото, поточний долар США), обсяг доходів, без урахування грантів (% від ВВП), обсяг чистого припливу капіталу (поточний долар США). Економічний стан розвитку країни можна охарактеризувати на основі таких індикаторів як: темп зростання ВВП (річний %), обсяг імпорту товарів та послуг (% ВВП), обсяг експорту товарів та послуг (% ВВП), обсяг валового нагромадження (% від ВВП), обсяг ВВП, обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю (поточна сума долара США). Обсяг репрезентативних показників впливу на економічний розвиток, політичний стан та соціальну сферу становить 18 років (з 2000 року по 2017 рік).

По-перше, розглянемо економетричну модель на прикладі між залежною змінною (n_{et} – нормалізовані показники економічної складової) та незалежними змінними (n_{pt} , n_{st} – нормалізовані показники соціальної сфери, політичного стану). Результати побудови двофакторної регресійної модулі представлено нижче:

$$n_{et}(n_{pt}; n_{st}) = 0,965 - 0,892n_{pt} + 0,084n_{st} \quad (4.2)$$

Отримані результати регресійного аналізу засвідчують, що при покращенні політичного стану в країні на 1 ум.од. рівень економічного розвитку зменшується на 0,892 ум.од. за умови незмінності інших факторів. Водночас, при збільшенні (зменшенні) нормалізованого значення соціальної сфери, відповідно зміниться значення економічного розвитку на 0,084 ум.од.

Коефіцієнт детермінації за побудованою регресійною моделлю становить 0,718, і тому можна стверджувати про адекватність моделі, статистичну значимість отриманих результатів.

По-друге, аналогічно проведено оцінку параметрів парної лінійної регресійної моделі, де у якості залежної змінної обрано узагальнене нормалізоване значення політичного стану, а незалежних змінних – індикатори економічного та соціального розвитку. У результаті побудованої регресії отримаємо наступні оцінки:

$$n_{pt}(n_{et}; n_{st}) = 0,934 - 0,800n_{et} + 0,046n_{st} \quad (4.3)$$

На основі побудованого рівняння парної регресії доцільно зазначити про наявність прямої залежності між станом політичного та соціального розвитку, а також оберненої залежності між рівнем розвитку економічних відносин в країні та станом політичної ситуації.

По-третє, визначимо залежність узагальненого нормалізованого значення соціального показника від значення показника економічного та соціального розвитку в країні. Оскільки між даними індикаторами відсутня лінійна залежність (низьке значення коефіцієнта детермінації), вирішено побудувати деякі елементарні функції: квадратичну функцію ($y=x^2$) та кубічну ($y=x^3$); логарифмічну функцію з основою e ($y = \ln(x)$); тригонометричні функції ($y=\cos x$, $y = \sin x$); показникову функцію з основою e ($y=e^x$); обернену пропорційність ($y=k/x$, де $k \neq 0$), окремий випадок коли $k=1$. Знайдемо значення кожної елементарної функції відносно узагальненого значення економічної та політичної складових.

Побудуємо багатофакторні регресії, за допомогою яких знайдемо окремо функцію залежності соціального розвитку, по-перше, від економічної складової та, по-друге, від політичної складової. У випадку криволінійної залежності запишемо формулу наступного виду (4.4):

$$n_{st}(n_{et}, n_{pt}) = -52374122 + 1267,750 \cdot n_{et}^3 + 510,773 \cdot \frac{1}{n_{et}} + 3339,331 \cdot \ln(n_{et}) - 7571,943 \cdot \exp(n_{et}) + \quad (4.4)$$

$$+ 6899,008 \cdot n_{et}^2 - 41748863 \cdot n_{pt}^2 + 41582079 \cdot \exp(n_{pt}) - 16144337 \cdot \ln(n_{pt}) - 2233,259 \cdot \frac{1}{n_{pt}} - 4602814 \cdot n_{pt}^3$$

Таблиця 4.1 – Модель, що описує залежність соціального розвитку від економіко-політичної складової України

Характеристики (показники) регресійної залежності соціального розвитку від економіко-політичної складової України		
Коефіцієнт детермінації	0,66747	
Коефіцієнт Фішера	1,40509	
	Функції, що описують залежність соціального розвитку від економічної складової	Функції, що описують залежність соціального розвитку від політичної складової
t-статистика		
$y=x^2$	0,25819	-0,60773
$y=x^3$	0,44545	-0,72528
$y=\ln(x)$	0,32832	-0,64212
$y=x^e$	-0,28689	0,62315
$y=1/x$	0,36384	-0,65581

Джерело: розраховано авторами

Для визначення оптимального співвідношення між розвитком економічної, політичної та соціальної складових суспільного життя побудовано наступну функцію:

$$F(R_t) = \min_{a,b,c} |R_t - R_{pt}| \rightarrow 0 \quad (4.5)$$

де R_{pt} – радіус описаного кола навколо правильного трикутника, де сторонами виступають соціо-політико-економічний стан країни (в даний період часу t).

Розрахунки здійснено за допомогою програми Microsoft Excel, пакету даних «Пошук розв’язання». Клітинками змінних позначимо інтегральний показник економічного розвитку, соціальної сфери та політичного стану України.

Складемо систему обмежень для обчислення оптимального мінімального значення цільової функції.

$$\begin{cases} 0,965 - 0,892n_{pt} + 0,084n_{st} \leq \overline{n_{et}}, \\ 0,934 - 0,800n_{et} + 0,046n_{st} \leq \overline{n_{pt}}, \\ -52374,122 + 1267,750n_{et}^3 + 510,773\frac{1}{n_{et}} + 3339,331 \cdot \ln(n_{et}) - 7571,943\exp(n_{et}) + 6899,008n_{et}^2 - \\ -41748,863n_{pt}^2 + 41582,079\exp(n_{pt}) - 16144,337 \cdot \ln(n_{pt}) - 2233,259\frac{1}{n_{pt}} - 4602,814n_{pt}^3 \leq \overline{n_{st}} \\ n_{st} \geq n_{st_{\min}} \end{cases} \quad (4.6)$$

де, n_{et}, n_{st}, n_{pt} – нормалізовані узагальнені інтегральні показники економічного, політичного та соціального розвитку країни (в даний період часу t); $\overline{n_{et}}, \overline{n_{pt}}, \overline{n_{st}}$ – середнє арифметичне значення нормалізованого узагальненого інтегрального показника соціо-політико-економічної складової України; $n_{st_{\min}}$ – мінімальне значення інтегрального показника соціальної сфери.

Використовуючи систему обмежень, знайдено наступні оптимальні інтегральні значення економічного показника $n_{et} \approx 0,477$; політичного стану $n_{pt} \approx 0,516$; соціальної сфери $n_{st} \approx 0,392$.

Наступним кроком є побудова моделі регресійного рівняння, залежності залежної змінної розглянутих соціо-політико-економічних індикаторів від інтегральних узагальнених нормалізованих значень відповідних соціальних, економічних, політичних показників України. За допомогою розглянутих лінійних регресійних моделей та багатофакторних регресій, побудованих на основі елементарних функцій, запишемо залежність індикаторів від інтегральних значень відповідної складової України (табл. 4.2):

Таблиця 4.2 – Результати побудови регресійних моделей залежності соціо-політико-економічних індикаторів від узагальнених значень соціальних, політичних та економічних показників України

Назва показника	Функція залежності	Назва показника	Функція залежності
обсяг експорту товарів та послуг за t-ий рік (ET_t):	$ET_t = 15,616 + 64,163 \cdot n_{et}$	питома вага жінок в національному парламенті за t-ий рік ($Chmt$):	$Chm_t = -280099405 - 1937006021 \cdot n_{pt}^2$
обсяг ВВП за t-ий рік (VVP_t):	$VVP_t = 361,380 - 470,904 \cdot n_{et}$	обсяг доходів без урахування грантів за t-ий рік (Dt):	$D_t = 5276271033 + 2972453571 \cdot n_{pt}^3$
зростання ВВП за t-ий рік (ZVP_t):	$ZVP_t = 719125987 + 80857845 \cdot n_{et}^3$	обсяг загальних резервів за t-ий рік (ZRt):	$ZR_t = 1870495334 + 1278468741 \cdot n_{pt}^2$
обсяг валового нагромадження за t-ий рік (VEt):	$VE_t = -25,784 + 84,048 \cdot n_{et}$	рівень народжуваності за t-ий рік (Nt):	$N_t = 1157119001 + 793629071 \cdot n_{st}^2$
обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю за t-ий рік ($VDVt$):	$VDV_t = 310,680 - 402,600 \cdot n_{et}$	обсяг державних видатків на систему освіти за t-ий рік (DVt):	$DV_t = 901396038 + 215082398 \cdot \ln(n_{st})$
обсяг імпорту товарів та послуг за t-ий рік (ITt):	$IT_t = 719125987 + 80857845 \cdot n_{et}^3$	обсяг робочої сили за t-ий рік (RS_t):	$RS_t = -19082540260,341 - 13244273607,287 \cdot n_{st}^2$
обсяг державного боргу за t-ий рік (DBt):	$DB_t = -1506828022 - 882986274 \cdot n_{et}^3$	кількість населення віком 15-64 роки за t-ий рік (NVt):	$NV_t = 65,974 + 6,673 \cdot n_{st}$
обсяг військових витрат за t-ий рік (VVt):	$VV_t = -2227644816 - 134444624 \cdot n_{et}^3$	обсяг інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту за t-ий рік (NBt):	$NB_t = 1719349 + 1221627 \cdot n_{st}^2$
обсяг чистого припливу капіталу за t-ий рік (PKt):	$PK_t = 49773557892084 + 34332846995046 \cdot n_{et}^3$	рівень безробіття за t-ий рік (Bt):	$B_t = -741343875 - 37746794 \cdot n_{st}^3$

Джерело: розраховано авторами

Слід зазначити, що отримані рівняння є статистично значущими, коефіцієнт детермінації всіх побудованих регресійних моделей знаходиться в інтервалі (від 0,5 до 1).

Завершальним етапом є знаходження оптимальних значень індикаторів соціо-економіко-політичного розвитку країни. Оптимальне інтегральне узагальнене значення економічного показника ($net \approx 0,477$), політичного стану ($npt \approx 0,516$), соціальної сфери ($nst \approx 0,392$) підставимо у функцію, де залежна змінна значення індикатору, аргументом виступають оптимальні розглянуті інтегральні узагальнені значення. Результати визначення оптимальних значень індикаторів з урахуванням визначеної системи обмежень предствалено у таблиці 3.

Таблиця 4.3 – Оптимальні значення індикаторів соціо-економіко-політичного складової України (фрагмент дослідження)

Назва показника	2017 рік	Оптимальне значення	Відхилення, +/-
Обсяг експорту товарів та послуг, % від ВВП	47,947	46,202	1,745
Обсяг ВВП, поточний долар США	112,154	136,901	24,747
Обсяг валового нагромадження, % від ВВП	19,004	14,282	4,722
Обсяг валової доданої вартості за коефіцієнтною вартістю, поточний долара США	94,753	118,762	24,009

Джерело: розраховано авторами

Отже, розраховані оптимальні значення індикаторів слугують базою для встановлення таргетів соціо-політико-економічного розвитку, що дозволить сформулювати умови для стабільного економічного зростання, а також підвищення рівня добробуту громадян.

Таким чином, розроблений науково-методичний підхід до визначення оптимального співвідношення інтегральних таргетів соціо-економіко-політичного розвитку є важливою складовою при формуванні дорожньої карти реформ, необхідних для виходу національної економіки України на траєкторію стійкого зростання [51].

5 ІНКЛЮЗИВНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ПРОЯВ СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ

5.1 Теоретичні засади реалізації концепції інклюзивного зростання

В сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки та суспільства питання докорінного реформування соціально-економічних відносин є не лише питанням економічного зростання, а питанням спроможності сформувавши у стратегічній перспективі передумови досягнення стандартів життя, прийнятих уже сьогодні у розвинених країнах. Докорінність реформ полягає у формуванні нової інституційної структури, що має з одного боку врахувати національну специфіку, а з іншого – відповідати європейському контексту. Наразі глобальні пріоритети розвитку ставляться далеко ширше ніж зростання ВВП. Глобальні цілі зміщуються у соціальну площину, де добробут, соціальні стандарти, екологічні характеристики виробництва і споживання тощо є детермінантами, що визначають принципи, процедури та інструменти державної політики [2].

Тому міжнародною спільнотою та більшістю держав визнана потреба у наукових дослідженнях та розробленні підходів до удосконалення чинної моделі економічного зростання. Питання ефективності економічної політики, спрямованої на зростання, потребує переосмислення підходів задля вирішення проблем нерівності у всіх її проявах: економічної, соціальної, гендерної, нерівності у доступі до ресурсів тощо. Тобто важливим є включення до таргетів економічної політики неекономічних таргетів – вимірників, аналіз яких дасть можливість забезпечити ефективність національної економіки, орієнтуючись не лише на монетарні та фіскальні складові макроекономічної політики.

Досвід більшості країн свідчить, що інституційні зміни у національній економіці на сучасному етапі не можуть обмежуватися лише трансформацією власності чи зміною інститутів регулювання. Проте попри зростаючий інтерес

до теми соціальної складової розвитку питання інституційних змін у соціальному секторі національної економіки потребує більш ґрунтовних досліджень. Важливим є формування теоретико-методологічного підґрунтя державного регулювання змін, що відбуваються у соціальному секторі національної економіки у контексті досягнення інклюзивного зростання.

Ми пропонуємо державне регулювання соціального сектора національної економіки розглядатися як складову структурної політики держави, що та повністю узгоджуватися з макроекономічною політикою і спрямована на підвищення потенціалу інклюзивного економічного зростання у довгостроковій перспективі шляхом зменшення трансакційних витрат (через розвиток соціального капіталу), розширення пропозиції соціальних послуг з боку суб'єктів соціального сектора, розвитку соціальної економіки, соціального підприємництва, зростання продуктивної зайнятості через розвиток кооперативних форм підприємництва. У такому розуміння державне регулювання дозволяє поєднати соціальні і економічні пріоритети та інструменти, що змінюють структуру економіки, її інституційну та регуляторну базу.

Інклюзивне економічне зростання економіки як завдання політики державного регулювання є наразі у фокусі наукових досліджень та політичних дискусій багатьох країн та міжнародних організацій (Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Програма розвитку ООН (ПРООН), Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Світового банку тощо), обговорюються зокрема можливості його досягнення для економік з різним рівнем розвитку.

Теоретичний базис концепції інклюзивного економічного зростання

Як зазначає Каримова А. концепт інклюзивного розвитку є ядром гіпотези інституційної політики розвитку, що інтегрує соціальні інновації з інструментами неокласичної економіки [52]. Ця концепція має в своїй основі теорію інклюзивних інститутів, що передбачає поєднання централізації

(державного регулювання) та інституційного плюралізму (ефективне представництво інтересів кожної групи у суспільстві).

Важливими аспектами цієї концепції на думку Каримової А. є переосмислення ролі держави у процесах економічного розвитку і зростання, що втілюються у таких тезах [52]:

- сталий розвиток без ефективної держави є неможливим;
- функції держави і ринку доповнюють, але не замінюють один одну;
- ефективність державного регулювання є результатом зусиль ринку, громадянського суспільства та уряду;
- скорочення бідності вимагає ефективної економічної політики, в тому числі, сприяння макроекономічній стабільності, добре розвинутого людського капіталу та відкритості для світової економіки.

Аналіз наукових публікацій та аналітичних матеріалів свідчить про відсутність єдиного узгодженого розуміння інклюзивного зростання, як в межах наукової спільноти, так і в сфері міжнародних організацій, які працюють у напрямку розробки пропозицій щодо інклюзивного зростання.

Ianchovichin E. та Lundstrom S. [53] визначають інклюзивне економічне зростання, як стале зростання швидкими темпами, що стосується усіх секторів економіки і передбачає залучення значної частини трудових ресурсів країни, характеризується рівністю можливостей доступу до ринку праці і ресурсів.

Специфіка діяльності окремих організацій зумовлює фокусування на окремих вузьких аспектах інклюзивного економічного зростання.

Anand, R. et та інші розглядає інклюзивне економічне зростання з позицій темпів і структури зростання національної економіки, як взаємопов'язаних характеристик, які оцінюються разом [54]. У фокусі Світового Банку знаходиться швидкість зростання (темпи економічного зростання), оскільки вони розглядаються як джерело зменшення абсолютної бідності. Разом з тим вкрай важливими визнаються такі складові;

- продуктивність праці, що може сприяти зростанню заробітної плати, зменшенню економічної нерівності;

- рівність можливостей доступу до ринків та ресурсів;
- ефективність регулювання, яке має бути спрямоване на формування сприятливого середовища для бізнесу та домогосподарств.

Разом з цими складовими інклюзивне економічне зростання передбачає також широке охоплення сфер та галузей національної економіки, що є умовою стійкості цього зростання у довгостроковій перспективі.

Азійський банк розвитку, ABD [55] визначив інклюзивне економічне зростання як концепцію, що виходить за рамки зростання у традиційному його розумінні і має в своїй основі широку рамку. Це зростання, що створює не тільки нові економічні можливості, але й забезпечує рівний доступ до можливостей, створених для усіх верств суспільства, особливо для бідних. Тобто зростання доходу не визнається бажаним результатом само по собі, а вважається інклюзивним, якщо:

- дозволяє брати участь усіх членів суспільства, з особливим акцентом на найменш захищених верствах населення («недискримінаційний» аспект зростання);
- супроводжується зменшенням нерівності у так званих неприбуткових вимірах добробуту, що особливо важливі для розширення економічних можливостей (освіта, охорона здоров'я, соціальна інтеграція).

Програма розвитку ООН розглядає інклюзивне зростання і як результат, і як процес одночасно. Процесне бачення полягає у тому, що кожен може брати участь у процесі зростання, як з точки зору прийняття рішень, так і з точки зору власне участі. Результатний погляд на інклюзивне зростання передбачає, що воно має вимірний результат, який є спільним [56].

Свідченням важливості цієї концепції у діяльності ПРООН є те, що було змінено назву Міжнародного центру бідності, що створений у Бразилії на Міжнародний центр політики щодо інклюзивного зростання, функціонування якого ґрунтується на передумові, що більш рівноправні спільноти мають кращі результати розвитку.

Інклюзивне економічне зростання у стратегії розвитку Європейського Союзу [25] означає високу зайнятість населення із забезпеченням економічної, соціальної і територіальної єдності шляхом: підвищення якості зайнятості у Європі збільшення кращих робочих місць для різних соціальних груп (жінок, молоді, людей старшого віку); допомогу людям усіх вікових груп управляти змінами через інвестування у навчання; модернізацію ринку праці і систем соціального забезпечення; поширення результатів зростання.

Проектом «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року» визначено, що інклюзивний розвиток – це економічне зростання, яке створює для всіх верств населення максимальні можливості для працевлаштування та участі в усіх сферах життєдіяльності країни, а також забезпечує справедливий розподіл результатів праці.

Національний банк України [57] відповідно до своїх завдань визначив важливість фінансової інклюзії як однієї із своїх стратегічних цілей. Фінансова інклюзія – створення умов для залучення усіх сегментів населення та бізнесу до користування різноманітними фінансовими послугами, які доступні за інфраструктурою та ціною, офіційно урегульовані та відповідають потребам населення з метою стимулювання економічного зростання країни та зменшення соціальної нерівності у суспільстві.

Міжнародна мережа фінансової освіти, створена ОЕСР [58] визначає фінансову інклюзію як процес просування доступного, вчасного та повноцінного доступу до широкого спектру фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед усіх верств суспільства через впровадження традиційних та інноваційних підходів, включно з фінансовою грамотністю та освітою з метою просування як фінансового добробуту, так і економічної та соціальної інклюзії.

Зупинимось більш ґрунтовно на підході Організації економічного співробітництва та розвитку до розуміння суті та складових інклюзивного економічного зростання. На основі узагальнення джерел [59, 60, 61] основними особливостями інклюзивного економічного зростання як

передумови для формування регуляторного впливу на національну економіку можна вважати:

1. Зменшення економічної нерівності через диспропорції в доходах, що зросли у багатьох країнах протягом після кризового періоду 2008-2009 рр.

2. Індикатори, що базуються на збільшенні доходів і споживання не є репрезентативними для зростання добробуту у широкому його розумінні.

3. Нерівність доходів слід аналізувати у поєднанні з нерівністю можливостей, що зумовлені доступом до якісної освіти, охорони здоров'я тощо. Отже, вимірники економічного зростання мають розширюватися і фокусуватися не на середніх показниках темпів зростання доходів, а на характеристиках розвитку конкретних соціальних груп, регіонів та враховувати соціальні результати.

4. Введення суб'єктивних оцінок (суб'єктивне сприйняття людьми задоволеності життям, індекс щастя тощо) як індикаторів оцінювання економічного розвитку країн.

Політика сприяння економічному зростанню повинна орієнтуватися на зростання добробуту населення, причому ресурси, що формуються в результаті цього, слід використовувати для досягнення соціальних цілей та забезпечення можливості зростання у довгостроковому періоді.

Наразі наголошується на необхідності удосконалення чинних та запровадженні нових інститутів як умови підвищення ефективності та довгострокового потенціалу національних економік з урахуванням конкретних потреб та можливостей країни.

Неприбуткові виміри є суттєвими для економічних рішень, оскільки суттєво впливають на можливості працевлаштування громадян, їх інтегрованість до ринку праці, фінансові вигоди. Саме тому неприбуткові виміри розглядаються як фактори зростання, здатні забезпечити поліпшення матеріального становища громадян та економічних результатів економіки в цілому. Саме ці фактори зумовлюють багатоаспектне бачення інклюзивного зростання, що вимагає перегляду традиційних вимірників та факторів

ефективності функціонування економіки. Аналіз сучасних досліджень свідчить про активну дискусію щодо важливості факторів суб'єктивних оцінок для прийняття рішень в економічній політиці держави щодо регулювання соціального сектору. Зокрема Організація економічного співробітництва та розвитку ОЕСР [59], рекомендує розглядати такі процедурні складові державного регулювання забезпечення інклюзивного економічного зростання:

- багатовимірний аналіз, що характеризує добробут та соціальні результати;
- механізми перерозподілу доходів, спрямовані на зменшення нерівності;
- визначення сфер та галузей національної економіки, реформування яких буде сприяти інклюзивному економічному зростанню.

Традиційно перелік неприбуткових факторів зростання та добробуту розглядається у широкому контексті (освіта, охорона здоров'я, якість довкілля, індивідуальні суб'єктивні оцінки добробуту, соціальні зв'язки особиста безпека тощо) [59]. Як зазначають експерти, якість та рівень життя, оцінений у багатовимірній площині, покращився швидше, ніж ВВП на душу населення, незважаючи на розширення нерівності доходів [62]. Багатовимірний рівень життя можна використовувати як додатковий поряд з показником ВВП на душу населення при оцінці результативності політики державного регулювання інституційної якості соціального сектора національної економіки. Проведені оцінки засвідчили, що скорочення рівня безробіття на один процентний пункт еквівалентно збільшенню рівня доходу домогосподарства на 2%, а подовження життя на один рік у перерахунку додає 5% до бюджету домогосподарства ОЕСД [63].

Сьогодні у фокусі знаходяться питання інклюзивного зростання, оскільки більш важливою визнається рівність можливостей, а не економічних результатів, виражених у традиційних економічних показниках здоров'я чи добробуту, оскільки відсутність цієї рівності негативно впливає на економічні результати зростання і добробуту. З огляду на те, що можливості, які лежать в

основі задоволення потреб населення, забезпечуються розвитком інститутів, цільовими настановами економічної політики необхідно визначати саме настанови щодо розвитку інститутів соціального сектора національної економіки.

В межах цієї роботи, досліджуючи соціальні (неприбуткові) вимірники інклюзивного зростання ми будемо розглядати основні, вплив яких визнається найбільшим, що підтверджено низкою сучасних досліджень. Зокрема освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, а також для оцінювання соціальних зав'язків – соціальний капітал, вплив якого на економічне зростання є також доведеним низкою емпіричних досліджень.

Завдання, що ставляться у цьому дослідженні, полягають у формуванні аналітичного підґрунтя та теоретичного базису для розроблення рекомендацій щодо формування стратегії державного регулювання інституційних змін соціального сектора національної економіки. Формування аналітичного базису буде здійснено з метою включення у процес прийняття рішень широкого переліку показників зростання та соціальних вимірів добробуту. Такий підхід дозволяє оцінити вплив на політику регулювання різних соціальних та економічних детермінант. Концептуальне бачення завдань, які наразі стоять перед урядами багатьох країн і на вирішення яких буде спрямована робота проставлені на рисунку 5.1.

Безумовно, важливими складовими оцінок, які мають бути включені у процес прийняття рішень щодо забезпечення економічного зростання, є також показники рівня безробіття, тривалості життя, доступність ресурсів передусім фінансових, проте охопити всі соціальні (неприбуткові) детермінанти інклюзивного зростання досить складно в межах одного дослідження.

Необхідно зазначити, що нерівність доходів є природнім об'єктивним явищем ринкової економіки, де людський капітал різної якості оцінюється по-різному. Проте необхідно пам'ятати, що такі висновки справедливі для середовища, у якому усі мають рівні можливості доступу до соціальних послуг, які сприяють зростанню якості людського капіталу. Нерівність у всіх її

проявах розглядається як гальмівний чинник економічного розвитку та зростання, оскільки вона змінює міжвікові пропорції трудової мобільності, позбавляє стимулів інвестувати у людський капітал, що свою чергу, стримує потенційне зростання, особливо у довгостроковій перспективі.

Рисунок 5.1– Складові інклюзивного економічного зростання та індикатори їх оцінювання

Джерело: розроблено автором

Звичайно, кожна країна має свої особливості щодо нерівності у широкому розумінні, проте на наддержавному рівні саме нерівності приділяється значна увага оскільки вона є свідченням наявності бар'єрів для повної участі найбільш уразливих членів суспільства в економічному та соціальному житті. Враховуючи важливість таких аспектів як подолання нерівності, якість послуг соціального сектора (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист) важливо створити, по-перше, інформаційно-аналітичну

базу для поінформованості щодо розвитку соціального сектору національної економіки, по-друге, на цій основі розробити загальну концепцію та конкретні механізми та інструменти імплементації соціального блоку завдань інклюзивного економічного зростання у практику державного регулювання.

Вимірність інклюзивного зростання.

Узагальнення наукових результатів наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених щодо вимірювання інклюзивного економічного зростання дозволяє виділити два узагальнених теоретико-методичних підходи:

1. Підхід, що передбачає розрахунок єдиного комплексного індикатора (як правило індекс), що інтегрує ряд окремих показників.

2. Підхід, що передбачає використання комплексу окремих показників, як правило згрупованих за блоками.

Наразі напрацьований суттєвий доробок у визначенні відповідних індикаторів як вітчизняними так і зарубіжними ученими, який узагальнено подано у таблиці 1.3.

Українськи учені працюючи над проблемою вимірності інклюзивного зростання запропонували ряд удосконалень. Так, Базиліук А.В. та Жулин О.В. [64] запропонували оцінювати інклюзивне зростання за двома складовими: індекс інклюзивного зростання як відношення ВВП до індексів основних макроекономічних показників та індекс інклюзивного зростання як оцінка рівня доступу до можливостей та результатів праці. Власенко Ю.[65] запропонував визначати Індекс інклюзивного розвитку на базі інтегральних показників: індексу доступу до можливостей та індексу доступу до результатів праці, що включають основні економічні, соціальні, екологічні і гуманістичні індикатори розвитку.

Отже, можна зробити висновок, що основними передумовами, що викликали появу концепції інклюзивного зростання є: розуміння нерівності як гальмівного чинника зростання економіки (у країнах ОЕСР розрив в доходах між 10% найбагатших і 10% найбідніших протягом 1985-2013 рр. зріс з 7 до 10 разів) та фактора зниження стійкості економіки до зовнішніх шоків [67].

Таблиця 5.2 – Підходи до вимірювання інклюзивного зростання

Вимірник(и)	Склад
Набір індикаторів, ОЕСР OECD [62]	Чотири групи показників: 1) зростання та забезпечення справедливого розподілу вигід від зростання (7 індикаторів) 2) Інклюзивні ринки, що добре функціонують (7 індикаторів); 3) Рівні можливості та основи майбутнього процвітання (7 індикаторів); 4) регулювання.
Індекс Інклюзивного зростання та розвитку (Inclusive Growth and Development Index – IDI), WEF [66]	В основі 3 складових: зростання та розвиток (ВВП країни на душу населення, продуктивність праці, рівень працевлаштування населення та очікувана тривалість життя); залученість і рівність між поколіннями (середній рівень доходів домашніх господарств, коефіцієнт Джині, рівень бідності; стійке управління природними та фінансовими ресурсами (частка заощаджень у ВНД, частка державного боргу у ВВП, відношення кількості непрацевдатного населення до працевдатного, інтенсивність парникових викидів в атмосферу).
Група індикаторів, запропонованих ПРООН, UNDP [56]	1) показники, пов'язані з доходом; 2) показники, не пов'язані з доходом; 3) показники зростання і розширення економічних можливостей; 4) показники інфраструктури; 5) соціальна рівність для рівний доступ до економічних можливостей; 6) доступ до послуг соціальної інфраструктури; 7) гендерна рівність; 8) система соціальних гарантій; 9) ефективне державне управління і громадські інститути
Індекс інклюзивності, МВФ [35]	2 групи показників: 1) макроекономічні показники (ВВП на душу населення, частка заборгованості у ВВП, обсяг інвестицій, рівень інфляції, державні витрати, волатильність ВВП; 2) структурні показники – відкритість економіки, рівень освіти, фінансова відкритість, обсяг прямих іноземних інвестицій, розвиток ІКТ, якість інфраструктури, експорт послуг і товарів.

Джерело: побудовано авторами

Аналіз соціально-економічних проблем на сучасному етапі, та їх висвітлення експертним та науковим середовищем, дає можливість узагальнити причини, що лежать в основі відповідних трансформації національних економік багатьох країн, що зумовили потребу у зміні традиційної моделі економічного зростання на інклюзивну:

– трансформації ринку праці, внаслідок розвитку технологій, поглиблення процесів цифровізації. В результаті чого тривалий час спостерігався розрив між попитом і пропозицією на окремі професії, та як наслідок – посилення нерівності у доходах;

– змін у сфері трудових відносин як наслідок лібералізації ринків праці. За оцінками ОЕСР протягом 2010-х років частка самозайнятих та тих, хто

працює неповний робочий день, у загальній структурі зайнятості держав – членів ОЕСР склала близько третини. Фінансова криза зумовила проблеми з рівнем доходів та посили нерівність навіть у розвинених країнах. Це дає також підстави очікувати збільшення диференціації за доходами різних верств суспільства ОЕСД [67];

- недосконалість податкових механізмів перерозподілу доходів, що посилює економічну нерівність та викликало зростання боргового навантаження на бюджети різних країн;

- трансформація механізмів соціального захисту населення, яка викликала сильніше розшарування за доходами, зменшення можливості найменш захищених категорій населення інвестувати в освіту для власного розвитку, охорону здоров'я тощо;

- негативні фінансові наслідки для населення, особливо для найменш оплачуваних категорій (зростання співвідношення заборгованості до активів, низький рівень забезпечення позик).

Визнання цих проблем викликало пошук підходів до формування політики регулювання соціально-економічного розвитку. В основі цих підходів лежать нетрадиційні для економічної політики завдання, формування іншої системи вимірників економічного прогресу – оцінювання рівня економічного прогресу країни та добробуту її населення неекономічні вимірники – доступність (ресурсів, освіти тощо) та якість (здоров'я, освіти, робочих місць), та урахування цих оцінок при прийнятті рішень. У цьому контексті у площину економічних оцінок стали вводитися неекономічні суб'єктивні оцінки, зокрема оцінювання людьми власного здоров'я, добробуту тощо. Наявні дослідження свідчать, що у розвинених країнах спостерігається розбіжність в оцінках розриву у стану свого здоров'я людьми, з різним рівнем доходів. Так, з 20% найбільш високооплачуваного населення 78% оцінюють свій фізичний стан як добрий, тоді як для найменш оплачувана група – лише 60% [67].

Формування політики регулювання економічного розвитку.

Отже, для реалізації політики інклюзивного зростання, необхідно узгоджувати структурну політику та макроекономічну політику, зокрема через поєднання бюджетних коштів та приватного капіталу у реалізації інвестицій соціального впливу, стимулювання інвестицій у людський розвиток (освіту, соціальну інфраструктуру, охорону здоров'я тощо). Саме розвиток освіти є одним із пріоритетів, оскільки результати досліджень свідчать про те, що проблема доступу до освіти є суттєвим фактором нерівності

Так, аналіз, проведений для 31 країни ОЕСР, підтверджує, що неможливість забезпечення найбільш біднішими верствами населення якісною освітою своїх дітей є одним з основних чинників впливу на збільшення нерівності розподілу доходів та уповільнення темпів зростання продуктивності праці. Сьогодні мова йде про посилення так званої цифрової нерівності (брак навичок функціонування у технологічному цифровому середовищі). Якщо в 2014 р 95% дорослого населення Данії, Ісландії, Люксембургу та Норвегії мало доступ до Інтернету, то в Мексиці – менше половини. Крім того, у розвинених країнах 55% робочої сили зазнає серйозних труднощів у реалізації своїх можливостей працевлаштування, що надаються цифровою економікою [67].

У цьому контексті основна увага приділяється зростанню продуктивності та рівних можливостей. Завданнями структурної, макроекономічної та фінансової політики, а також політики міжнародної співпраці є впровадження реформ для забезпечення інклюзивного економічного зростання, одночасно сприяючи якісному створенню робочих місць та справедливості [62]. Як зазначено у звітному документі Організації економічного співробітництва та розвитку: «Складність реалізації інклюзивного економічного зростання викликає важливі проблеми з точки зору управління, оскільки повинна бути зменшена фрагментація політики, а інституційні механізми інтегровані для розробки узгоджених пакетів політики та їх ефективнішого впровадження» [67].

Тому завдання дослідження ми визначаємо виходячи з таких передумов:

1) фактори, які зумовлюють досягнення інклюзивних результатів політики економічного зростання та розвитку національної економіки чітко не визначені, тому необхідні ґрунтовні аналітичні дослідження, які дозволять сформувати інформаційну базу для прийняття рішень щодо державного регулювання соціального сектора національної економіки;

2) якість інститутів є важливою для інклюзивного економічного зростання – інституційна складова певних сфер забезпечує певну якість зростання через дотримання стандартів життя.

Саме відсутність відповідної доказової аналітичної бази зумовлює той факт, що ті, хто приймають рішення щодо регулювання національної економіки, зокрема соціального сектору, не мають можливості оцінити наслідки відповідних рішень. Це у свою чергу не дає можливості збільшити темпи зростання і створити інклюзивні переваги, особливо в умовах низької продуктивності праці, яка є характерною для економіки України. Тому за відсутності якісного інституційного середовища в умовах глобалізації, технологічних та інформаційних змін досить складно досягти не те що інклюзивного зростання, а забезпечити позитивні стійкі темпи, фінансову стабільність, зменшити економічну та соціальну нерівність.

Проте одним із базових протиріч, яке виникає в процесі імплементації політики інклюзивного економічного зростання є протиріччя вимірності. Його суть полягає у тому, що попри декларування широкого переліку факторів, які репрезентують зростання основним статистичним вимірником залишається основний показник системи національних рахунків – ВВП, який лише відображає сукупну кількість товарів, робіт та послуг, вироблених у національній економіці. Проте, якщо ідентифікувати зростання на рівні окремих громадян чи домогосподарств, оцінки очевидно зміщуються у площину рівня життя, що включає і доходи, і можливості працевлаштування, і безпеку, і якість життя.

Ще одним протиріччям є випереджальний характер розвитку порівняно з регулюючими діями, що зумовлене темпами технологічного розвитку, демографічними проблемами, глобалізацією.

Також варто відмітити протиріччя між ринковими та державними методами впливу, що викликає питання, чи можна створити ринкові механізми для розширення соціальної участі в новому середовищі? Чи має залишатися система впливу через соціальні платежі?

Ці суперечності вимагають ґрунтовного дослідження того, якою має бути соціальне «коригування» чинної моделі економічного зростання, щоб протидіяти описаним викликам. Формуючи політику необхідно чітко ідентифікувати особливості інклюзивного економічного зростання як стратегії розвитку, зокрема:

1. Тісний взаємозв'язок усіх напрямів та елементів політики розвитку, тобто інклюзивне економічне зростання досягається шляхом поєднання економічних, соціальних, екологічних, інституційних факторів.

2. У фокусі змін підходів до формування моделі економічного зростання є нерівність – економічна нестабільність, що спостерігається у багатьох країнах, є наслідком існування нерівності доходів, що зростає швидше, ніж приватний капітал у глобальному вимірі.

3. Пріоритетність розбудови інституційної складової особливо інститутів соціального сектора. Результати наукових досліджень підтверджують вагомий вплив інститутів на економічне зростання як таке.

Отже, інституційне середовище має стати основним об'єктом регуляторного впливу, оскільки саме якість інститутів зумовлює нерівність у різних її проявах. Ці питання не можуть бути вирішені без відповідних інституційних змін в економіці кожної країни. Для більш ґрунтовного вивчення регулювання інституційних змін у наступному параграфі зупинимося на аналізі інституційних змін, як теоретичній базі формування рекомендацій щодо державного регулювання. Власне створення інститутів державного регулювання є складовою інституційних змін, що також має базуватися на стійкому теоретичному підґрунті

5.2 Теоретико-концептуальна основа дослідження соціального капіталу як чинника інклюзивного економічного зростання

Концептуальна основа інклюзивного економічного зростання, як було зазначено, включає у економічні параметри прийняття рішень такі категорії як щастя і добробут. Відповідні оцінки включаються у процедури прийняття рішень не лише на макроекономічному рівні, але й на рівні окремих підприємств, організацій [2].

Цілий ряд наукових праць присвячений дослідженню факторів економічного зростання з позиції пошуку відмінностей між країнами та регіонами, пояснення цих відмінностей не лише традиційними економічними чинниками (наявність природних ресурсів, розвиненість інфраструктури, якість людського капіталу тощо), а більш глибоким аналізом зв'язків та відносин, що формуються у суспільстві в цілому та спільнотах на різних рівнях. Традиційно економічні дослідження виділяли такі фактори, як відносний запас фізичного та людського капіталу, технологічний потенціал економіки, здатність виробляти та розповсюджувати знання та інновації, навички управління та лідерства у бізнесі, на державному рівні, а також ступінь лібералізації внутрішнього ринку, інтегрованість у міжнародну економіку. Економічний аналіз менше поширювався на питання соціального регулювання, яке насправді сприяє економічному розвитку та успішності реформ у всіх сферах суспільно-політичного життя.

Нова якість моделі економічного зростання передбачається також теорією сталого розвитку з позиції формування оптимальних способів управління капітальними активами у довгостроковій перспективі. Процес зростання відповідно до теорії сталого розвитку – це динамічний процес, завдяки якому організації можуть досягати балансу між різними видами своєї діяльності, використовуючи різні види капіталу: створений фізичний капітал, природний, людський, соціальний. Хоча сучасні дослідження також свідчать,

що поряд з традиційними видами капіталу виділяють більш широкий перелік, в тому числі: культурний, політичний, адміністративний та символічний [74]. Не заглиблюючись у дослідження сутності цих підходів та їх обґрунтованості, зазначимо, що серед факторів, які змінюють модель економічного зростання, все частіше розглядають соціальні зв'язки та відносини. Саме їх сучасна економічна наука розглядає як специфічний вид капіталу – соціальний капітал. Розвиток соціального капіталу як сукупності соціально-економічних відносин, заснованих на довірі, нормах та мережах співпраці, дозволяє підвищити ефективність соціального розвитку та економічного зростання. Враховуючи зростаючу увагу до цієї категорії, систематизуємо сучасні підходи до її розуміння для обґрунтування адекватної методології її дослідження як драйвера інклюзивного економічного зростання.

Змістовно-понятійний аспект дослідження соціального капіталу.

У площину економічних наукових досліджень соціальний капітал увів Патнам Р. [75] у праці, яка містить порівняльний аналіз інституційного та економічного розвитку північних та південних регіонів Італії. Здатність до кооперації на його думку визначає соціальний капітал. Патнам Р. [76] розглядає довіру як джерело соціального капіталу, що реалізується через координацію дій людей та використовує якісні показники розвитку громадянського суспільства та громадянської активності. За визначенням Патнам Р. [75] соціальний капітал являє собою «особливості соціальної організації, такі як мережі, норми та соціальна довіра, що полегшують координацію та співпрацю задля взаємної вигоди». Патнам Р. [75] наголошує, що соціальний капітал формується за рахунок встановлення горизонтальних зав'язків та асоціацій між людьми – формування мереж, що впливають на продуктивність суспільства. Такий вплив може створювати як позитивні, так і негативні ефекти для суспільства, однак ключовою особливістю соціального капіталу є спрощення кооперації та координації між членами асоціацій у досягненні спільної вигоди. Він виявляє соціальний капітал через кількість взаємодій між людьми, місцевих громад за напрямками життя громади чи

організації, залучення до громадських справ, волонтерство у громаді, неформальна товариськість, соціальна довіра.

Fukuyama F. визначає соціальний капітал як сформований набір неформальних правил та норм, що встановлені між людьми та дозволяють їм взаємодіяти, і ототожнює його з довірою, ставлячи в один ряд з класичними факторами виробництва фізичним та людським капіталом [77]. Основним аргументом на користь такого висновку є те, що довіра підвищує потенціал продуктивності відносин між людьми, зменшує витрати. А розуміння соціального капіталу як набору норм та правил свідчить про його інституційну сутність, що очевидно вимагає специфічних підходів до кількісного оцінювання та урахування в економічних моделях розвитку національної економіки.

Деякі учені наголошують на абстрактній природі соціального капіталу та зазначають складність та навіть неможливість його вимірювання. Тому з огляду на складність визначення методологічної основи оцінювання, пропонується оцінювати соціальний капітал не безпосередньо, а через ідентифікацію та оцінювання його проявів. Такі ресурси як інформація, ідеї та підтримка відносяться до соціального капіталу на відміну від освіти, знань, умінь чи навичок, що втілюються у людському капіталі чи технологіях, які є складовими економічного капіталу [78].

Термін соціальний капітал вживається в різноманітних значеннях. Наприклад, Світовий банк використовує його для пояснення суспільного та економічного розвитку. Фахівці з корпоративного управління використовують його в обґрунтуванні підходів до розвитку організації. Як уже зазначалося з позиції державного регулювання інституційних змін соціального сектора національної економіки особливо актуально дослідити соціальний капітал як детермінанту економічного зростання інклюзивного типу.

Проте зі змістовно-понятійної точки зору виникає питання правомірності застосування терміну «капітал» у поєднанні з соціальними зв'язками, відносинам, з якими власне пов'язують соціальний капітал.

Дослідимо особливості, що дозволяють включити поряд з іншими типами капіталів соціальний капітал як окремий, самостійний тип, що відповідає сутності поняття «капітал» та водночас об'єктивно виконує самостійну, унікальну, відмінну від решти типів капіталу роль у процесі створення економічної цінності через взаємодію з іншими типами капіталу.

Термін «капітал» насамперед пов'язаний з такими трьома категоріями: багатство, гроші та дохід. Традиційно капітал розглядається як та частина багатства (категорії більш широкої), яка використовується для здійснення виробничої діяльності. Якщо товар має такі особливості, як обмеженість, корисність, і обіговість, то він набуває характеристик багатства. Тому будь-який товар стає капіталом, тільки, якщо його використовувати у виробництві. При цьому капітал також пов'язаний з інвестуванням грошей у бізнес. Гроші самі по собі не є фактором виробництва, але, будучи інвестованими у елементи фізичного чи людського капіталу, вони стають фактором виробництва. Отже, існування капіталу та різних трансформаційних стадіях у грошовій формі є його однією з ключових характеристик. Проте у випадку з соціальним капіталом розглядається не товар, не гроші, а відносини та зв'язки між людьми, засновані на довірі та потребі вирішувати спільні проблеми, досягати спільних цілей.

Robison Lindon J., Schmid A. Allan, Siles Marcelo E. зазначають, що не всі науковці погоджуються з терміном «капітал» у ситуації із соціальним капіталом, що використовується для опису відносин між людьми, коли симпатії та почуття обов'язку можуть принести потенційні вигоди [79]. Зазначені вчені увійшли в дискусію після заклику Кеннета Ерроу відмовитися від метафори капіталу та переносного значення терміну «соціальний капітал». Він підкреслив, що термін «капітал» має на увазі відмову від споживання сьогодні заради майбутніх вигід, які, на його думку, є недоцільними для опису соціальних мереж, організованих з інших причин, ніж економічна цінність для учасників. Насправді, соціальний капітал може допомогти створювати заощадження та залучати інвестиції за рахунок зростання довіри в процесі

комунікацій і взаємодій для отримання майбутніх вигід. Саме з цих позицій заперечувати капітальну сутність соціального капіталу на думку Ерроу є недоречним. Проте як заперечення виникала думка, що визнання капіталом вимагає, щоб суб'єкт господарювання розглядав його альтернативну вартість, а такої вартості у соціального капіталу немає, принаймні її виокремлення потребує серйозного теоретичного обґрунтування.

Robison et. та інші наголошують, що такі розбіжності виникли через різні підходи до розуміння капіталу з боку економістів та соціологів [79]. Останні кваліфікують капітал у будь-якій формі як капітал лише у випадку, якщо він створює позитивні ефекти (робить людей більш продуктивними за рахунок його використання у поєднанні з іншими формами капіталу). Економічне розуміння капіталу виходить не з його результату (виходу), а з характеру включення у процес створення цінності. Тобто економіст не може визнавати «поганим» капіталом чи «не капіталом» чинник виробництва, використання якого пов'язане з негативними для людини чи суспільства в цілому результатами. У зв'язку з цим вимагати використання капіталу тільки для продуктивних в порівнянні з руйнівними цілями не є правильним та обґрунтованим. Наприклад, підприємство, виробляючи продукцію, здійснює забруднення, але певні негативні наслідки виробничої діяльності не дають позбавляють підприємство статусу капіталу.

Отже, досліджуючи соціальний капітал доцільно розглянути його особливості характерні для інших видів капіталу, що дозволяє ставити його з ними в один ряд. Отже у першу чергу «капітал» може визначатися як накопичений запас, що сприяє більшому доходу або кращому результату.

Сутнісно-функціональний аспект дослідження соціального капіталу.

Важливо наголосити, що соціальний капітал як міждисциплінарна категорія має спільні риси з соціологічними категоріями, проте у цьому дослідженні ми наголошуємо на його економічній ролі та функціях. Тому систематизуємо його сутнісні характеристики та функції з позиції функцій у економічному механізмі.

Аналіз низки робіт (Brown V. [80]; Алиева Э. И. [81]) дозволяє нам узагальнити та систематизувати перелік функцій соціального капіталу у національній економіці. Виокремлюючи функції зазначимо, що Brown V. [80] виділяє три рівні аналізу соціального капіталу: мікро-, мезо- і макрорівні. Тому функції соціального капіталу доцільно також формулювати для цих рівнів. Отже, на рівні національної економіки в цілому, де соціальний капітал представлений соціальними структурами, середовищем взаємодій, серед його функції можна виділити: інформаційну, трансформаційну, стабілізаційну, мотивуючу та забезпечувальну.

Інформаційна функція полягає у зменшенні інформаційної асиметрії у ринковому середовищі. Тобто розвиток соціального капіталу як специфічного фактора виробництва впливає на рівень інформаційної асиметрії, що підвищує ефективність використання ресурсів. Як відомо, інформаційна асиметрія є основним чинником, що ставить під сумнів ефективність ринку.

Суть трансформаційної функції соціального капіталу випливає з того, що розвиток соціальних зв'язків, взаємодій, мереж тощо підвищує цінність наявних ресурсів, оскільки розширюється можливість доступу до цих ресурсів, внаслідок комунікацій. Тобто соціальний капітал трансформує цінність ресурсів, а відповідно і модель поведінки економічних агентів.

Стабілізаційну функцію ми розуміємо як таку, що пов'язана з базовою характеристикою соціального капіталу – довірою. Соціальний капітал, розвиваючись через зростання довіри, сприяє консолідації суспільства, зростанню соціальної стабільності за умови відповідного регулятивного середовища, а також підвищенню довіри до інститутів держави, що у кінцевому підсумку сприяє прискоренню економічного розвитку. Емпіричні дослідження соціального капіталу, що охоплюють широкий спектр міждисциплінарних напрямів, пояснюють відмінності між регіонами та країнами не лише виходячи з досягнутого ними рівня економічного розвитку, а відмінностями у наявному запасі соціального капіталу. Регіони або країни з відносно більшими запасами соціального капіталу за умови зростання рівня

взаємної довіри та широкої громадської активності, демонструють більш високий рівень зростання, порівняно зі спільнотами, де рівень довіри нижчий. Соціальний капітал сприяє ефективності та зростанню через розвиток співпраці між окремими суб'єктами економічних відносин, які початково могли мати конфліктуючі інтереси. Економічним підсумком є досягнення зростання виробництва та справедливого розподілу ресурсів.

Мотивуюча функція соціального капіталу реалізується через механізм формування результату його економічного «обігу» – зниження трансакційних витрат в економіці. Таке зниження є наслідком як зменшення інформаційної асиметрії, так і підвищення довіри в процесі взаємодії. У розвиток нашої думки щодо мотиваційної функції соціального капіталу наведемо результати дослідження Буркинського Б. В. та Горячука В. Ф. [82], які розглядають соціальний капітал як засіб зменшення чи нівелювання розвитку негативних процесів у соціально-економічній сфері: зокрема «моральне, культурне, інтелектуальне та управлінське зубожіння; деградація правлячого і підприємницького класів; демонстративне, цинічне зневажання правових та моральних норм і вимог суспільства; деградація системи державного управління через масштабну корупцію та некомпетентність; перетворення корупції на базовий соціальний механізм вирішення суспільних справ; виконання багатьма урядовцями і політиками функцій агентів зовнішнього впливу, наслідком чого є масова недовіра до існуючих державних інститутів; тотальна криза суспільної духовності та моралі; системна демографічна криза, в тому числі масштабна трудова еміграція; інфраструктурна та інституційна невідповідність економіки вимогам часу» [82]. Отже, як ми бачимо досить широкий перелік проблем, що виникають у випадку низького рівня розвитку соціального капіталу. Мотивація до їх вирішення як раз і є першим кроком у підвищенні ефективності національної економіки.

Забезпечувальна функція соціального капіталу зумовлена його розумінням як ресурсу [83]. У цій функціональній площині соціальний капітал сприяє економічному зростанню, підкреслюючи важливість співпраці та

довіри у межах окремого суб'єкта господарювання, території (громади) та держави загалом. Розуміння залежності між рішеннями окремих економічних агентів та наявністю і якістю суспільних благ формує передумови для взаємодії, співробітництва для досягнення максимального соціального добробуту. Соціальний капітал є вираженням цінності співпраці, взаємодії, в якій в індивідуальній поведінці враховується вплив на добробут інших людей громади в цілому. Тому в національній економіці він функціонує як внутрішній механізм зобов'язань щодо вирішення соціальної включеності чи колективного добробуту. У контексті державного регулювання соціального сектора національної економіки соціальний капітал необхідно розглядати передусім виходячи з його впливу на економічне зростання, який на сьогодні підтверджений значною кількістю емпіричних досліджень. Зокрема Knack S., Keefer P. [84] підтвердили такий вплив, встановивши, що зростання довіри на 1 процентний пункт, сприяє темпам економічного зростання більш ніж на 0,5 процентних пункти.

Ми розуміємо забезпечувальну функцію соціального капіталу як близьку до відтворювальної функції ринку, тобто формування умов для стійкого відтворення соціально-економічного середовища. Саме концепція сталості (стійкості, здатності до самопідтримуючого розвитку) зумовлює формування механізму відтворення взаємодій з метою забезпечення сталого розвитку, відтворення системи у довгостроковій перспективі. Довгостроковий аспект важливий передусім з позицій відтворення капіталу у всіх його складових. Проблеми відтворення виникають, адже споживання запасів зокрема природного капіталу відбувається більшими темпами, ніж вони відновлюються. Тобто соціальний капітал може слугувати інструментом збереження зокрема природного капіталу, що зараз стоїть особливо гостро. Саме з цих позицій концепції сталого розвитку передбачає виділення соціального капіталу у сукупності факторів економічного розвитку.

Функціями соціального капіталу на мікрорівні (рівні окремого індивіда, домогосподарства, організації) можна визначити:

- розширення можливості задоволення індивідуальних інтересів;
- створення додаткової цінності для організації, що може втілюватися у зростанні її капіталізації, зменшенні трансакційних витрат, зростанні якості людського капіталу;
- збільшення професійної мобільності;
- зростання поінформованості економічних агентів;
- зменшення трансакційних витрат.

На мезорівні функції соціального капіталу пов'язані з процесом формування соціальних структур та зв'язків всередині цих структур. Вважаємо що функціональний аспект соціального капіталу на мезорівні необхідно досліджувати відносно рівня його розвитку, оскільки саме на цьому рівні можлива суттєва диференційованість функцій. Проте очевидно серед таких функцій можна виділити:

- задоволення колективних інтересів та зростання доступності суспільних благ;
- розподільча функція, що проявляється як розподіл результатів соціальної взаємодії на певній території, у громаді тощо. Ми ідентифікуємо розподільчу функцію саме на мезорівні, оскільки її вплив на макрорівні буде менш відчутним. Хоча ця теза потребує більш ґрунтовних емпіричних досліджень. Ми припускаємо, що передусім рівень впливу соціального капіталу на процеси розподілу будуть залежати від якості самого соціального капіталу та від якості базових інститутів в національній економіці;
- регулююча функція, яка проявляється у впливі соціального капіталу на розподіл ресурсів та доходів на локальному рівні.

Отже, узагальнимо основні канали, через які соціальний капітал забезпечує отримання кращого результату за рахунок підвищення інтенсивності співпраці:

- горизонтальні зв'язки – нарощування соціального капіталу за рахунок розвитку горизонтальних зв'язків покращує ефективність системи управління на будь-якому рівні;

- суспільні блага та колективні інтереси – зростання соціального капіталу призводить до посилення спільних дій у громаді та сприяє вирішенню місцеві проблеми «спільної власності»;

- поширення інновацій – нарощування соціального капіталу зміцнює зв'язки між людьми, що прискорює розповсюдження інновацій.

- інформаційні потоки – соціальний капітал покращує кількість та якість інформаційних потоків, рівень інформаційної асиметрії та зменшує трансакційні витрати;

- диверсифікація ризиків – соціальний капітал дозволяє економічним суб'єктам, особливо домашнім господарствам реалізовувати більш ризикову діяльність та отримувати більш високу віддачу.

Отже, аналіз підходів до розуміння соціального капіталу та його функцій у національній економіці дозволяє виокремити три основних сутнісних характеристики, які одночасно проявляються в процесі його «обігу»:

- соціальний капітал як фактор продуктивності та економічного зростання;

- соціальний капітал як суспільне благо;

- соціальне благо як інститут (його інституційна сутність втілена у нормах та санкціях, що спонукають і впорядковують соціальні взаємодії, проявляється через зростання довіри, що є фактором, зменшення невизначеності, ризику та трансакційних витрат, а отже, збільшення економічної ефективності.

Соціальний капітал як суспільне благо.

Коли мова йде про такі характеристики соціального капіталу як спільне користування, неналежність до окремої особи можна говорити про спільні риси та ознаки суспільного блага. Складність передачі соціального капіталу можна порівняти з такою характеристикою суспільних благ як неподільність, хоча саме за цією ознакою можна виявити певну суперечливість, оскільки з одного боку – це спільне користування усієї мережі, спільності, а з іншого це належність конкретному суб'єкту – члену цієї спільноти.

Отже, використання соціального капіталу є спільним для певної спільноти (громади), має ознаки неконкурентності та неподільності, які традиційно розглядаються як основні характеристики суспільних благ.

Соціальний капітал як фактор продуктивності та економічного зростання цілком відповідає його визначення як специфічного ресурсу. Треба сказати, що початково соціальний капітал розглядали як ресурс, що дозволяє реалізовувати інтереси осіб у процесі їх взаємодії [85]. Сьогодні найбільш поширеним є розумінням соціального капіталу як здатності людей спільно працювати заради досягнення спільних цілей. П. Бурдьє характеризує соціальний капітал як сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею певною мірою інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання [83]. Turner J. [86] визначає соціальний капітал як силу, що збільшує потенціал економічного розвитку через створення та підтримання соціальних зв'язків.

Економічний аспект цих відносин і визнання полягає у тому, що вони формують своєрідний цикл створення економічної вигоди. У економічному розумінні соціальний капітал – це цінність зав'язків між людьми, а не продукт членів громади, мережі, колективу організації як такий.

Соціальний капітал як фактор продуктивності та економічного зростання, на нашу думку, найбільш повно можна обґрунтувати через його порівняння із людським капіталом.

Людський капітал уже традиційно виокремлюється як самостійний, відмінний від фізичного та інших видів капіталу і відноситься до нематеріальної складової діяльності компанії та є фактором розвитку національної економіки. Людський капітал пов'язують із уміннями, навичками здібностями, які працівники реалізують у процесі виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт. Формування економіки знань потребує розвитку передусім людського капіталу, оскільки його внесок у загальний результат процесу виробництва постійно зростає.

Для України саме розвиток людського капіталу є вкрай важливим. Людський капітал розглядають як елемент інституційних інновацій для розвитку регіонів України у контексті євроінтеграції [87].

Людський капітал та соціальний капітал доповнюють суто економічне обґрунтування капіталу та у поєднанні краще пояснюють процес створення цінності для бізнесу, національної економіки та суспільства в цілому. Проте як зазначає Радаєв В. В. «на відміну від культурного і людського капіталу, соціальний капітал не є атрибутом окремої людини. Його об'єктивовану структурну основу формують мережі соціальних зв'язків, що використовуються для трансляції інформації, економії ресурсів, взаємного навчання правилам поведінки, формування репутації. На основі соціальних мереж, що часто мають тенденцію до відносної замкненості, складається інституційна основа соціального капіталу – належність до певного соціального кола чи членство у групі. При цьому воно може підкріплюватися і формальними статусами, наприклад, члена асоціації або клубу» [74].

Складність та змістовна неоднозначність цих категорій капіталу, особливо соціального капіталу, об'єктивно зумовлює складність їхнього економічного вимірювання. Проте попри відсутність чітких вартісних оцінок людського капіталу бізнес визнає його значення, тому все більше компаній інвестують кошти у підвищення продуктивності працівників (навчання, професійний розвиток, формування організаційної культури тощо).

У порівнянні з людським капіталом соціальний капітал є ще більш змістовно та функціонально складною економічною категорією, ще більш специфічним «нематеріальним» активом, оскільки, як зазначалося, стосується відносин, які формуються між людьми, базуються на їх бажанні формувати соціальні мережі та провадити спільну діяльність. Члени громади схильні спрямовувати свою діяльність на допомогу тим, хто перебуває у спільній соціальній мережі.

Отже, соціальні взаємодії створюють додаткові економічні можливості для використання наявних ресурсів та отримання додаткової вигоди, сприяють

розвитку різних форм кооперації та взаємодії для розширення економічної діяльності. І характеристики соціального капіталу з позиції вигоди-ефективність чітко фіксують його економічну роль та місце у забезпеченні розвитку національної економіки.

Інституційна сутність соціального капіталу

Як зазначає Буркинський В. [82] основі інституційного підходу до визначення сутності та функцій соціального капіталу лежить визнання визначальної ролі норм у його формуванні. При цьому акцент робиться на інституційному середовищі, що у сукупності представлене формальними та неформальними інститутами. Формальні інститути представлені інститутами державного регулювання, а неформальні – власне і формують зв'язки, взаємодії та моделі економічної підтримки членів мереж (громад, спільнот). Саме поєднання впливу цих інститутів, їх якість створюють умови для накопичення соціального капіталу. Соціальний капітал стосується інститутів, які допомагають підтримувати та розвивати людський капітал у партнерстві з іншими, інститутами.

Сучасні підходи до визначення соціального капіталу відзначають його інституційну сутність та складний суспільний, економічний та культурний характер.

Отже, аналіз досліджень свідчить, що соціальний капітал є одним з найважливіших характеристик розвитку інститутів соціального сектора, хоча досить складно визначити підходи до його вимірювання, оскільки змінюється сама категорія. Хоча обґрунтування переліку факторів, що визначають розвиток соціального капіталу, є вкрай необхідним, оскільки є основою розроблення механізму його регулювання.

У такому триалістичному сутнісному вираженні соціальний капітал інтегрує описані функції та виступає драйвером інклюзивного економічного зростання. Він трансформує інституційні імпульси у ресурс, є додатковим фактором продуктивності, який у конкретному інституційно-економічному середовищі забезпечує зростання економічних результатів функціонування національної економіки.

Найбільш важливими напрямками розвитку соціального капіталу ми вважаємо створення безпечних, сприятливих умов життя та праці; формування стимулів до зростання поваги та дотримання місцевого, національного та міжнародного права; підтримку соціальної інфраструктури; формування системи ефективних комунікацій; генерацію та підтримання системи спільних цінностей та цілей; сприяння відкритим, прозорим та ефективним механізмам державного регулювання. Однак вони не описують істотних властивостей капіталу, зокрема фізичного капіталу, як визначено економістами. Основними властивостями товарів фізичного капіталу є: потенціал обслуговування, довговічність, гнучкість, замінюваність, занепад, надійність, можливості інвестування та виходу із інвестицій, здатність створювати одну форму капіталу з іншої та етика використання. Розглянемо аргументи, що соціальний капітал відповідає зазначеним характеристикам [79].

Досліджуючи підходи до визначення соціального капіталу, джерел його виникнення, форм існування провідні українські вчені Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. [82], Мішенин, Е. В., Олейник Н. В. [88] також приходять до висновку, що традиційні показники, що використовуються в статистичних та соціологічних дослідженнях в Україні (рівень соціальної напруженості, індекс цинізму та індекс національного дистанціювання тощо) та у міжнародній практиці (як індекс сприйняття корупції, індекс державного управління та індекс економічної свободи) не можуть комплексно його характеризувати. Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. [82] вважають за доцільне базувати оцінку соціального капіталу на показнику довіри, що буде вимірюватись комплексом індикаторів у двох вимірах: загальна довіра між людьми та інституційна довіра.

Однією з ключових проблем, що виникають при дослідженні соціального капіталу є вибір адекватного індикатора або групи індикаторів, які повністю описують сутність соціального капіталу та дають можливість зробити його матеріальним.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Кириченко К.І. Державне регулювання національної економіки України з урахуванням соціо-економіко-політичних взаємозв'язків: дисертація канд. екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / К.І. Кириченко; наук. кер. Т.А. Васильєва. - Суми: СумДУ, 2019. - 246 с.

2. Багмет К.В. Державне регулювання інституційних змін соціального сектору національної економіки: дисертація ... д-ра екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / К.В. Багмет; наук. консультант Т.А. Васильєва. - Суми: СумДУ, 2019. - 452 с.

3. Млаабдал, Саади Махмуд Абаас Розвиток нафтодобувного комплексу в системі національного господарства: дисертація ... канд. екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Млаабдал Саади Махмуд Абаас ; наук. кер. О.Ю. Чигрин. - Суми: СумДУ, 2019. – 221 с.

4. Майборода Т. М. Державне регулювання освіти в контексті розвитку національної економіки: дисертація канд. екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Т. М. Майборода; наук. кер. С. В. Леонов. - Полтава: Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», 2019. - 259 с.

5. Кузьменко О. В., Боженко В. В., Кіріл'єва А. В. Дослідження зв'язків між соціальними, економічними та політичними процесами в країні: методологічний аспект. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. - № 2. - с. 45 -50.

6. Особливості застосування соціально-політичного прогнозування в системі державного управління в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Pinchuk.pdf>.

7. Політологічні парадигми і методи: філософсько - категоріальні підходи до аналізу та систематизації. URL :<http://social-science.com.ua/article/426>.

8. Воронянський О.В. Політологія: підручник / Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І.В.. Харківський нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. Петра Василенка. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. - 179 с.

9. Зажигаяев Б.В. Политический процесс в Украине: реальность и тенденции эволюции государственности (1991 - 2005 гг.) : монографія. Киев: КиМУ, 2009. - 462 с.

10. Суспільно-політичні трансформації в Україні: від задумів до реалій: монографія / В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, В.П. Горбатенко та ін. Київ: Парлам. вид-во, 2009. - 536с.

11. Телешун С. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства. Політ. менеджмент. 2008. - № 1. - с. 3-8.

12. Borzel T. Organizing Babylon - On the Different Conceptions of Policy Networks. Public Administration. 1998. Vol. 76. No. 2. PP. 253 - 273.

13. Carpenter D., Esterling K., Lazer D. Information and Contact- Making in Policy Networks: A Model with Evidence from the U. S. Health Policy Domain. URL: // <http://www.ksg.harvard.edu/prg/lazer/contact.pdf>

14. Соціальна робота / під заг. ред. проф. В. І. Курбатова. Серія "Підручники, навчальні посібники". Ростов н / Д: Фенікс, 1909. - 576 с.

15. Кириченко, К.І. Державне регулювання національної економіки України з урахуванням соціо-економіко-політичних взаємозв'язків [Текст]: дисертація канд. екон. наук, спец.: 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / К.І. Кириченко; наук. кер. Т.А. Васильєва. - Суми: СумДУ, 2019. - 246 с.

16. Austin J. E., Gutiérrez R., Ogliastrì E., & Reficco E. (2007). Capitalizing on Convergence. Stanford Social Innovations Review. [online]. Available at: https://ssir.org/articles/entry/capitalizing_on_convergence#

17. Кузьминов Я.И., Овчарова Л.Н. и Якобсон Л.И., 2016. Человеческий капитал как фактор социально-экономического развития,. XVII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 19-22 апр. Ред., Высшая школа экономики, Москва, 76 с.

18. WEF, 2016. Human Capital Report. World Economic Forum, [online]. Available at: <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2016/>

19. WEF, 2017. The official site of World Economic Forum, Inclusive Growth and Development Report available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf

20. WEF, 2018a. The Global Competitiveness Report 2017–2018, [online]. Available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

21. WEF, 2018b. The Inclusive Growth and Development Report 2018 : Insight Report the World Economic Forum. Jan., [online]. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf.

22. ILO. Statistics and databases, [online]. Available at: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm>

23. Баранов В. В., Зайцев А. В., Карпова В. Б. та Мурадов А .А., 2015. Формирование механизма динамической оценки инновационной стратегии экономических структур при реализации государственно-частного партнерства, Креативная экономика, № 1 (97), с. 87-100.

24. МВФ, 2006. Системы социального обеспечения в странах с переходной экономикой. Сборник материалов по вопросам социального обеспечения, № 2, [online]. Доступно: <http://documents.worldbank.org/curated/en/693211468324275967/pdf/333520RUS1AN0SSNPrimerNote21Rus.pdf>

25. EUROPE 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Available at: [c.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf](http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf)

26. ПРОСВІТ. Освіта у контексті глобальних трансформацій, Центр інноваційної освіти, [online]. Доступно: <http://www.prosvitcenter.org/uk/osvita-u-konteksti-globalnyh-transformatsij/>

27. Краєвська О., 2011. Освітня політика європейського союзу: становлення та механізми реалізації, Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, Випуск 28, с. 53–65.

28. Длугопольский А. В. та Чекаловская Г. Б., 2013. Образование как фактор формирования человеческого капитала и экономического роста (на примере Украины), Теоретическая экономика, № 3, С. 32-39.

29. Катувський, Е. Д., 2013. Развитие человеческого капитала в условиях экономики знаний, Модернизация. Инновации. Развитие, Июль-сентябрь, с. 74-78.

30. Pagano, U., 2007. Bounded rationality and institutionalism”, in G. M. Hodgson (ed), *The Evolution of Economic Institutions: A Critical Reader*, Edward Elgar press, pp. 19-33.

31. North, D., 2005. *Understanding the process of economic change*. Princeton: Princeton University Press.

32. Ruttan, V. W., 2006. Social Science Knowledge and induced institutional innovation: an institutional design perspective”, *Journal of Institutional Economics*. 2(3) pp. 249-272.

33. Веблен Т., 1984. Теория праздного класса. Пер. с англ. С. Д. Сорокиной, М.: Прогресс, 183 с.

34. МВФ, 2016b. Перспективы развития мировой экономики. Слишком долгий период слишком медленного роста, 22 с.

35. МВФ, 2017. Бюллетень основных прогнозов развития мировой экономики. Январь 2017, [online]. Доступно: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2017/update/01/pdf/0117r.pdf>

36. T. Vasilyeva, O. Kuzmenko, V. Bozhenko, O. Kolotilina. Assessment of the Dynamics of Bifurcation Transformations in the Economy. CEUR Workshop Proceedings of the Selected Papers of the 8th International Conference on

Monitoring, Modeling & Management of Emergent Economy (M3E2 2019). – Odesa: CEUR-WS, 2019. – Vol. 2422. – P.134-146. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper11.pdf>

37. A. M. Nazeer, M. Masih. Impact of political instability on foreign direct investment and Economic Growth: Evidence from Malaysia. Munch Personal RePEc Archive. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/79418/1/MPRA_paper_79418.pdf (2017)

38. F. Carmignani Political instability, uncertainty and economics. Journal of Economic Surveys. 17, 1-54. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00187> (2003).

39. A. M. Bhatti, A. Ali, M. Nasir, W. Iqbal і інші Impact of democracy, political instability and policy uncertainty on private investment: a case study of Pakistan. Forman Journal of Economic Studies. 4, 87-101. (2008)

40. E. A. Kaplan, A. Akçoraoglu (2017). Political Instability, Corruption, and Economic Growth: Evidence from a Panel of OECD Countries. Business and Economics Research Journalта і інші 8(3), 363-377. URL: <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.20409/beri.2017.55>

41. T. Ekici, S. Koydemir. Social Capital, Government and Democracy Satisfaction, and Happiness in Turkey: A Comparison of Surveys in 1999 and 2008. Social Indicators Research. 118 (3), 1031-1053. URL: <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0464-y> (2014)

42. A. Alesina, S. Özler, N. Roubini, P. Swagel. Political Instability and Economic Growth. Journal of Economic Growth. 1, 189-211. URL: <https://doi.org/10.1007/BF00138862> (1996).

43. O. Kuzmenko, V. Roienko. Nowcasting income inequality in the context of the Fourth Industrial Revolution. SocioEconomic Challenges. 1(1), 5-12. URL: <https://doi.org/10.21272/sec.2017.1-01> (2017).

44. O. Kuzmenko, O. Kolotilina. Modeling of estimating of the level of economic, social and political development of Ukraine, Italy and France in the context of optimization their relations. International scientific and production

journalта інші 2 (39), 111-120. URL:
https://www.unier.km.ua/images/uploads/_2_2018.pdf (2018)

45. L. Kouba, L. Grochova Financial Crisis, Elite Political Instability and Economic Growth in Central and Eastern European Countries. Proceedings of the 13 th international conference on finance and banking. 59(2) (2012).

46. C. L. J. Siermann, J. J. Krüger. Politics, institutions and the economic performance of nations. Journal of Evolutionary Economics. 256. (1998).

47. Боженко В. В., Бойко А. О. Кіріл'єва А. В. Оцінка структурних змін в соціальному та економічному розвитку національної економіки під впливом військового конфлікту. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». 2019. Випуск 43.

48. Національні рахунки: дані Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.06.2019).

49. Ясинська Н. А. Управління особистими фінансами: навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. - 356 с.

50. Кириченко К.І. Соціо-економіко-політичні взаємозв'язки в державному регулюванні малого і середнього підприємництва в Україні. Стратегічний розвиток організації, міст та регіонів: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. С. 180–182

51. Кузьменко О.В., Боженко В.В., Колотіліна О.В. Оптимізація соціо-економіко-політичного розвитку країни в контексті забезпечення її стійкого розвитку / О.В. Кузьменко, В.В. Боженко, О.В. Колотіліна // Збірник наукових праць «Проблеми системного підходу в економіці» / за ред. С.Ф. Смерічевський. – м. Київ, 2019.- Подано до друку.

52. Каримова А., 2018. Инклюзивный девелопмент: концепция сдвига, Россия и новые государства Евразии, № 2, с. 130-153 DOI:10.20542/2073-4786-2018-2-130-153

53. Ianchovichin E. and Lundstrom S., 2016. What is inclusive development? Report of World Bank Group, [online]. Available at:

<https://siteresources.worldbank.org/INTDEBTDEPT/Resources/468980-1218567884549/WhatIsInclusiveGrowth20081230.pdf>

54. Anand, R., A., Mishra, S. and Peiris Sh. J. (2013). Inclusive growth: Measurement and determinants; IMF Working Paper, No. 13/135, [online]. Available at: <https://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/EP122.pdf>

55. ABD, 2018. Strategy 2030: Achieving a Prosperous, Inclusive, Resilient, and Sustainable Asia and the Pacific <https://www.adb.org/documents/strategy-2030-prosperous-inclusive-resilient-sustainable-asia-pacific>

56. UNDP, 2013. Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth. URL: <http://www.ipc-undp.org/publication/26527>

57. НБУ, 2019. Фінансова інклюзія. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98181657&cat_id=55838

58. OECD, 2014a. All on Board Making Inclusive Growth Happen. [online]. Available at: <https://www.oecd.org/inclusive-growth/All-on-Board-Making-Inclusive-Growth-Happen.pdf>

59. OECD, 2014b. Framework for Inclusive Growth. [online]. Available at: http://www.oecd.org/mcm/IG_MCM_ENG.pdf

60. OECD, 2016b. Understanding Social Impact Bonds. OECD Better policy for Better Lives, [online]. Available at: <http://www.oecd.org/cfe/leed/UnderstandingSIBsLux-WorkingPaper.pdf>

61. OECD, 2016c. The Governance of Inclusive Growth, OECD Publishing, Paris.

62. OECD, 2018a. Framework for Policy Action on Inclusive Growth, [online]. Available at: <https://www.oecd.org/mcm-2018/documents/C-MIN-2018-5-EN.pdf>

63. OECD, 2015d. Report OECD Framework for Inclusive Growth

64. Базиліук А.В. та Жулин О.В., 2015. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку, Економіка та управління на транспорті, Вип. 1, с. 19-29
65. Власенко Ю. Г., 2019. Міжнародні підходи до методики оцінки інклюзивності, Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарств, вип. 24, ч. 1, с. 70-74.
66. WEF, 2017. The official site of World Economic Forum, Inclusive Growth and Development Report available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2017.pdf
67. OECD, 2016a. The Productivity-Inclusiveness Nexus. [online], available at: <https://www.oecd.org/globalforum-productivity/library/The-Productivity-Inclusiveness-Nexus-Preliminary.pdf>
68. Багмет К.В. Інституційні зміни у соціальному секторі національної економіки: теоретичні засади та напрямки державного регулювання: монографія. Суми: Вид-во «Ярославна», 2019. 320 с.
69. Багмет К., Люльов О., Скляр І. Довгостроковий вплив соціальних про-грам у контексті інституціональних змін національної економіки: загальні під-ходи до оцінювання й державного регулювання. Проблеми і перспективи еко-номіки та управління(ROAD та ін.).2018. No 1. С. 17–23.
70. Багмет К.В. Соціальний капітал та економічна нерівність: аналіз взає-мозв'язку та можливості регулювання. Соціально-економічний розвиток регіо-нів у контексті міжнародної інтеграції. 2018. No29(18). С. 5–9
71. Bagmet K.V. Growth and Social capital: Empirical Analysis of the Relationship. Mechanism of Economic Regulation. 2019. No2. С.128–134
72. Багмет К.В. Соціальна економіка сучасні реалії та виклики. Економіка: реалії часу(Index Copernicus та ін.). 2019. No2. С. 61–72(0,9 друк. арк.).URL: <https://economics.opu.ua/ejoru/2019/No2/5.pdf>.

73. БагметК. В. Концепція інклюзивного зростання економіки як основа її державного регулювання. Наукове видання«Інфраструктура ринку» (Google Scholar, РІНЦ). 2018. Вип.21. С.369–374

74. Радаев В. В. (2002). Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация. Т. 3. № 4. С. 20–32

75. Putnam R. D., 1995. Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6: 65-78. Available at: https://www.historyofsocialwork.org/1995_Putnam/1995,%20Putnam,%20bowling%20alone.pdf page 67

76. Putnam R., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press :167

77. Fukuyama, F., 1995. *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton

78. Grootaert C., Narayan D., Jones, V.N. and Woolcock, M., 2004. *Measuring social capital: An integrated questionnaire*. 1-53.

79. Robison, Lindon J. & Schmid, A. Allan & Siles, Marcelo E., 1999. «Is Social Capital Really Capital?» Staff Paper Series 11649, Michigan State University, Department of Agricultural, Food, and Resource Economics

80. Brown V. (2001). *Social networks in organization – capital of liability?* Working paper, Harvard Business School. – Boston, – Vol. 5. – P. 5–17.

81. Алиева Э. И. (2013). Сущность социального капитала и его значение в развитии экономики. *Инвестиції: практика та досвід* № 14.

82. Буркинський Б. В. та Горячук В. Ф. (2013) Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*, № 1, с. 67-81.

83. Бурдые П. (2002). *Формы капитала. Экономическая социология*. Т. 3. № 5. с. 60–75.

84. Knack S., Keefer P. (1997) *Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation*. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 112, №4. P. 1251–1288.

85. Baker, W. (1990). Market Networks and Corporate Behaviour, *American Journal of Sociology*, 96, p. 589 – 625.

86. Turner J. (2000). The formation of social capital and other social capital: Multifaceted perspective. Washington.

87. Михайлов А.М., Стоянець Н.В. (2011). Людський капітал як елемент інституційних інновацій регіонального розвитку у сфері євроінтеграційного виміру. Науковий вісник Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка. «Економіка і регіон». №1 (28). С. 114-117.

88. Мишенин, Е. В. и Олейник Н. В. (2008) Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания, *Механізм регулювання економіки*, №3, Т.2, с.84-91.

89. Bilan Y., Streimikiene D., Vasylieva T., Lyulyov O., Pimonenko T. & Pavlyk A. Linking between Renewable Energy, CO2 Emissions, and Economic Growth: Challenges for Candidates and Potential Candidates for the EU Membership. *Sustainability*. 2019. 11(6). 1528. URL: <https://doi.org/10.3390/su11061528>

90. Bilan Y., Brychko M., Buriak A., Vasilyeva T. Financial, business and trust cycles: the issues of synchronization. *Journal of Economics and Business*. 2019. Volume 37. No.1. P. 113-138. URL: <https://ideas.repec.org/a/rfe/zbefri/v37y2019i1p113-138.html>

91. Bilan Y., Vasilyeva T., Lyeonov S., Bagmet K. Institutional complementarity for social and economic development. *Business: Theory and Practice*. 2019. № 20. P. 103-115. URL: <https://doi.org/10.3846/btp.2019.10>

92. Bilan Y., Vasilyeva T., Kryklii O., Shilimbetova G. The creative industry as a factor in the development of the economy: dissemination of European experience in the countries with economies in transition. *Creativity Studies*. 2019. № 12(1). P. 75-101. URL: <https://doi.org/10.3846/cs.2019.7453>.

93. Vasylieva T., Lyulyov O., Bilan Y., Streimikiene D. Sustainable economic development and greenhouse gas emissions: The dynamic impact of

renewable energy consumption, GDP, and corruption. *Energies*. 12, 3289. URL: <https://doi.org/10.3390/en12173289>

94. Bilan Y., Raišienė A.G., Vasilyeva T., Lyulyov O., Pimonenko T. Public Governance efficiency and macroeconomic stability: Examining convergence of social and political determinants. *Public Policy and Administration*. 2019. Vol. 18, No 2, p. 241–255. URL: DOI:10.13165/VPA-19-18-2-05

95. Bilan, Y., Vasilyeva, T., Lyulyov, O., Pimonenko, T. EU vector of Ukraine development: Linking between macroeconomic stability and social progress. *International Journal of Business and Society*. 2019. Vol. 20. No 2, P. 433-450. URL: <http://www.ijbs.unimas.my/images/repository/pdf/Vol20-no2-paper1.pdf>

96. Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S., Tiutiunyk I. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27-43. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/f85b/65d1d11a3b0d428381965e318f30b69f05ac.pdf?_ga=2.144102451.703018199.1577044847-321164855.1577044847

97. Bilan Y., Rubanov P., Vasylieva T., Lyeonov S. The influence of industry 4.0 on financial services: Determinants of alternative finance development. *Polish Journal of Management Studies*. 2019. №19(1). P. 70-93. URL: <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-e22caa16-03bf-4833-b004-b2624230e64a>

98. Млаабдал С.М.А. Передумови розвитку нафтовидобувної галузі національної економіки. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 1. С. 90-99. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2018.83.07>

99. Mayboroda T. M. European experience of the state regulation peculiarities in education: case-study of Poland, Slovenia, Czech Republic. *Механізм регулювання економіки*. 2019. №2 (84). С. 79-88. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2018.81.07>

100. Майборода Т. М. Аналіз освітніх диспропорцій у системі національного господарства України. Галицький економічний вісник. 2019. №2(57). С. 27-38. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/27976>
101. Майборода Т. М. Особливості регулювання освітньої сфери в системі національного господарства. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія «Економічні науки». 2019. №2(133). С.30-40. URL: <http://jrnl.knutd.edu.ua/index.php/bknutde/article/view/322>
102. Майборода Т. М. Аналіз сучасного стану державного регулювання галузі освіти в Україні. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2019. №1 (45). С.16-22. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/4_22.pdf
103. Кузьменко О. В., Касаєва Ю. В. Дослідження ролі інформаційних технологій у забезпеченні інвестиційної привабливості та соціально-економічного розвитку країни. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 16. С. 5–15. URL: DOI: 10.32702/2306-6814.2019.16.5
104. Багмет К. В. Ефективність державного регулювання соціального сектору національної економіки: емпіричний аналіз. Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. 2019. № 2. С. 81–86. URL: http://visen.knau.kharkov.ua/visen2019_2.html
105. Vasilyeva T., Dzeverina K., Kasianenko V. Program-Target Method as an Instrument of State Regulation of Strategic Economic Development of Ukraine. Механізм регулювання економіки. 2019. № 1. С.99-108. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2018.83.08>
106. Bagmet K. Growth and Social Capital: Empirical Analysis of the Relationship. Механізм регулювання економіки. 2019. № 1. С. 128-134. URL: <https://doi.org/10.21272/mer.2018.81.07>

ДОДАТОК А

СУМСЬКА МІСЬКА РАДА
УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА
площа Покровська, 2, м. Суми, 40000, тел. (0542) 701-575
e-mail: rmo@smr.gov.ua

16.12.2019 № 335/11-11

Довідка

**про впровадження результатів науково-дослідної роботи
«Моделювання та прогнозування соціо-економіко-політичної
дорожньої карти реформ в Україні для переходу на модель стійкого
зростання», номер державної реєстрації № 0118U003569
(керівник д.е.н., проф. Васильєва Т. А.)**

Результати науково-дослідної роботи авторського колективу, а саме пропозиції щодо оцінювання взаємозв'язку між соціальними, політичними та економічними процесами в регіоні розглянуті та прийняті до уваги Сумською міською радою.

В основі методичних рекомендацій до визначення внутрішніх взаємозв'язків у системі «економічний – політичний – соціальний розвиток» покладено метод структурного моделювання. Дані методичні напрацювання дозволили спрогнозувати вплив індексів соціального розвитку, ефективності політичних інститутів та еластичності макроекономічних зрушень до зміни рівня регуляторної спроможності держави на інтегральний рівень стійкості соціо-економіко-політичних взаємозв'язків у регіональній економіці.

Результати, отримані при взаємозв'язку між соціальними, політичними та економічними процесами в регіоні, були використані при розробці Прогнозу економічного та соціального розвитку міста Суми на середньостроковий період, а також Стратегії розвитку міста Суми до 2027 року.

Начальник управління
стратегічного розвитку міста

О.М. Кубрак

ДОДАТОК Б

